

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloos osakond
Eesti ajaloo õppetool

Elvi Nassar

**Põllumajandusnäitused Eesti NSV-s nõukogude agraarpropaganda väljundina
(1940–1958)**

Magistritöö

Juhendaja: Tõnu-Andrus Tannberg, PhD

Tartu 2007

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
Uurimisteema eesmärk, töö struktuur ja ajalised raamid	11
Allikad ja historiograafia	13
I PÕLLUMAJANDUSNÄITUSE NÕUKOGUSTAMINE EESTIS 1940 – 1941	20
1. 1. Põllumajandusnäitused kuni 1940. aastani	20
1. 2. Tartu ja Tallinna 1940. a näitused	24
1. 2. 1 Muutusi näitusekorralduses	29
1. 2. 2 Nõukogude propaganda näitustel	34
1. 3. Eesti NSV osavõtt 1941. a üleliidulisest näitusest	36
1. 3. 1 Näituse ettevalmistus	36
1. 3. 2 Näituse ülespanek Moskvast	40
II. KOHALIKUD PÕLLUMAJANDUSNÄITUSED EESTIS 1946 – 1954	44
2. 1. Maakondade ja valdade põllumajandusnäitused 1946 – 1948	44
2. 2. Põllumajandusnäitused 1949. aastal	49
2. 3. Naiskomisjonid näitustel	54
2. 4. Rajoonide põllumajandusnäitused 1951 – 1954	58
III. VABARIIKLIKUD PÕLLUMAJANDUSNÄITUSED 1955 – 1958	62
3. 1. Ettevalmistused vabariikliku põllumajandusnäituse avamiseks	62
3. 2. Esimene vabariiklik näitus 1955. aastal	67
3. 3. Teine vabariiklik näitus 1956. aastal	70
3. 4. Kolmas vabariiklik näitus 1958. aastal	71
3. 5. Küllastajate muljed näituselt	73
IV. EESTI NSV OSALEMINE 1954. A ÜLELIIDULISEL	
PÕLLUMAJANDUSNÄITUSEL	75
4. 1. Üleliidulise põllumajandusnäituse kujunemislugu	75
4. 2. Ettevalmistused eksponentide ja eksponaatide väljavalimiseks Eesti NSV-st	81
4. 2. 1 Eksponentide väljavalimise kord	86
4. 2. 2 Propagandakampaaniad ja sotsialistlik võistlus	89
4. 2. 3 Ettevalmistused eksponaatide väljavalimiseks	93
4. 3. Üleliidulise põllumajandusnäituse avamine	100
4. 4. Eesti NSV paviljon Moskva näitusel	104
4. 5. Ekskursioonide korraldamisest üleliidulisele näitusele	111
4. 6. Näitusest osavõtjate autasustamisest ja auhindadest	113
KOKKUVÕTE	122
SUMMARY	125
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	131
TÖÖS KASUTATUD LÜHENDID	141
LISAD	143

SISSEJUHATUS

Põllumajandusnäitused on agraarkultuuri lahutamatu osa, kuna nad annavad ülevaate riigi põllumajanduse arengust ning propageerivad ühtlasi tulutoovaid agrotehnilisi uuendusi. Näituste põhieesmärk on alati olnud põllumajandusloomade eri tõugude produktiivsuse ja taimekultuuride saagikuse võrdlemine, neile hinnangu andmine ning parimate majapidamiste tunnustamine.

19. sajandi keskel Eesti külas alanud talukohtade ostmine kujundas talumajandusest põllumajanduslikult arvestatava tootmisvormi. Pärisorjuslikust allasurutusest vabanenud talupojad hakkasid senisest intensiivsemalt oma majapidamisi arendama. Mõisate suurmajapidamistele omased majandamismeetodid selleks ei sobinud. Talude arendamiseks sobivate majandamisviiside otsingule asusid sajandi viimastel kümnenditel asutatud eestlaste põllumeeste seltsid. Nende ühenduste üheks põhitegevusalaks kujunes agraartulunduslik selgitustöö koos põllumajandusnäituste korraldamisega. Põllumeeste seltside poolt korraldatud näitused aitasid kaasa sordiaretustöös, tõukarja kujundamisel, efektiivsemate maaharimisriistade ning õige agrotehnika valikul. Nende kaudu jõudsid ka Eesti talumajapidamistesse hõlmadrad, viljapeksumasinad, kunstväetised ja mitmeväljasüsteem. Näitustel demonstreeritavad produktiivloomad innustasid talupoegi senisest enam tähtsustama tõuaretustööd. Eesti riikliku iseseisvuse väljakuulutamisele järgnenud maareformi tulemusel rajati rohkesti asunikutalusid. Loodud uustalud vajasisid lisaks rahalisele toetusele praktilisi nõuandeid. Ka nende edendamiseks pidid põllumajandusnäitused eeskuju väärivat pakkuma. Näituste kaudu jõudsid põllumajandusteaduse ja tehnika saavutused kiiremini igapäevasesse tootmisse tõstes selle rentaablust. Näitustel korraldatud võistlused praktilistes töödes (künni-, lüpsi- ja muud võistlused), masinate töö demonstratsioonid, loengud jms, kujunesid põllumajandusliku „kihutustöö” olulisteks abivahenditeks. Seega oli põllumajandusnäitused innovaatiliste töövõtete ja agraar-uuenduste propageerimise kohaks.

Teisalt kujunesid põllumajandusnäitused ka omamoodi kommunikatiivseteks institutsioonideks: talupojad said võimaluse end omavahel võrrelda, tunnustust pälvida ja sotsiaalselt lävida. Näitused kujunesid – ja on tänapäevalgi – maarahva aasta oodatuid tähtsündmused, kust ei puudu ka linnarahvas. Näitused olid valla, kihelkonna või maakonna omamoodi põllumajanduslikud rahvapeod.

Näitused olid ka küla elujõulisuse ja maakultuuri tunnistuseks. Kuivõrd põllumajandus on läbi aegade olnud strateegiline majandusharu, oli ka noorele Eesti riigile tähtis demonstreerida oma sõltumatust ja toimetulekuvalmidust rahva toitmisel. Põllumajandusnäitused koos tööstustoodangu tutvustamisega olid väikeriigi majandusarengu ja riikliku jätkusuutlikkuse kinnituseks.

Geopoliitilisest asendist tingituna ei osutunud omariiklus paraku püsivaks. Pärast Eesti okupeerimist Nõukogude Liidu poolt allutati sinne põllumajandus üleliidulisele juhtimisele. Eesti sattus sotsialistlikku eksperimenti, milles eraomandusel baseerunud turumajandus asendati tootmisvahendite ühiskondliku omandi ja tsentraliseeritud juhtimisega. Nõukogude agraarreformi tulemusel võeti talupidajatelt maa, kui selle suurus ületas 30 hektarit. Äravõetud maa jagati juurdeldõigetena uusmaasaajatele ja väiketalunikele. Talude lammutamise katkestas Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel alanud sõda. Pärast sõja lõppu jätkati Eestis poolelijäänud sotsialistlikku maareformi, mille tegelikku olemust pidid (vähemasti esialgu) varjama maa põliseks kasutamiseks andmise aktid. 1947. a asuti läbi viima kollektiviseerimist, mis sai erilise hoo pärast 1949. a märtsiküüditamist. Aastatel 1949–1950 toimus talumajanduse ning ühistute likvideerimine ning sundkolhoosierimine.

Nõukogulik propagandamasin kasutas kõiki vahendeid ja võimalusi oma võimu legitimeerimisel, tõestamaks nõukogude põllumajanduse ainukordsust, kollektiivmajapidamiste ning ühiskondlike töövormide efektiivsust. Suulise, trüki-, radio- ja filmipropaganda kõrval kujunesid propagandavahendiks ka näitused – võimaldasid ju need kõigi eelnimetatud propagandaliikide sünteesi. Põllumajandusnäitused said nõukogude ühiskonnas agraarteaduse ja -praktika edendamise kõrval seniolematu ideoloogilise tähenduse.

Propagandateoreetik Jaques Elluli järgi on propaganda meetodite kogum, mida mingi organiseeritud grupp psühholoogiliste manipulatsioonide abil kasutab inimhulkade suunamiseks grupile sobivas suunas.¹ Eesti Entsüklopeedias on defineeritud propagandat kui ideede, veendumuste, õpetuste või teadmiste sihikindlat selgitamist. Propagandat peeti eriti oluliseks totalitaarriikides, NSV Liidus ja Hitleri-aegsel Saksamaal, kus see parteilise koolituse aluseks. Täpselt määratletud eesmärgid, läbikaalutud vahendid ning sõnumite edastamise süstemaatilisus avalikkuse käitumisviisi muutmiseks olid Elluli hinnangul iseloomulikud mõlema suurriigi poliitpropagandale.² Eesti Nõukogude Entsüklopeedias on märgitud, et „propagandal on NSV Liidus klassiiseloome” ning viidatud eraldi märksõnale „partei-propaganda”.³ Viimase eesmärgiks oli „marksismi-leninismi teooria ja NLKP poliitika selgitamine”, mis kätkes endas ka kodanike ideelis-poliitilist kasvatamist. Sellega oli määratletud ka nõukogude propaganda kõikehõlmavus – kodanike

¹ J. Ellul. Propaganda, New York, 1973, lk 61. Eestis on propagandateooriat uurinud Agu Uudelepp. – Vt A. Uudelepp. Propagandateooriate ja -tehnikate areng 20. sajandil. Tallinn, 2005. Propaganda rakendamise viise on analüüsinud Heiki Raudla. – H. Raudla. Heast ja halvast propagandast. – Riigikogu Toimetised, 2001, 4, lk 76–83; Ülevaadet propaganda ajaloost ja levitamisevormidest leidub ka internetis: Politische Propaganda. – [http://www.de.wikipedia.org/wiki/Propaganda/\(22.02.2007\)](http://www.de.wikipedia.org/wiki/Propaganda/(22.02.2007)); How to spot propaganda? – <http://www.esrnational.org/whatispropaganda.html> (22.01.2006)

² J. Ellul, lk 18, 62.

³ ENE, VI kd. Tallinn, 1974, lk 244, 48.

kasvatamine tähendas kommunismi ideede propageerimist lasteaiast alates.

Nõukogude Liidu poliitpropaganda, mis sai erilise kandejõu ja ulatuse J. Stalini võimuloleku ajal, oli totalitaarriigile omaselt kõikehõlmav: peale eri generatsioonide olid sellesse haaratud kõik eluvaldkonnad. Erilise tähendusjõu sai partei poliitpropaganda aga nn külma sõja perioodil, mil püüti tõestada nõukogude korra jätkusuutlikkust, riigi sõjalist jõudu ja majanduslikku edu. Viimast pidid kinnitama ka põllumajanduse edusammud.

Kui üldjuhul oli agraarpropaganda ülesandeks põllumajandusele tulutoovate innovaatiliste võtete propageerimine, siis nõukogude põllumajanduspropaganda oli eelkõige poliitpropaganda, st igasugused uuendused pidid eelnevalt saama kommunistliku partei soovitusel ja heakskiidu. Enamasti olid aga uued rakendatavad maaharimisviisid ja tõuaretusmeetodid liialt unifitseeritud, kohalikke kliimatilisi ja majanduslikke tingimusi mittearvestavad, mistõttu kasu asemel sündis põllumajandusele vaid kahju. Agraarpropagandast, mille ülesandeks oli efektiivsemate majandusviiside rakendamine põllumajanduses, saab Nõukogude Liidus rääkida üksnes tinglikult, kuivõrd see kuulus kokku üldise parteipropagandaga. Poliitilise propaganda ja põllumajanduspropaganda vahel pidi valitsema „katkematu side”, mis väljendub kommunistliku partei suunistes kolhoosielu juhtimisel.⁴

Käsitletavat perioodi (1940–1941 ja 1946–1958), millesse langes kõrgstalinismi aeg Eestis, iseloomustab nõukogude põllumajanduse pidev reformimine. Kodanlik ehk turumajandusele orienteeritud maaharimisviis oli kuulutatud sobimatuks. Tagamaks põllumajanduse kiiret arengut, pidi nõukogude agraarreformiga kaasnema ka uudne, seniolematu agraarsüsteem. Sõjas kannatada saanud põllumajandust asusid juhtima kommunistlik partei ja nõukogude riigivõim. Tootmist planeeriti viisaastakute kaupa. Kolhoosimajanduse jalule aitamiseks usuti abi olevat kõikvõimalikest katsetustest, ratsionaliseerimisest ja „novaatorlusest”. Põllumajanduspropaganda lahutamatuks hüüdlauseks sai iseenesest üsna apoliitiliselt kõlav lausung: **teaduse saavutuste ja eesrindliku kogemuse rakendamine põllumajanduslikku tootmisse põllumajanduse tõusu nimel.** „Põllumajandusteaduse saavutuste“ all mõisteti üksnes Nõukogude Liidus läbi viidud uuringuid ja katsetusi, mille tulemused pidid lähtuma parteipoliitilistest suunistest, mõiste „eesrindlik kogemus“ tähendas tööeesrindlaste, iseäranis sotsialistliku töö kangelaste eeskujul väärivate töövõtete propageerimist.

Põllumajanduspropagandat defineeriti Nõukogude Liidus kui abinõude süsteemi, mille eesmärgiks oli tõsta põllumajanduse kultuurtehnilist taset, juurutada tootmisse teaduse, tehnika saavutusi ning põllumajanduse eri harude eesrindlaste tootmiskogemusi (töösaavutusi) põllumajanduse üldise

⁴ Е. Осликовская. Методика пропаганды научных достижений и передового опыта, Москва, 1954, lk 17.

tõusu nimel.⁵ Kuigi agraarpropaganda kätkes endas ka põllumajanduslikku õpet, oli see eelkõige kompartei tööriist kujundamiseks põllumajandust talle sobivas suunas. Agronoomilise õppe poliitilise üleideologiseerimise eest hoiatas juba eesti iseseisvusaegne põllumajandusteadlane ja maaideoloog Kaarel Liidak (Karl Liideman).⁶

Põllumajandusliku propagandaga tegelesid põllumajanduse- või sovhooside ministriumide (komissariatide) agro- ja zootehnilise propaganda osakonnad. Seda ülesannet pidid täitma ka kohalike partei- ja täitevkomiteede põllumajandusosakonnad, põllumajanduslikud nõuandetalitused – agro-zoovetjaoskonnad, teaduslikud uurimisasutused, kultuurhariduslikud asutused jt. Kogu propagandatöö eelnimetatud institutsioonides oli allutatud parteilisele juhtimisele nii oblasti, krai, liiduvabariigi, rajooni kui külanõukogu tasemel. Põllumajanduspropaganda süsteem korrastati 1950. a juunis, kui partei ja valituse otsusega loodi kõigi NSVL põllumajandusministriumide juurde põllumajandusliku propaganda valitsused.⁷ Sestpeale muudeti põllumajanduspropaganda kindlalt kolhoosijuhtimise lahutamatuks osaks, mis tähendas senisest veel jäigemaid direktiive Moskva poolt. Pärast 1953. a septembripleenumit, milles erilist tähelepanu pöörati põllumajanduse arendamisele, otsustati senisest enam tõhustada maal tehtavat poliittööd. Senisest enam tuli hakata kasutama massipropagandavahendeid nagu kino ja raadiosaateid. Korraldati ümber ka põllumajandusministriumide töö: juhtivtöötajate arvu vähendati, vabanenud tööjõud saadeti maale, lähemale kolhoositootmisele. Propagandatöö suunamiseks anti senisest suuremad õigused masina-traktorijaamadele. Selleks kinnitati nende juurde vastavad põllumajandusspetsialistid: jaoskonnaagronoomid, zootehnikud, veterinaarid. (MTJ-de juhtiv roll propagandatöös jäi püsima kuni nende reorganiseerimiseni 1958. a.) Põllumajandusteaduse saavutuste kolhoositootmisse rakendamiseks kujundati ümber põllumajandusministriumide propagandatöö. Nüüdsest hakkas see toimuma kahel tasandil:⁸

- 1) põllumajandusministriumide propagandaosakonnad ja masin-traktorijaamad
- 2) põllumajandusministriumide organid, kolhoosid, sovhoosid, teaduslikud uurimisasutused

Esimesel tasandil nähti ette abinõude planeerimist, kolhoosnikute massiõppe korraldamist (agro-zootehnilised kursused), loengute, vestluste ja ühislugemiste korraldamist, trükipropaganda ja massimeedia kasutamist propagandatöös. Seega oli selles põhirõhk enam suulisel ja näitlikul

⁵ E. Осликовская. Методика пропаганды..., lk 13, 17.

⁶ Käsitledes agronoomilise propaganda meetodikat, sõnastas ta oma 1925. a ilmunud artiklis agronoomilise (põllumajandusliku) propaganda ülesande: õpetada ja õhutada põllumeest oma majapidamist tulutoovalt ja ratsionaalselt arendama, selleks et kiirendada riigi rahvamajanduse tõusu. Agronoomilise teadmise levitamine pidi sündima õpetamise kaudu, kuid agronoomiline propaganda pidi olema apoliitiline, õpetamise tõe ei tohtinud tuua ohvriks, nii nagu juhtub poliitilises kihutustöös. – K. Liideman. Agronoomilise propaganda meetodikast. – Agronoomia, 1925, nr 1, lk 28–28.

⁷ E. Осликовская, Методика пропаганды..., lk 12.

⁸ Samas, lk 29.

propagandal. Teises tasandil hoiti tähelepanu all põllumajanduslik katsetegevus: põllumajandusinstituutide ja katsejaamade töö, nende uurimistööde rakendamine praktikasse, aga ka kohalike katsetuskeskuste nagu kolhoosi kultuurimajade ning sovhooside ja MTJ-de agrokeemia laborite töö suunamine ja kontrollimine.⁹

Eesti NSV-s asuti põllumajanduslikku propagandatööd korraldama põllumajandusministeeriumi kaudu.¹⁰ Juba 1941. a jaanuaris korraldati ümber ministeeriumi senine struktuur. Siiski puudus tollases ministeeriumis (hilisemas komissariaadis) allasutus, milles nimetus oleks viidanud sõnale „propaganda”.¹¹ Võimalik, et taolised funktsioonid olid algusest peale agrotehnilisel sektoril, mis hiljem nimetati ümber agrotehnilise propaganda bürooks, 1947. aastast aga agro-zootehnilisi propaganda osakonnaks.¹²

1949. a 12. augustil ilmus üleliiduline partei ja valitsuse ühismäärus, mis käsitles põllumajandusliku propaganda korraldamist ja teaduslike saavutuste ning eesrindlike kogemuste rakendamisest põllumajanduses.¹³ 1950. a juunis ilmunud NSVL MN määruses nr 2666 märgiti ära puudusi nende ülesannete täitmisel, teaduse saavutusi olevat kollektiivmajandites vähe kasutatud. Olukorda põllumajanduspropaganda alal arutati 12. augustil 1950. a EK(b)P bürool.¹⁴ Kriitika alla sattusid ministeeriumid, TA Põllumajanduse Instituut, mitmed teised uurimisasutused, samuti ajakirjandus ja raadio. Neile heideti ette uute agrotehniliste tövõtete nagu happeliste muldade lupjamise ja kõrrepõldude koorimise vähest propageerimist, puudulikkust agrotehnilist õpet, uurimisinstituutide temaatika koordineerimatust, kolhoosnikele mõeldud perioodika igavust jmt. Olukorra parandamiseks loodi üleliidulise põllumajandusministri käskkirjaga nr 956, 22. juunist 1950. a, Eesti NSV Põllumajandusministeeriumi juurde **Põllumajandusliku Propaganda Valitsus (PPV)**.¹⁵ Kinnitati valitsuse ülesanded ja struktuur.¹⁶ (vt lisa nr 11–12) Propagandavalitsuse juhiks määrati põllumajandusministri esimene asetäitja. Maakondades määrati propagandatööd tegema täitevkomiteede põllumajandusosakonnad, selleks organiseeriti 4-5 inimesest koosnevad põllumajandusspetsialistide grupid. Propagandagrupi tööd pidi koordineerima ja juhtima maakonna põllumajandusosakonna juhataja. Lisaks agronomile, zootehnikule ja insener-veterinaararstile tuli grupi koosseisu rakendada ka 2 isikut, kelle tööks oligi spetsiaalselt agropropaganda läbiviimine.

⁹ E. Осликовская, Методика пропаганды..., lk 29, 53, 67.

¹⁰ Eesti Vabariigi aegse põllumajandusministeeriumi alluvuses eraldi põllumajanduspropagandaga tegelev struktuuriüksus puudus. – ERA 58-1-1007, L 14–22.

¹¹ Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon ja struktuur aastail 1940–1960. Ajalooteatmik, Tallinn, 1981, lk 16.

¹² Samas, lk 24–25, 28–30.

¹³ ERAF 1-4-997, L 178–179.

¹⁴ Samas, L 175–179.

¹⁵ ERA R-6-8-48, L 24

¹⁶ ERAF 1-4-997, L 181–183, 196–197.

Loodud propagandavalitsuse üheks töövaldkonnaks kujunes ka põllumajandusnäituste korraldamine, millega hakkas tegelema näituste sektor.¹⁷ Näitusetööga tegeles alates 1955. aastast põllumajandusministeeriumi põllumajandusliku teaduse osakond, mis hiljem reorganiseeriti teaduse ja õppeasutuste valitsuseks.¹⁸ Vähendati ka PPV töötajate arvu: kui 1951. a kevadel oli valituses kooseisulisi töötajaid 34, siis 1954. a teisel poolel vaid 11 (neist 3 olid tehniline töötajad).¹⁹ PPV näituste sektori töötajad kontrollisid maakohtades näitusteks ettevalmistumist, eksponentide sobivust ning vajadusel korraldasid eksponaatide kokkuvedu Moskvasse üleliidulisele näitusele saatmiseks. Samuti kuulus nende töökohustuste hulka vabariikliku põllumajandusnäituse ettevalmistamine Tallinnas. Moskvas toimuva näituse ettevalmistamisel tehti koostööd Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Üleliidulise Põllumajandusnäituse Ettevalmistamise Sektoriga.

Parteipropaganda viimiseks massidesse kasutati rahva mõjutamiseks mitmesuguseid mõjutamisvorme ja vahendeid. Nagu poliitpropagandas, nii kasutati ka põllumajanduspropagandas kolme enamlevinud vormi, milleks oli trüki- ja suuline ning näitlik propaganda (näitlik agitatsioon). Viimase hulka kuulusid ka sellised rahvamasside mõjutajad, nagu põllumajanduslikud filmid ja näitused.

Põllumajandusnäitustel oli nõukogude propagandas eriline koht. Nendeks ettevõtmisteks pidi valmistuti hoolega ja neid tuli korraldada igas rajoonis. Sisaldades endas suuremal või vähemal määral kõiki eelnimetatud propagandavorme või nende elemente, kujunesid nendest agraarpropaganda kõige mastapsemad ettevõtmised. Eriti võimendatud kujul avaldus taoline propagandavormide spekter üleliidulise põllumajandusliku suurnäituste puhul – peale näitliku agitatsiooni korraldati neil loenguid ja vestlusi, levitati brošüüre ja lendlehti, demonstreeriti filme jms. Kuivõrd nõukogude põllumajandusnäituste esmaülesandeks oli demonstreerida kolhoosikorra edusamme, teatud laadi ideaalpõllumajandust, oli näitusele koondatud massiliselt mustersaavutusi üle kogu Nõukogude Liidu.²⁰ Näitusest osavõtu õiguse tagasid üksnes kõrged töösaavutused.

¹⁷ PPV loomisel 1950. a oli sektor veel komplekteerimata. Näituste ettevalmistamisega seotud organiseerimistööga tegelesid teised PPV allosakonnad, eeskätt teaduse saavutuste ja eesrindliku kogemuse juurutamise sektor (TSEKS) ja ehitussektor. – ERA R-6-8-48, L 1, 46. PPV kauaaegne töötaja Liidia Martinsoo on meenutanud, et PPV struktuuris toimus pidevalt ümberkorraldusi. Need häirisid tööd. Eriti palju toimus struktuurimuudatusi pärast Nikita Hrustšovi võimuletulekut. TSEKS-s töötades tegeles Martinsoo eesrindlaste töösaavutuste kohta kartoteegi koostamisega. Ta loovutas autorile foto PPV töötajatest, mis on pildistatud 1951.aastal. – Intervjuu L. Martinsooga 08.04.07.

¹⁸ Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon..., lk 40.

¹⁹ ERA R-6-48, L 84; ERA R-6-8-158, L 2.

²⁰ Iseküsimus oli muidugi näituse retseptisiooniga: näitusepaviljonid ja väljapanekud võisid meeldida, kuid ka ängistust tekitada. Moskva suurnäitust kujundanud B. Tombergi arvates toimus näitus hoopis vastupropagandana: sellega püüti sisendada usku millessegi, mida tegelikult ei eksisteerinud. Samas võis tema arvates näitus oma suurejoonelistel paviljonidel ja purskkaevudega vaimustada vene kolkakülalt saabunud inimesi: „mees lõi vaimustusest käsi kokku”. – Autori intrvjuu B. Tombergiga 05.04.07; Suurnäitus mõjus potjomkinlikult teistelegi eestlastele. 1954. a ÜPN giidina töötanud tollane agronoomiaüliõpilane A. Treumuth on meenutanud, et näitusel valitsenud korrale ja üldisele särrale oli kontrastiks teenindajate olme: söögikohti polnud, olemasolevate ees olid

Parimate näitajate saamiseks tuli tingimata arendada sotsialistlikku võistlust. Näitusel väljapanduga tutvumiseks korraldati Moskvasse ekskursioone kõigist liiduvabariikidest, kraidest ja oblastitest. Külustusgraafikud ja osavõtjate arv olid kompartei poolt ette planeeritud. Näitusekülastajatest kolhoosnikud ja sovhoositöötajad pidid saavutustega mitte üksnes tutvuma, vaid neid ka töösse rakendama. Näitustest püüti kujundada omamoodi põllumajanduslik kool, kus oli võimalik tutvuda teiste liiduvabariikide kogemustega, kuulata tööeesrindlaste vestlusi, vaadata nõukogude propagandafilme jmt. Nagu nimetatud, oli näituste eesmärgiks propageerida nõukogude põllumajandusteaduse ja tootmise saavutusi stendiväljapanekust kuni elava sõna ja filmideni.

Mõistmaks näitustel propageeritava teaduse sisu ja teadussaavutuste olemust, olgu järgnevalt antud lühike ülevaade uurimisprobleemi ajaloolisest taustast.

Põllumajandusteaduse saavutuste kiire ja massiline tootmisse rakendamise nõue J. Stalini poolt pidi kolhoositootmise mahajäämuse ületama. Nõukogude põllumajandusteadust nagu kõik muudki ühiskonnaelus tuli käsitada vaid klassipositsioonilt, seepärast kuulutati doktriiniks kõik tollase favoriit-teadlase Ivan Mitšurini õpetusest lähtuv. Tema õpetuse järgijaks kujunes nõukogude agrobioloog Trofim Lõssenko. Püüdes täita võimude nõudmisi põllumajandustoodangu tõstmise osas, sattus põllumajandusteadus täites hüsteerialaadsesse olukorda, kus haarati kõige kahtlasemategi võimaluste järele. Kõike seda saatis äärmine kampaanialikkus. Lõssenko ja Mitšurini tööde tulemusel sündis nõukogulik lamarkism, mille loosungiks sai looduse ümberkujundamine ja väljakutsete esitamine loodusseadustele.²¹ Tooniandvaks kujunesid teadlased, kelle uuringud vastandusid Lääne bioloogiateadusele.²² Teadlasi hinnati samuti klassipositsioonilt lähtuvalt ja seeläbi, kuivõrd tulemuslikult sai nende õpetust rakendada põllumajanduslikes massikampaaniates, olgu selleks siis põlluviljakuse intensiivne tõstmine, mitmesuguste „imekultuuride“ või rekordproduktiivsusega loomatõugude aretamine.²³ Järgida tuli Mitšurini õpetust, mille tuntuks saanud juhtmõte kõlas: mitte oodata looduselt armuande, vaid võtta neid ise. Taime- ja loomaorganisme tuli ümber kujundada inimesele kasulikus suunas. Loodusseaduste

pikad järjekorrad, ööbida tuli lasteaias, paviljonidest eemale jääv majandusõu oli porine jne. Paviljonide sisekujundus oli küll ülimalt külluslik, kuid ebafunktsionaalne: stende ja eksponaate oli äärmiselt raske paigutada. – Autori intervjuu A. Treumuthiga 16.12.06.

²¹ K. Kalling. Stalinlikud pseudoteadused põllumajanduse taustategureina. – Sõlmpunkte Eesti maaelu arengus. Eesti Põllumajandusmuuseumi 19. oktoobri 2006. a konverentsi teesid, Ülenurme, 2005, lk 5. Lõssenkismi olemuse ja selle tagajärgede kohta vt veel: H. Trass. Geneetika murdmise lõssenkistlikuks pseudoteaduseks. – Valge raamat. Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991. Tallinn, 2005, lk 94–101; Internetis: Lysenko's work in agriculture. – [http://en.wikipedia.org/wiki/Lysenkoism_\(26.02.2007\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Lysenkoism_(26.02.2007)); Repercussions of Lysenkoism. – [http://en.wikipedia.org/wiki/Lysenkoism\(26.02.2007\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Lysenkoism(26.02.2007))

²² Nõukogude Liidu põllumajandusteaduse arengutendentse ja põllumajanduse üldist olukorda on kajastatud ka Eesti iseseisvusaegses agronoomilises perioodikas. – Vt K. Liideman. Vene agronoomilisest elust Nõukogude aegul. – Agronoomia, 1924, nr 1, lk 38–41, nr 3 lk 117–120; A. Ratt. NSVL-i põllumajandusliku taimekasvatuse seisukord ja areng. – Agronoomia, 1937, nr 8, lk 580–587, nr 9, lk 637–646, nr 10 lk 734–739, nr 11, lk 803–806.

²³ Tuntumateks olid K. Timirjazev, P. Kostõtšev, V. Dokutšajev, P. Kulešov, V. Viljams, V. Gorjatškin ja M. Ivanov.

rikkumine pidi kujunema reegliks milles poliitiline determineeritus oli kätketud lausesse: „Loodus kujundatakse ümber teenima inimest senisest paremini. Loodus, mis seni oli võitmatu, võidetakse nõukogude inimese poolt.”²⁴ Põllumajandus pidi tungima kaugele põhjaoblastitesse, kõrbesse, soodesse. Maaviljakuse ja saagi tõstmise küsimus seati põllumajanduse põhiküsimuseks. Stalinliku looduse ümberkujundamise programmi üheks osaks kujunes heinaväljasüsteemi väljatöötamine.²⁵ Selle abinõude kompleksi põhiline viga seisnes püüdes rakendada seda kõikides Nõukogude Liidu kolhoosides, arvestamata kohalikke ilmastiku- ja mullastikutingimusi ning majanduslikke võimalusi.

Kuivõrd 1940.–1950. aastate põllumajanduspropaganda aines ja meetodid olid partei tsentraalse juhtimissüsteemi tõttu ühetaolised kogu Nõukogude Liidus, ei jäänud ka Eesti NSV põllumajandus sellest kõrvale – nõukogude agrobioloogia saavutused pidid jõudma kõikidesse liiduvabariikidesse. Siinseks eripäraks mullaviljakuse suurendamise abinõude hulgas kujunes happeliste põldude lupjamine ja ulatuslik soode kuivendamine. Soomaade rajamine pidi looma soodsad võimalused heina- ja teraviljakasvatuseks, selleks et veelgi enam arendada piimakarjakasvatust.²⁶

Nagu nimetatud, toimus igasuguste nõukogulike uuenduste sisseviimine massikampaaniate korras. Eestis alustati nendega juba 1940/1941. a, mil nõukogude maareformi läbiviimist saatsid kõikvõimalikud külvi- ja paarituskampaaniad, hobu- ja masinalaenutuspunktide rajamine, mis toimiva talumajanduse lõplikult segamini paiskasid.²⁷ Sõjajärgsetel aastatel asuti Eesti NSV-s rakendama kõikvõimalikke nõukogude agrotehnikas läbiproovitud meetodeid nagu happeliste muldade lupjamine, väetiste granuleerimine ja ulatuslik bakterväetiste kasutamine, varajane kevadkülv, külv kitsarealistega masinatega, oraste äestamine, kartulite ruutpesitsi mahapanek, heinaväljasüsteemi rakendamine koos kõrrekoorimisega, töötamine tunnigraafiku alusel, põllumajandusloomade kunstlik seemendamine, loomade laagriviisiline pidamine, lehmade tugevdatud söötmine tiinusperioodil, noorkarja talvine jalutamine jms.²⁸

²⁴ Stalinlik looduse ümberkujundamine ja põllumajanduse arendamine Nõukogude Liidus, Tallinn, 1950, lk 3.

²⁵ Vene keeles „травопольная система”. (1971. a ilmunud eesti-vene mullateaduse sõnastikus seda mõistet pole.) Heinaväljasüsteem kujutas endast tervet abinõude kompleksi, millega pidi saama taastada mullaviljakust, tõsta saagikust, kaitsta põlde põua eest ning arendada põllumajandust tervikuna. Sellesse kuulus 1) metsakaitseribade rajamine põldude, järvede ja jõgede äärde, 2) õige maaharimisviiside rakendamine eriti mustkesa kasutamise ja kõrrepõldude kooremise kaudu, 3) orgaaniliste ja mineraalväetiste õige kasutamine, 4) kohalikele oludele sobiva kõrgevaliteedilise sordiseemne kasutamine, 5) põldude niisutamiseks vajalike tiikide ja veehoidlate rajamine. Süsteemi loojateks olid „teadusliku agronoomia rajajad P. Kostõtšev, V. Dokutšajev ja V. Viljams. – И. Н. Волков. Очередные задачи сельского хозяйства, Ташкент, 1950, lk 11–12.

²⁶ Stalinlik looduse ümberkujundamine..., lk 43–44.

²⁷ Sellest on põhjalikum ülevaade koguteoses „Eesti rahva kannatuste aasta”, Tallinn, 1943. Vt peatükk: Bolševistlik aasta Eesti põllumajanduses, lk 777–834.

²⁸ Teadus ja eerindlik praktika näitavad teed rohkete saakide ja suurte toodangute saavutamiseks. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat, 1952, lk 186–202.

Kaheldava väärtusega põllumajanduslike uuenduste sisseviimises rakendati ka kohalikke teadlasi. Põllumajandusteaduse üliidulistele mallidele üleviimiseks lõhuti endine teadusasutuste süsteem.²⁹ Sõjajärgses kaadripuuduses tuli kasutada juhtivteadlastena ka nn vanu spetsialiste. Sisulist tööd püüti teha tervele mõistusele tuginedes, kuigi teaduspublikatsioonidesse tuli ajastust tulenevalt paratamatult lisada marksismi-leninismi klassikute tsitaate.³⁰ Teadlasi kasutati ka propagandatöös. Näiteks kuulutati 1949. a põllumajandusministeeriumi agrosoopropaganda osakonna (AZPO) poolt põllumajanduse eriteadlaste esmaseks ülesandeks põllumajandusliku propaganda läbiviimine maal, mis pidi väljenduma laiaulatuslikus selgitustöös kolhoosnike ja „töötavate talupoegade” seas.³¹ Põllumajandusteaduse juhtimise ja uurimisteemade suunamisega tegeles samuti põllumajandusliku propaganda valitsus. Sellega tegeles nimetatud institutsiooni juures teaduslik-metoodiline nõukogu, kuhu peale teaduste akadeemia töötajate kuulus ka sovhooside-, toiduainetetööstuse- ja metsandusministeeriumi esindajaid.

Uurimisteema eesmärk, töö struktuur ja ajalised raamid

Põllumajandusnäituste uurimiseks andis tõuke autori huvi põllumajandusajaloo küsimuste vastu, mida on ühelt poolt virgutanud pikaajaline töö Eesti Põllumajandusmuuseumi dokumentide ja käsikirjade kogu hoidjana aastatel 1987–2000, teisalt aga lapseõlvekodu ja kasvukeskkond talus, s.t otsene kokkupuude põllumajandusega. Nõustun ajaloodoktor Jüri Kivimäe väitega, et lõppude lõpuks kannab iga ajalookirjutaja endas minevikku kõigi oma harjumuste, hoiakute ja tavade ning lapseõlves omandatud maailmapildiga, millest ta kunagi lahti ei saa.³² Kolmandaks innustas teemaga tegelema ka nõukogude perioodi uurimise aktuaalsus – võimalik on kasutada allikaid, millele varem oli juurdepääs piiratud.

Eesti taasiseseisvumine ja omariikluse loomine on viinud paradigmaatiliste muutusteni ka ajaloo uurimises. Selle üheks osaks on ajaloo ümberkirjutamise vajadus. Kuna esimesel nõukogude aastal ja 1940. – 1950. aastail toimunud põllumajandusnäitused on peaaegu uurimata, ei saa seda

²⁹ Juba 1945. a töötati Põllutöö Rahvakomissariaadi poolt välja põllumajanduslike uurimisasutuste reorganiseerimise kava. Endiste vabariigiaegsete põllumajanduslike uurimisinstituutide ja katsejaamade baasil loodi uued: Kuusiku Põllutöö Instituut, Tooma Soouurimise Instituut, Õisu Veisekasvatuse ja Piimanduse Instituut, Kuremaa Väikeloomakasvatuse Instituut, Polli Aianduse ja Mesinduse Instituut ning Tori Hobusekasvatuse ja -aretuse Instituut. Endine Jõgeva Sordiaaretuse Instituut nimetati ümber Jõgeva Sordiaaretusjaamaks ning see läks üleliidulisse alluvusse. Instituutidele allutati katsejaamad ja katsepunktid. 1946. a alustas tööd Eesti NSV Teaduste Akadeemia (TA). Eelnimetatud uurimisasutustest kujunes kaks instituuti: Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituut ning Põllumajanduse Instituut, mis hiljem nimetati ümber Taimekasvatuse Instituudiks. – Loomakasvatuse instituut 1947 – 1997. Tartu, 1997, lk 31–32.

³⁰ Samas, lk 19.

³¹ ERA R-6-8-24, L 30.

³² Vestlus Jüri Kivimäega. Küsitlenud Marek Tamm. – Vikerraar, nr 8/9, 2000, lk 135.

valdkonda ka ümber kirjutada. Alahindamata ajaloo ümberkirjutamise vajalikkust, jagan ajaloodoktor Tõnu Tannergi seisukohta: enne kui ajalugu ümber kirjutada, peab selle alles t ä i s k i r j u t a m a .³³ Nõukogude perioodi uurimine peaks ideaalis katma kõiki eluvaldkondi, sh ka põllumajandust. Kuigi põllumajandusnäitused on mõneti marginaalne nähtus võrreldes nõ pärispõllumajandusega, on ajastu tervikpildi saamiseks taoliste institutsioonide uurimise vajadus enesestmõistetav. Olgu käesolev töö esimeseks selliseks katseks.

Oma uurimistöös püüan leida kinnitust hüpoteesile, et üleliiduline põllumajandusnäitus (nagu ka hilisem rahvamajanduse saavutuste näitus) oli eelkõige suur propagandainstitutsioon, mis pidi Nõukogude Liidu põllumajanduse ja tööstuse suursaavutuste esitlemisega tõestama sotsialistliku korra jätkusuutlikkust. Oma olemuselt on iga näitus mingite nähtuste, sündmuste või saavutuste propaganda. Seepärast püüan välja tuua nõukogulike näituse eripära, näidata nende äärmist ideoloogilisust, seda et nõukogude ühiskonnas ei tohtinud põllumajandusnäitus olla üksnes põllumajanduse ja põllumajandusega seotud tööstuse saavutusi tutvustav ja propageeriv institutsioon, vaid ta pidi toimima ka kui parteipoliitiline foorum. Uurimuse eesmärgiks on keskenduda näituste institutsioonilisele tegevusele, nende ettevalmistamisele, osavõtjate väljavalimisele, autasustamisele. Näitusi on seega käsitletud kui üht põllumajanduspropaganda avaldumisvormi.

Ajajärk 1940 – 1941 ning 1946 – 1958 on põllumajanduse ajaloos muutusterohke periood, millesse mahuvad bolševistlik maareform, põllumajanduslikud massikampaaniad, talurahva massiküüditamine, sundkollektiviseerimine, ebamajanduslik põllumajanduse planeerimine ja sellest tulenevad tagajärjed, urbaniseerumine – kõik need tegurid, mis viisid põllumajanduse allakäiguni, talumajanduse ning Eesti küla laostamiseni.

Kuigi poliitilise ajaloo seisukohalt piiritlevad uurimistöö ajalised raamid Stalini valitsemisperioodi NSV Liidus ja sellele järgnenud Hruštšovi mõningane liberaliseerimisega, on autor pidanud otstarbekamaks kasutada mitte poliitilisest ajaloost lähtuvat, vaid teemast tulenevat periodiseeringut. Stalini surm 1953. a mõjutas kahtlemata ka põllumajandust, sh näitusetevetust, kuid üsna vähesel määral.³⁴ Põllumajandusnäituste ajaloo seisukohalt on hoopis oluliseks tähiseks aasta 1946, kui toimus esimene sõjajärgne põllumajandusnäitus Eestis. Uuritava perioodi lõpuaasta 1958 tuleneb samuti uurimisainese sisemisest loogikast – see oli aeg, mil Üleliidulise põllumajandusnäituse (ÜPN) nimi muutus. Sellest kujunes Üleliiduline Rahvamajanduse Saavutuste Näitus (ÜRMSN). Näituse põllumajanduslik sisu oli teisenenud juba varem, kuivõrd seda täiendati

³³ Kas Eesti ajalookirjutus on liialt meie rahvusliku identiteedilooma kütkes? (Eesti ajaloolaste küsitlus). – SIRPeri, 26. märts 2004.

³⁴ Näiteks 1954. a avatud üleliidulisel põllumajandusnäitusel jäi Eesti NSV paviljoni kavandatud Stalini kuju üles panemata.

aja jooksul üha suuremas mahus tööstustoodanguga.

Nõukogude põllumajandusnäituste korralduses läbi viidud muutuste paremaks mõistmiseks olen esimeses peatükis andnud ülevaate põllumajandusnäituste korraldamisest Eestis 19. saj keskpaigast kuni 1940. aastani. Omaette alapeatükis käsitlen Eesti NSV-s 1940. a peetud põllumajandusnäitusi ja osavõttu 1941. a üleliidulisest põllumajandusnäitusest.

Perioodil 1946 – 1958 toimunud kohalikke näitusi vaatlen teises peatükis. Nendeks on valla- ja maakonnanäitused aastatel 1946 – 1948, näitused 1949. aastal ja sellele järgneval ajal. Mõistet „kohalik” kasutan tingimisi, hõlmates sellesse käsitletaval aja Eesti NSV muutuvast haldusjaotusest tuleneva liigituse (valla-, maakonna- ja rajooninäitused), ja vastandades seda mõistele „üle-eestiline”. Eelistan viimatimainitu asemel kasutada tollal käibinud väljendit „vabariiklik”, st liiduvabariigi tasemel toimuv.

Eesti NSV põllumajanduslikest kesknäitustest ehk vabariiklikest näitustest käsitlen töö kolmandas peatükis kolme varasemat, aastatel 1955 – 1956 ja 1958 toimunud. Nendele välja valitud eksponendid sai vahetu osavõtuõiguse üleliidulisest näitusest. Niisiis olid vabariiklikud põllumajandusnäitused Moskva näituse eelvaatuseks.

Viimases, neljandas peatükis on võetud vaatluse alla üleliiduliseks põllumajandusnäituseks valmistumine, Eesti NSV paviljoni ehitamine Moskvasse ja selle ekspositsiooni loomine. Kuigi üleliidulisel näitusel jätkus paviljoni väljapaneku täiendamine ja ümberkujundamine ka hilisematel kümnenditel, on uurimisperioodi lõpudaatumiks, nagu eel pool mainisin, valitud aasta 1958, millal üleliiduline põllumajandusnäitus (ÜPN), vene keeles BCXB³⁵, liideti tööstusnäitusega. Moodustati Üleliiduline Rahvamajandussaavutuste Näitus (ÜRMSN). Vene keeles tähistas seda lühend ВДХХ.³⁶

Töö lisas on esitatud andmed, mis iseloomustavad muutusi 1940. a Tartu näituse toimkonna liikmete eraldusmärkide värvides, Moskva 1954. a näituse auhindamise tulemusi, aastatel 1946 – 1958 peetud näituste koguarvu, ENSV paviljoni sisekujunduse eelarvet ja põllumajandusministeeriumi propagandavalitsusese struktuuri ja ülesandeid.

Allikad ja historiograafia

Allikad

Nõukogude perioodi põllumajandusnäituste käsitlemisel püüdsin tugineda võimalikult laiale

³⁵ Всесоюзная сельскохозяйственная выставка.

³⁶ Выставка достижений народного хозяйства.

allikalisele baasile. Allikmaterjali rohkus uuritava valdkonnas muutis relevantse materjali väljaselekteerimise piisavalt töömahukaks. Tutvuda tuli kuni kahesaja, valdavalt venekeelse säilikuga.

Kuna põllumajandusnäituste institutsioon ja sisuline korraldus oli allutatud parteikesksele juhtimisele, on kommunistliku partei poolt loodud või suunatud tekstidel, olgu selleks siis trükised või arhiividokumendid, käesoleva töö allikalises baasis kandev roll. Kuivõrd tegemist on valdavalt stalinliku perioodi dokumentidega, tuli neid reservatsioonidega tõlgendada. Tingitult ajastu eripärast, mil kogu asjaajamine oli ideologiseeritud, kannab tollane parteiline dokumendiloome salastatuse pitsert. Ajaloo uurijalt nõuab nimetatud asjaolu tavapärasest rangema allikakriitika rakendamist, samuti allikmaterjalide konteksti tundmist. Oluline on selgitada nii KGB materjalide kui kompartei dokumentide puhul, kellele see on suunatud, kas see on avalik, salajane või täiesti salajane. Seepärast peab võimalusel tuginema ka teistele allikatele.³⁷

Nõukogudeaegsete allikmaterjalide puhul peab arvesse võtma ka nn telefoniõigust ja allikate lingvistilist külge. Nõukogude režiimis valitsev nn telefoniõigus ei jätnud asjaajamisest järele dokumentaalseid märke, seetõttu on raskesti jälgitavad mingi protsessi kausaalsed seosed, eriti nende algimpulsid. Mõistmaks allikate sisu, on tarvis tunda russitsismide/sovetismide sisu, kõikvõimalikke venekeelseid lühendeid. Samuti peab arvestama asjaoluga, et ka neutraalne sõnavara oli politiseeritud ja ideologiseeritud.³⁸

Ametlikud allikad, nagu parteitekstid, ajakirjandus ja mitmesugused meetodilised juhised on propagandistlikud, täis stampväljendeid ja klišeesisid. Informatiivse materjali kättesaamiseks tuleb elimineerida propagandistlik sõnavaht ning kontrollida faktide paikapidavust teiste võimalike allikate kaudu. Eriti ilmnes raskusi perioodikas toodud sündmuste dateerimisel, kuna sageli oli mingi sündmuse toimumisaeg märgitud ebamääraselt (nt eelmisel nädalal). Teinekord oli üsna võimatu tuvastada inimeste eesnime, kuna seda vaid perekonnanimele eelnev täiend „seltsimees” või selle lühend „sm”. Sageli oli eksimusi eesti (või saksapärase) perekonnanimede vene keelde transkribeerimisel. Ametlike allikate nõ leebema osa moodustavad näituste külalisraamatud.

Mitteametlikud allikad on abiks ajastust reljееfsema ja tõesema käsitluse loomisel. Kuigi ajastu tervikpildi loomiseks on taolised allikad väga olulised, tuleb stalinliku perioodi suulistes ja kirjutatud tekstidesse suhtuda mõningase ettevaatusega, kuna teksti looja võib olla mõjutanud hirm karistatud saada, samuti enesetsensuur või eneseõigustus. Suulise ajaloo (*oral history*) kaudu on võimalik saada kaudseid vihjeid võimalikele senitundmata allikatele ning kogemuslikku

³⁷ Vt V. Ohmann. Nõukogude perioodi ajaloo allikalise baasi avarandumine. – E. Tarvel (Toim.) Ajaloolise tõe otsingul I. Tallinn, 1999, lk 63.

³⁸ T. Tannberg. Nõukogude aja uurimisest Venemaal: uuemaid arhiiviteatmikke ja allikaõpetuslikke käsiraamatuid. – E. Tarvel (Toim.) Ajaloolise tõe otsingul I. Tallinn, 1999, lk 100.

informatsiooni.³⁹ Peab aga arvestama, et memuaarid ja muud kirjalikud ülestähendused (*records*) pole süütud mäletamisaktid, vaid mõnikord katsed teisi veenda, nende mälu vormida.⁴⁰

Ametlikest allikatest on töös kasutamist leidnud järgmised dokumendiliigid:

▫ *Parteiasutuste dokumendid*

Põllumajanduse parteilise juhtimise selgitamisel olen lähtunud EK(b)P dokumentidest, s.o koosolekute protokollidest ja stenogrammidest⁴¹, mis asuvad Eesti Riigiarhiivi filiaalis (Parteiarhiivis = ERAF). Kuigi põllumajandusküsimusi on EK(b)P KK bürool arutatud sageli, on põllumajandusnäitustega seonduvat olnud arutamise all oluliselt vähem.⁴² Rohket arutlusainet on partei büroo istungitel pakkunud põllumajandusliku propaganda korraldamise üldküsimused. Samuti on seal otsustatud Eesti NSV paviljoni direktorite kui parteinomenklatuuri kuuluvate isikute ametisse kinnitamist ja tagandamist.

▫ *Näituste korraldamisega seotud institutsioonide dokumendid*

Käsitledes põllumajandusnäituste korraldamist nii kohalikul kui üleliidulisel tasandil on olulisemateks allikateks Tartu (Eesti) Põllumeeste Seltsi (TEPS) materjalid⁴³ Eesti Ajalooarhiivis (EAA), sest 1940. a nõukogude põllumajandusnäituse korraldamisega oli selts veel seotud. Ülevaadet pakuvad seltsi kirjavahetus näituse korraldamise küsimustes ja auhindamise protokollid. Samuti Põllutöö rahvakomissariaadi materjalid Eesti Riigiarhiivis (ERA) kohalikeks ning üleliidulisest näitusest ettevalmistumise kohta – kirjavahetus, koosolekute protokollid jms.⁴⁴ Kui 1940. a näituse kohta on TEPS-i arhiivis materjali rohkesti, siis Tallinna vastava ühenduse arhiiv pole säilinud, mistõttu tuli tugineda üksnes trükisõnas ilmunule. Põllutöö rahvakomissariaadi, hilisema Põllumajandusministeeriumi allikmaterjalid on aluseks sõjajärgse perioodi kohalike põllumajandusnäituste käsitlemisel. Eelkõige on kasutatud näituste ettevalmistamisega seotud kirjavahetust, agro-zoopropaganda osakonna (AZPO) ja põllumajandusliku propaganda valitsuse (PPV) tööplaanid ja aruandeid, Moskvast kohtadele saadetud üleliidulise põllumajandusnäituse peakomitee istungite protokolle ja otsuseid.⁴⁵ Vabariiklike ja üleliiduliste põllumajandusnäituse ettevalmistamist korraldas Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Üleliidulise Põllumajandusnäituse Ettevalmistamise Sektor (hiljem MN Põllumajanduse ja tööstusnäituse grupp). Nimetatud institutsioon organiseeris koos MN juures koguneva Üleliidulise

³⁹ E. Tarvel. Ajaloolase analüüsist. – E. Tarvel (Toim.) Ajaloolise töö otsingul I. Tallinn, 1999, lk 114.

⁴⁰ P. Burke. Ajalugu kui ühiskondlik mälu. – Vikerkaar, 2002, nr 10–11, lk 72.

⁴¹ EKP KK büroo protokollid asuvad EKP KK fondis 1, nimistu 4.

⁴² T. Tannberg (Koost.). EKP KK büroo istungite regestid I. 1940–1954, Tartu, 2006.

⁴³ Tartu (Eesti) Põllumeeste Seltsi nimetatud materjalid asuvad EAA fondis 1858, nimistu 1.

⁴⁴ Põllutöö Rahvakomissariaadi materjalid asuvad ERA fondis R-6, nimistu 8.

⁴⁵ Põllumajandusministeeriumi vastavad dokumendid asuvad samas, fond R-6, nimistud 8 ja 10.

põllumajandusnäituse vabariikliku komiteega koosolekuid Moskva näituse ettevalmistamise küsimustes ning tegi koostööd mitmete ministeeriumide ning parteistruktuuridega. Koosolekute protokollid heidavad valgust üleliiduliseks näitusest ettevalmistamise protsessile, rohkesti on näitusekandidaatide osavõtjate nimekirju, auhindamise protokolle, kandidaatide iseloomustusi.⁴⁶ Eesti NSV paviljoni arhitektuurse sisekujunduse ja ekspositsiooniloomega oli mitme aasta jooksul seotud ka kohalik Kunstnike Liit. Selle ühingu kirjavahetus ENSV MN-ga, Moskva paviljoni juhtkonna ja kunstitoodete kombinaadiga annab ülevaate ekspositsiooni kujundustööde eri etappidest.⁴⁷

▫ *Näitustega seotud fotodokumendid*

Käesoleva töö allikalise baasi hulka kuuluvad ka fotod. Neid leidub arhiivides ja muuseumide fotokogudes: Eesti Ajalooarhiivis on Tartu (Eesti) Põllumeeste Seltsi fondis fotosid 1940. a Tartu näituse kohta, Eesti Filmiarhiivis (EFA)⁴⁸ üleliidulise põllumajandusnäituse kohta. Tutvunud olen ka Eesti Ajaloomuuseumi, Eesti Põllumajandusmuuseumi, Eesti Rahva Muuseumi, Võrumaa Muuseumi, Valgamaa Muuseumi ja Viljandi muuseumi fotokogudega.⁴⁹

▫ *Näituste külalisraamatud*

Näituse külalisraamatud vahendavad ajastuomast mentaliteeti ja meeleolu. Tekstid nendes on valdavalt küll positiivses-kiitvas tonaalsuses (nagu külalisraamatutes ikka), kuid on ka rahulolematust väljendavaid sissekandeid. Taolised nahkköites eriraamatud andsid näituse korraldajatele tagasisidet, küllastajatele aga vahendi n.ö auru välja laskmiseks kui osati jääda anonüümseks. Vabariiklike põllumajandusnäituste külalisraamatuid säilitatakse Eesti Põllumajandusmuuseumis.⁵⁰

▫ *Parteilised trükised*

Üleliidulise ja kohaliku parteiorganisatsiooni materjale on nii omaaegses ajakirjanduses kui ka eraldi trükistena.⁵¹ Parteiliste trükiste all pean silmas ka didaktilis-metoodilisel eesmärgil välja

⁴⁶ Ministrite Nõukogu vastavad allikmaterjalid asuvad ERA fond R-1, nimistu 17.

⁴⁷ Kunstnike Liidu nimetatud allikmaterjalid asuvad Riigiarhiivis, ERA fond R-1665, nimistu 1.

⁴⁸ EFA-s on fotod arvel üksikdokumentidena. Nende loetelu vt töö lõpus toodud kasutatud allikate nimekirjas.

⁴⁹ Nimetatud muuseumide fotokogude käesoleva töö uurimise seisukohalt huvipakkuvate museaalide loetelu on toodud kasutatud allikate loetelus käsikirjade ja mälestuste hulgas.

⁵⁰ Muuseumi käsikirjade ja dokumentide kogus on järgmiste vabariiklike põllumajandusnäituste külalisraamatud: 1955. a (EPM D-1886), 1956. a (EPM D-1887) ja 1958. a (EPM D-1888). Eesti NSV paviljonis kasutusel olnud üleliiduliste põllumajandusnäituste külalisraamatuid põllumajandusmuuseumi arhiivkogusse üle antud pole. Ka pole neid talle ERA-s põllumajandusministeeriumi vastavas fondis. Minu kahele järelepärimisele põllumajandusministeeriumile 2005. a aprillis vastust ei järgnenud. Muuseumi säilitatakse ka Moskva näituse külalisraamatut aastatest 1959–1960 (EPM D-1893).

⁵¹ Näiteks on käsitledava perioodi kohta parteimaterjale järgmistes kogumikes: 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1960; Propaganda ja agitatsioon ÜK(b)P otsustes ja dokumentides. Tallinn, 1949.

antud raamatuid ja juhised näituste korraldamise kohta.⁵² Samuti liigitan tingimisi selle allikaliigi alla nn rohujuure tasandil levitamiseks kirjastatud propagandatrükised – kolhoosnike kalendrid⁵³, mille põllumajanduslik sisu on kohati mattunud paraadlik-propagandistliku ballasti alla. Pole juhus, et nende tekstide autoriteks olid sageli põllumajandusministeeriumi või Ministrite Nõukogu propagandatöötajad. Samas aga annavad nimetatud kalendrite-tarbetrukiste artiklid omamoodi kvintessentsi ajastuomasest talurahva mentaliteedikujundamise vahenditest. Kalendrites kajastati ka ÜPN teemalisi kirjutisi.⁵⁴

Mitteametlikest allikatest pakuvad sündmuste ja protsesside laiemaks käsitlemiseks abi kõikvõimalikud suulise ajaloo allikad, mälestused ja käsikirjad. Kahjuks on käsitletava ainese ajalise kauguse tõttu suuliste mälestuste kogumisel tulnud kogeda, et inimesed on kõrge ea tõttu sündmused unustanud või püüdnud unustada.⁵⁵ Unustamine on tingitud ka asjaolust, et Stalini-aegses hirmuõhkkonnas ja represseerimiskartuses ei julgenud inimesed teha märkmeid, kuna kirjutatut võidi kasutada nende vastu. Näiteks on kunstnik Bruno Tomberg väitnud, et just nendel aastatel hakkas hääbuma päevikupidamise kultuur.⁵⁶

□ *Mälestused*

Suuliste mälestuste saamiseks olen pöördunud endiste põllumajandustöötajate, paviljoni giidide ja kunstnike poole.⁵⁷ Kirjalike mälestuste saamisel on abiks olnud ka põllumajandusmuuseumis talletatavad põllumajandustöötajate mälestused.⁵⁸

□ *kirjavahetus.*

Käsitletava perioodi kohta pakub huvi Eesti Põllumajandusmuuseumi poolt 1987. a algatatud üleskutse kolhoosnike mälestuste kogumiseks.⁵⁹ Ulatuslik kirjavahetus annab küll värvikat ajastulist taustinformatsiooni, kuid põllumajandusnäituste kohta neis andmeid pole.⁶⁰ Seetõttu avaldasin mitu

⁵² E. Осликовская. Методика пропаганды научных достижений и передового опыта. Москва, 1954.

⁵³ Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1950. Tallinn, [1950]; Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1951. Tallinn, 1950; Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1952. Tallinn, 1951; Kalender-teatmik 1956. Tallinn, 1955.

⁵⁴ Üleliiduline põllumajanduslik näitus. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1950, lk 133–134; V. Avloi. Austav õigus osa võtta Üleliidulisest Põllumajandusnäitusest. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat, 1951, lk 72–74; Üleliidulise põllumajandusnäituse kandidaate. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1952, lk 179–180; E. Leito. Üleliiduline põllumajandusnäitus – sõjajärgsete saavutuste demonstratsioon. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1952, lk 177–178; E. Leito. Üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjad Eesti NSV-st. – Kalender-teatmik 1956, lk 213–218.

⁵⁵ Telefonivestluses (23.04.05) kunstnik H. Puderselliga põhjendas ta keeldumist unustamisega, resümeerides lõpuks: „Kes tahakski seda koledat aega enam mäletada.” A. Viidalepp (kohtumisel 12.03.05) tunnistas, et ei mäleta enam sündmusi.

⁵⁶ Vestlus ja intervjuu B. Tombergiga (05.04.07).

⁵⁷ K. Roosve, K. Konsin, E. Reeder, A. Treumuth, L. Martinsoo, H. Pudersell, A. Viidalepp, B. Tomberg.

⁵⁸ J. Luts. Minu mälestused. III osa. Paide, 1974. (EPM 3138 : A579); E. Volmer. Mälestusi kollektiviseerimise päevilt. (EPM 3149 : A 578); J. Pullisaar. Mälestusi Ülenurmelt 1951–1957. Ülenurme, 1982. (EPM 1210 : A 23); J. Ümarik. Tagasivaated minu elutee 80. aastapostini jõudmisel. Käsikiri. Tallinn, 1971. (EPM 4848 : A899)

⁵⁹ Üleskutse pealkirjaga „Põllumees, kas mäletad...?” avaldati 1987. a kevadel tollastes rajoonilehtedes.

⁶⁰ Olles ise üks mälestuste kogumise kampaania algatajaid ja kirjavahetuse pidajaid, ei taibanud tol ajal näituste kohta küsida, millest on muidugi kahju. Kirjavahetusest saadud andmeid ja mälestuslõike kasutati hiljem põllumajandusmuuseumis näituse „Kuritööst kurioosumiteni“ koostamiseks. Näituse kohta olen kirjutanud

üleskutset ajalehes Maaleht. Esimene ilmus 8. aprillil 2004, millele vastas vaid üks inimene.⁶¹ Teisele üleskutsele 22. veebruaril 2007 vastas kirjalikult 2 ning telefoni teel 1 inimene.⁶² Mitmes Eesti vallalehes avaldatud kuulutusele vastas ainult 1 inimene.⁶³

Historiograafia

Eesti põllumajandusnäituste senine uurimiskäik on piirdunud peamiselt Esimese maailmasõja eelse perioodi ja Eesti vabariigi aegsete näituste käsitlemisega. Selles valdkonnas on ilmunud uurimusi professor Tiit Rosenbergit⁶⁴. Näituste varasemat perioodi on uurinud ka Aili Suur (Raend)⁶⁵. Eesti iseseisvuse ajal toimunud põllumajandusnäituste kohta terviklikum uurimus puudub, kui mitte arvestada nüüdseks manalateele lahkunud põllumajandusteadlase, emeritprofessor Meinhard Karelsoni verifitseerimata allikatega lühiartiklit ajakirjas *Agraarteadus*.⁶⁶ Põllumajandusnäituste ja messide rolli uute turustusvõimaluste leidmisel on oma monograafias käsitlenud Maie Pihlamägi.⁶⁷

Nõukogude perioodil toimunud põllumajandusnäituste arengulugu on senini praktiliselt uurimata.⁶⁸ Aastakümneid tagasi kaitstud Liidia Martinsoo diplomitöös põllumajandusnäitustest on rõhuasetus näituste osast tõuaretuse küsimustes.⁶⁹ Seoses 50 aasta möödumisega üleliidulise põllumajandusnäituse taasavamisest, ilmusid ajalehe Maaleht tellimisel käesoleva uurimistöö autori

retsensiooni ajakirjas *Muuseum – Vt* E. Nassar. Kuritööst kurioosumiteni ehk pilk poole sajandi taha. – *Muuseum*, 2002, nr 1(12), lk 21–23.

⁶¹ Lembit Luik. Kirjad autorile 28.04.04 ja 17.05.04 Põlvast.

⁶² Manivald Müüripeal. E-kiri autorile 08.03.07 Pärnumaalt; Elle Reeder. Kiri autorile 15.03.07 Põltsamaalt; Kati Talu. Telefonikõne autorile Viljandimaalt 06.03.07.

⁶³ Ülenurme valla lehes *Olevik* (28.03.07) ilmunud kuulutusele vastas Jaan Peetsalu: kiri autorile 10.04.07 Ülenurmelt. Kuulutused avaldasid veel järgmised ajalehed: *Rannu Valla Leht*, 2007, nr 89 (22.03.07), *Kaiu Valla Teataja* 2007, märts, nr 60, *Abja ja Halliste valla ning Mõisaküla linna infoleht Lõuna-Mulgimaa* 2007, märts, nr 3 (146),

⁶⁴ T. Rosenberg. Esimene Tartu näitus 1857. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat. Tartu, 1995; T. Rosenberg, *Deutsche und estnische Ausstellungen in Dorpat (Tartu) 1857–1913*. – Steinbrücke, 1998, nr 1, lk 171–197; T. Rosenberg. Tartu Eesti Põllumeeste Selts. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Tartu, 2005; T. Rosenberg. Kuidas Jaan Tõnisson Tartusse näituseväljaku muretsetes. – *Postimees*, 29. september 1995; T. Rosenberg. Põllumajandusnäitused ja näituseväljakud. – *Talu*, 1993, nr 5 (7), lk 10; T. Rosenberg, Tartu „saksa” näitused 1860–1913. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat. Tartu, 1997.

⁶⁵ A. Suur. Eesti põllumajandusnäituste alguspäevilt. – *Kalender* 1971. Tallinn, 1970, lk 88.

A. Suur. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi asutamisest ja tegevuse algaastaist. – *Mõnda mineviku Tartust. Lühiülevaateid Tartu Linnamuuseumi kodu-uurijailt*. Tartu, 1972, lk 72–73.

⁶⁶ M. Karelson. Eesti põllumajandusnäitused – 125. – *Agraarteadus*, 2001, nr 4 (XII), lk 257–258.

⁶⁷ M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul. Eesti väliskaubandus 1918–1940. Tallinn, 2004.

⁶⁸ Autori päringus EPA arhiivi ja raamatukogu töötajate poole 2006. a on vastatud, et põllumajandusnäituste teemalisi uurimusi nende kogudes pole. Tartu Riikliku Ülikooli NSV Liidu ajaloo kateedris kirjutati 1950. aastate algul üleliidulisest põllumajandusnäitusest üks seminaritöö, mille autoriks Elvi Hirno (Liim). Töö oli koostatud venekeelse kirjanduse refereeringuna. Seminaritöö autori vene keele oskus olnud tollal nõrk. – Telefonikõne E. Liimi abikaasa Allan Liimiga 22.03.07.

⁶⁹ L. Martinsoo. Põllumajandusnäitused ja nende osatähtsus veiste tõuaretuses Eesti NSV-s. EPA diplomitöö. Tartu, 1960.

ja Ada Treumuthi vastavateemalised artiklid ajalehe lisalehes.⁷⁰ Hiljuti ilmus töö autorilt põhjalikum artikkel Eesti Vabaõhumuuseumi teaduslike tööde kogumikus.⁷¹

Siinkohal soovin tänada oma juhendajat Tõnu-Andrus Tannbergi toetava suhtumise eest. Täna ka endist põllumajandusministeeriumi propagandavalitsuse töötajat Ada Treumuthi antud teema uurimiseks vajalike dokumentide ja mälestuste jagamise eest.

⁷⁰ E. Nassar. Põllumajandusnäitustega innustati tööle; A. Treumuth. Eesti põllumehed Moskva väljanäitusel. Moskva põllumajandusnäitusele minekust on möödunud 50 aastat. – Maaleht, 8. aprill 2004, (ML lisa: Messileht).

⁷¹ E. Nassar. Maakondlikest põllumajandusnäitustest Moskva suurnäituseni. – Suitsutare 4. Eesti Vabaõhumuuseumi teaduslike tööde kogumik. Tallinn, 2007.

I PÕLLUMAJANDUSNÄITUSE NÕUKOGUSTAMINE EESTIS 1940 – 1941

1. 1. Põllumajandusnäitused kuni 1940. aastani

Põllumajandusnäituste traditsioon Eestis ulatub tagasi 19. sajandi keskpaika, mil 1850. a toimunud ülevenemaalisesest põllumajandusnäitusest Peterburis võtsid osa ka Baltimaade suurpõllumehed.⁷² Tartus korraldas näitusi Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet (LÜÖS). 1857. a organiseeris sotsieteedi tütarself, Liivimaa Põllumajanduse ja Tööstuse Edendamise Selts (LPTES), näituse „Bürgermusse” selfi ruumides ja aias kus lisaks aadlikele, vaimulikele ja linnaseisusest kodanikele osales ka kroonu- ja eratalupoegi, kellest nii mõnedki teenisid kiituskirju ja preemiaid⁷³ 1860. a esines nn saksa näitustel üha sagedamini talupoegi, kes oma põllusaaduste ja loomade eest ka rahalisi auhindu said.⁷⁴

Suurt mõju eesti põllumajanduse arengule avaldasid 19. saj teisel poolel Riias toimunud Balti põllumajanduslikud kesknäitused. Kuigi neil mõisamajandust tutvustavatel näitustel oli talupoegi osavõtjate hulgas napilt, oli neid seevastu rohkesti külastajate hulgas.⁷⁵ Riia kesknäituste eelvaatusena korraldati Tartus mitmel aastal kohalikke koduloomade ja põllutööriistade näitusi. 1872. a näitusel esines juba rohkelt ka talumehi, kelle hobuste väljapanek pakkus konkurentsi ka suurpõllumeestele.⁷⁶ Tartu saksa põllumajandusseltside näitusest osavõtu vastu püsis talupoegade huvi ka pärast seda, kui eestlased ise hakkasid näitusi korraldama.

Päris oma põllumajandusnäituseni jõudsid eestlased 1876. a. Märst Miti algatusel. Tartu Eesti Põllumeeste Selfi (EPS) poolt korraldatud näitusel Otepääl (Nuustakul) oli üle 1400 külastaja.⁷⁷ Aasta pärast sai teoks juba kaks põllumajandusnäitust: Pärnus ja Otepääl.⁷⁸ Järgnevalt korraldas Tartu EPS näitusi juba igal aastal. Kuni 1887.a toimusid need väljaspool Tartut: Rõngus, Mustvees, Nõos, Põltsamaal.⁷⁹ Aastatel 1887–1889 peeti näitusi juba Tartu linnas, kus need alates 1895. a hakkasid toimuma pidevalt.⁸⁰ 19–20. saj vahetusel omandasid Tartu näitused juba üle-eestilise

⁷² T. Rosenberg. Esimene Tartu näitus 1857. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat, Tartu, 1995, lk 26–27.

⁷³ Samas, lk 27, 29–30. Kokku osales näitusel 64 eramõisa ja 21 kroonumõisa talupoega.

⁷⁴ 1860. a esines väljapanekuga 100 eramõisa ja 61 kroonumõisa talupoega. – T. Rosenberg. Esimene Tartu näitus..., lk 45; Eesti näituste arengukäik. – Agu, 1923, nr 22, lk 676.

⁷⁵ T. Rosenberg. Tartu „saksa” näitused 1860–1913. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat. Tartu, 1997, lk 47.

⁷⁶ Samas, lk 49. Talupoeg Jaan Ainson Holstre vallast sai näitusel oma täku eest 25 rubla ja hõbemedali.

⁷⁷ A. Suur. Tartu Eesti Põllumeeste Selfi asutamisest ja tegevuse algaastatest. – Mõnda mineviku Tartust. Lühiülevaateid Tartu Linnamuuseumi kodu-uurijailt, Tartu, 1972, lk 72–73; A. Suur. Eesti põllumajandusnäituste alguspäevilt. – Kalender 1971, Tallinn, 1970, lk 88.

⁷⁸ A. Suur. Eesti põllumajandusnäituste alguspäevilt..., lk 88–89.

⁷⁹ A. Suur. Tartu Eesti Põllumeeste Selfi asutamisest..., lk 73.

⁸⁰ T. Rosenberg. Tartu „saksa” näitused..., lk 56. Esimene Tartu näitus avati 1887. a Tartus Jaama tänaval G. Sachsi aias ning see kestis kokku 3 päeva. – Tartu Eesti Põllumeeste Selfi 1870–1940, Tartu, 1940, lk 40.

tähenduse, külastajate arv tõusis üle 11 000.⁸¹ Jätkus talupoegade osavõtt ka Tartu saksa suurpõllumeeste näitustest. Kuni Esimese maailmasõjani osales LPTES-i näitustel näiteks 32 taluperemeest, kes olid olnud eksponeeritud vähemalt 8 korral, mõned koguni enam kui 20 korral.⁸²

Tartu EPS-i esimesed Tartu-näitused toimusid saksa näituseväljakutel, millistest varasem, 1876. a ostetud krunt, paiknes Tiigi ja Maarjamõisa tn vahel, hilisem Peterburi ja Puiestee tn nurgal.⁸³ 1900. a ostis Tartu EPS Viljandi tänavale juba oma näituseväljaku. Esimene näitus, üldarvult kahekümne neljas, korraldati seal 1901. aastal. Väljapanekuga tutvus ligi 12 000 külastajat.⁸⁴ Kuna näituseplatsi pindala, 1,5 hektarit, osutus väikeseks, osteti juurde täiendav maa-ala Tartu-Tapa raudtee ja Veeriku alevi vahel. Näitusi hakati edaspidi läbi viima kahel platsil korraga: uuel väljakul, mida kohe ei suudetud hoonestada, eksponeeriti põllutööriistu ja masinaid, vanal aga muid väljapanekuid. Hiljem likvideeriti näituseväljak Viljandi tänavas ning asuti välja ehitama uut. Selleks kuivendati ja hoonestati Tähtvere–Veeriku teest idapoolse jääv krunt. 1933. aastal valmis uus näituseväljak ja 1934. a peeti seal esimene näitus.⁸⁵

Eesti iseseisvusaja lõpuks oli Tartu näituse külastajate arv oluliselt tõusnud – ainuüksi pühapäeviti külastas näitust üle 50 000 inimese – ja näituseplats hakkas kitsaks jääma. See olevat olnud külastajatest sõna otseses mõttes täis kiilutud.⁸⁶ Tartu põllumeeste seltsi eeskujul hakkasid näitusi korraldama ka Viljandi ja Pärnu põllumeeste seltsid, mille juhiks ja tegevuse suunajaks sai alates 1876. a C. R. Jakobson. Viljandi EPS jõudis oma esimese näituseni 1883. a. Samast aastast hakati näitusi regulaarselt korraldama ka Pärnus. 15 aastat pärast esimese näituse avamist Otepääl korraldati neid juba Liivimaa kubermangu mitmes paigas.

1890. a jõudsid oma näituseni ka Põhja-Eesti väikepõllumehed. Tallinna EPS korraldas oma esimese näituse Gonsiori tänaval „Lootuse” seltsi aias. Väljapaneku põhiosa moodustasid juurvili ja muud aiasaadused, alles neljandal näitusel eksponeeriti ka kaalukamaid väljapanekuid: põllutööriistu ja loomi. Edaspidi toimusid näitused paari-kolme aastase vahega.⁸⁷ Hiljem hakati neid korraldama Tornide väljakul linnamüüri ääres (praeguse Nunne tänava äärsel platsil), kuhu saksa põllumehe ühendav Eestimaa Põllumeeste Selts oli 1896. a ehitanud paviljonid. Esialgu renditi ruume sakslastelt, 1920. a aga ostis Tallinna EPS need päriselt oma valdusse. Osa vanu

⁸¹ Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur, Tartu, 1926, lk 40; Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870–1940..., lk 45, 74.

⁸² T. Rosenberg. Tartu „saksa” näitused..., lk 56.

⁸³ Samas, lk 50–51.

⁸⁴ Tartu näituseväli, Tartu, 1935, lk 8; EAA 1858-1-690, L 2 (lehed säiliku lõpus). Kuna säilikus on E. Valdmaa käsikiri köitmata ja nummerdamata kujul säiliku lõpus, on see järgnevalt kinnitatud vastava märkusega.

⁸⁵ Samas, L 1 (säiliku lõpus).

⁸⁶ Samas, L 2–3 (säiliku lõpus).

⁸⁷ A. Suur. Eesti põllumajandusnäituste alguspäevilt..., lk 88–89; Eesti näituste arenemiskäik. – Agu 1923, nr 22, lk 677.

paviljone lammutati, uusi ehitati juurde. 1921. a peeti seal ka Esimene Eesti Üleriiklik Tööstuse ja Põllutöö Näitus.⁸⁸ Viimane näitus sellel väljakul peeti 1929. a.⁸⁹ Kuna südalinnas kippus ruumi nappima, otsiti väljapanekute tarvis uut näitusepaika. Selleks renditi 1928.a krunt Pirita tee ja lauluväljaku vahel, kus 1930. a valmis Tallinna EPS uus näituseväljak. Näitused toimusid seal kuni iseseisvusaja lõpuni.⁹⁰

Eesti iseseisvusajal 1918-1940 organiseerisid suuremaid näitusi Tartu ja Tallinna põllumeeste seltsid.⁹¹ Külastajate arvult kujunes rekordiliseks 1921. a Tallinna EPS-i korraldatud esimene üleriigiline tööstuse ja põllutöönäitus ühtekokku 152 553 külastajaga.⁹² 1922. aastast hakati tööstus- ja kaubandusnäitusi läbi viima eraldi.⁹³ 1923. a suvel peeti Eesti Esimene Üleüldine Põllutöönäitus, mis pidi edaspidise kava kohaselt toimuma iga viie aasta järel.⁹⁴

Siiski ei kujunenud näituste korraldus eesmärgipäraseks, mistõttu oli sellele ka etteheiteid. Eesti Põllumeeste Keskseksi juhtiv tegelane Jaan Hünerson leidis 1923. a põllumajandusnäituse puhul mitmeid puudusi: domineeris paraadlikkus, vähe oli pööratud tähelepanu põllumajanduse edendamise küsimustele, esitletud loomad polnud tõupuhtad, auhindamisel arvestati vaid eksponaatide välimust jne. Põhjuseks pidas ta asjaolu, et näituse ettevalmistamisse kaasati vähe agronoomi.⁹⁵

Juba 1923. a oli Põllutööministeerium välja töötanud näituste korraldamise kavad ja väljapanekute hindamise juhendid. Hobuste eksponeerimise ja auhindamise korra järgi tuli vanu noori hobuseid esitleda eraldi, näitusele lubati võtta üksnes tõuraamatusse kantud loomi, auhinnasummade suurus tuli enne näitust kindlaks määrata ning välja maksta kohe peale näitust. Näituste korraldajad ei toetusi vastu võtta organisatsioonide, pankade ja äride toetusi, mis polnud kooskõlas auhindamise korraga (näiteks auhind vaid mingile kindlale hobusetõule), hindamist pidi läbi viima punktisüsteemi alusel, mis võeti üle Soomest.⁹⁶

⁸⁸ L. Gens. Tundmatu Tallinn. Näituseplats Tornide väljakul (1896–1930). – Sirp ja Vasar, 6. juuni 1986; Tallinna 1921. aasta näituse fotosid vt veel Agu, 1924, nr 37, lk 1270, nr 38 lk 1299–1300. Nimetatud näitusehooned pole säilinud.

⁸⁹ V. Vende. Ununenud Tallinn. Jalutuskäik ümber vanalinna, Tallinn, 1990, lk 49.

⁹⁰ Tallinna Eesti Põllumeeste Selts 1888–1938, Tallinn, 1939, lk 46, 141; L. Gens. Tundmatu Tallinn. Näituseplats Tornide väljakul (1896–1930). – Sirp ja Vasar, 6. juuni, 1986. Pilt Tallinna Põllumeeste Seltsi näituse uuest peasissekäigust koos büroohonetega on ilmunud ajakirjas Põllumees, 1930, nr 16, lk 379. Näitusepaviljonide paiknemisest annab ülevaate pisitrükise „25. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi näitus 20.–25. juunini 1931” tagakaas.

⁹¹ Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur..., lk 40; Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870–1940, Tartu, 1940, lk 45, 74.

⁹² Tallinna Eesti Põllumeeste Selts..., lk 154–155; Tallinna põllumajanduse näituse üldmäärused, Tallinn, 1924, lk 2.

⁹³ M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul. Eesti väliskaubandus 1918–1940, Tallinn, 2004, lk 152.

⁹⁴ ERA 58-1-625, L 52–53.

⁹⁵ J. Hünerson. Põllumajanduslised näitused. – Põllumees, 1923, nr 15, lk 370–371.

⁹⁶ K. Tägepera. Hobuste-osakonnad (vanahobuste näitused) maakondade põllumajandusnäitustel 1923. a. – Agronoomia, 1924, nr 7, lk 292–293.

1930. a maakondlike näituste tulemusi on põllumeeste keskseltsi sekretär hinnanud heaks. Suuremaid näitusi korraldati Tallinna, Tartu, Pärnu, Viljandi, Võru, Paide ja Jõhvi põllumeeste seltside poolt.⁹⁷ Neist sisukamateks hinnati Tallinna, Tartu ja Viljandi omi.

1930ndatel aastatel muutus aktuaalseks üleriikliku, kõiki maakondi hõlmava põllumajandusenäituse korraldamise küsimus. Samas ei suutnud riik ja eraorganisatsioonid korraldusküsimustes kokkuleppele jõuda: riik vajab põllumeeste seltside korralduslikku abi, põllumehed aga riigi rahalist toetust.⁹⁸ Pärast Tallinna uue „euroopalikuma näituseplatsi“ valmimist, kalduti eelistama üle-eestilise näituse korraldamist pealinnas.⁹⁹ Sellega ei tahtnud leppida aga Tartu põllumeeste selts. Konkurents kahe linna vahel põllumajandusliku kesknäituse korraldamise küsimuses jäi püsima kuni iseseisvusaja lõpuni. Tallinnal kui tööstus- ja kaubanduskeskus olid suuremad eelised, pealegi oli seltsi kasutuses olev näituseplats (18 ha) suurem kui ülikoolilinna oma.¹⁰⁰ Tartu oli tuntud ka kui põllumajanduslik keskus, kuid tema probleemiks oli näitusepinna vähesus. Püsis probleem näituseplatsi lahustükkides, mille ühendamiseks ei andnud valitsus luba, põhjendusel, et krunte läbiva Tähtvere-Veeriku tee kaotamisega linna tänavate võrgust häviks vana puiestee – osa Suur Kaare tänavast. (Kuigi kahe maatüki kogupindala oli enam kui 14 ha, oli näitusi võimalik korraldada vaid 6,8 ha suurusel alal).¹⁰¹ Samas aga reklaamis Tartu oma näituseväljakut kui Eesti moodsaimat.¹⁰²

Olukorda püüti lahendada valitsusele märgukirju läkitades. Nii näiteks saatis Tartu linnapea 1939. a juunis kirja majandusministrile, tehes ettepaneku korralda Eesti Vabariigi 25. aastapäeva tähistav suurnäitus Tartus. Linna eelistena on rõhutatud Tartu kohta põllumajanduslikult arenenud maa keskel, jõukat ja tihedalt asustatud tagamaad, laiendamist võimaldava näituseväljaku olemasolu, head organisatsiooni ning suurt külastajate arvu.¹⁰³ EPS-i juhatus pöördus linnavalitsuse poole korduvate palvetega kustutada eelnimetatud tee linna tänavate võrgust, kuid tulemusteta.¹⁰⁴ 1940. a maikuus toimunud seltsi juhatuse ja linnavalitsuse kohtumisel põhjendas linnapea keeldumist teedeministri vastuseisuga: planeerimiskava olevat raskepärane ja „ministeeriumihärrad“ pole sellega nõus.¹⁰⁵ Seoses Eestis aset leidnud juunisündmustega kadus ka juubelinäituse küsimus päevakorrast.

⁹⁷ H. Hansson. Tänavused põllumajandusnäitused. – Põllumees, 1930, nr 17, lk 410.

⁹⁸ Samas.

⁹⁹ Põllumajanduslikkude näituste hooaeg. – Põllumajandus, 1930, nr 16, lk 377.

¹⁰⁰ Eesti aadress-raamat 1938–1939, Tallinn, 1939, lk 314.

¹⁰¹ EAA 1858-1-690, L 1–4.

¹⁰² Eesti aadress-raamat..., lk 313.

¹⁰³ EAA 1858-1-690, L 6.

¹⁰⁴ Samas, L 3–6, 27–29, 31–33.

¹⁰⁵ Samas, L 13–16.

Peale põllumajanduslike üldnäituste, kus olid esindatud ka tööstus- ja käsitöötooteid, korraldati ka põllumajanduslikke erinäitusi. Esimene karja erinäitus pandi toime 30–31. juulil 1938. a Järva-Jaanis. Kokku oli eri tõugu veiseid näitusel 229. Suurem osa loomi hinnati kõrgeima või esimese auhinnaga. Tunnustati ka baltisaksa põllumehi: karjaaretuse alal saavutatud teenete eest esitati auhindamiskomisjoni poolt teenetediplomi saamiseks E. Harpe Viisu ja B. Maydell Udeva mõisast.¹⁰⁶ Hobuste erinäitus toimus esmakordselt 26–28. augustil 1939. augustil Tallinnas koos põllumeeste seltsi näitusega. Välja oli pandud eri tõuseltside poolt 184 hobust. Rohkesti jagati auhindu, esimene auhind anti ka president K. Pätsile tori tõugu hobuste eest.¹⁰⁷

Põllumajandussaadustele paremate turustusvõimaluste leidmiseks organiseerisid põllumajanduslikud eriseltsid toodangu väljapaneku ka üleriigilistel näitus-messidel ja rahvusvahelistel näitustel. Erinevalt näitustest, kus eesmärgiks oli tutvustada eelkõige kodumaist toodangut, oli messidel oodatud ka välisfirmad ja nende tööstuskaup. Pakkumisel eelistati kaupa, mille järele oli Eestis nõudlust.¹⁰⁸ 1925. a Eesti neljandal näitus-messil osales juba üle 20 välisriigi.¹⁰⁹ Kodumaiste ja rahvusvaheliste messide ning näituste korraldamisega tegeles AS Näitus, ehitades selleks vajadusel ka eripaviljone.

Rahvusvahelistel näitustel eksponeeriti Eesti põllumajandustoodangut esimest korda 1922. a Londoni toiduainete näitusel. Järgnevatel aastatel esineti välismaal juba oma paviljonides, kus üheaegselt eksponeeriti nii tööstus- kui põllumajandustoodangut – nii oli see näiteks 1923. a Moskva, 1924. a Helsingi, 1925. a Londoni, 1928. a Pariisi ja 1930. a Brüsseli näitusel. 1937. a Pariisi maailmanäitusel esineti koos Läti ja Leeduga ühises paviljonis. 1938. a tutvustati eesti põllumajandustooteid Manchesteri toiduainetenäitusel, järgmisel aga aastal Berliini näitusel. Rahvusvahelistest näitustest jäi Eestile viimaseks Leipzigi 1940. a märtsis toimunud kevadmess.¹¹⁰

1. 2. Tartu ja Tallinna 1940. a näitused

Põllutööminister A. Tupits hindas 1940. a uusaastatervituses möödunud aastat Eesti

¹⁰⁶ Veisekarja erinäitus. – *Agronoomia*, 1938, nr 9, lk 738.

¹⁰⁷ M. Karelson. Eesti põllumajandusnäitused – 125. – *Agraarteadus*, 2001, nr 4 (XII), lk 257–258.

¹⁰⁸ Näiteks põllumajandusmasinate eriteadlane J. Pillikse on kodumaa tööstuste poolt toodetud põllutööriistu arvustades teinud etteheiteid vabrikule Ilmarine, kus toodeti edasi hobujõul ringiaetavat viljapeksumehhanismi (gööplit), mida olevat tarvitanud vaid mõni üksik „metsatagune talu”, samal ajal kui põllumehed rakendasid juba jõumasinaid. – J. Pillikse. Näitus-mess. – *Põllumees*, 1925, nr 16, lk 477.

¹⁰⁹ E. Masik. Tänavune näitu-mess. – *Põllumees*, 1925, nr 4, lk 106.

¹¹⁰ M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul..., lk 154–158.

põllumehetele raskeks – lisaks põuast tingitud raskustele põhjustas käimasolev maailmasõda takistusi põllumajandustoodete turustamisel ning vajalike kaupade sisseveos. Minister kutsus üles rahvuslikule ühtsusele, lootuses et „saatus meid ka tulevikus kaitseb, nagu ta on hoidnud meie rahvast kogu meie iseseisvuse teel.“¹¹¹ Need lootused ei täitunud. Nõukogude võimu kehtestamisega 1940. a algasid aga poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed ümberkorraldused, mis jätkusid ka pärast sõda.

1940. a hilissuvel põllumajandusnäitused toimusid juba okupeeritud Eestis. Need jäid ühtlasi Tallinna ja Tartu põllumajandusseltsidele viimasteks näitusteks. Põllumeesteseltse, tõuaretusseltse, samuti ka tuletõrje seltse esialgu ei likvideeritud. Küll aga lõpetati perenaiste ja maanaiste seltside tegevus.¹¹² Põllumeeste seltsides vahetati välja senine juhtkond, asendades selle kommunistidele meelepärasega. Tartu EPS-i puhul toimus see sisekaitse ülema otsusega juba 11. juulil, põhjenduseks toodi mõnede liikmete kuuluvus Isamaaliidu toetajaskonda.¹¹³

Tartu põllumeeste 1940. a näitus oli kavandatud peaaegu üleriigilise suurnäitusena. Sellest pidid osa võtma kõik maakonnad peale Saaremaa, Läänemaa ja Petsrimaa.¹¹⁴ Kui veel kevadel oli Tartu EPS-i näitus kavandatud pidustusena, millega selts oleks tähistanud oma 70. asutamisaastapäeva, ning üheaegselt laiaulatusliku kavaga kodumaasaaduste propagandaüritusega „Eesti Nädal“,¹¹⁵ siis vahepealne omariikluse kaotamine oli sellele kõigele kriipsu peale tõmmanud. Enamgi veel – näitust ähvardas koguni ärajäämine. Nii näiteks oli seltsi asjaajaja-direktor Helmut Suursööt pöördunud 24. juunil pöördunud kirjaliku palvega pikalaenu panga poole laenu tagasimakse pikendamises aasta võrra, kuna seltsi ainus sissetulek – näituste korraldamine – ähvardas ära langeda.¹¹⁶ Nimelt oli kogu näituseväljak koos ruumidega antud NSVL sõjaväe majutamiseks. Kuna osa sõjaväge oli paigutatud ka Tähtvere riigimõisa hoonetesse, kasutati näituseväljakut poolitavat teed transpordi korraldamisel.¹¹⁷ Näitus siiski toimus, arvatavasti leiti punaarmee majutamiseks teised ruumid.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitus, järjekorras 56., avati laupäeval 24. augustil 1940. a

¹¹¹ Uuel aastal. – Põllumajandus, 1940, nr 1, lk 1–2.

¹¹² Teadaanne organisatsioonide likvideerimise kohta. – Kommunist, 22. oktoober, 1940.

¹¹³ Sisekaitseülema H. Habermani otsusega saadeti TEPS-i senine juhatus 11. juulist 1940 laiali. Uus juhatus, mis moodustas ühtlasi ka näituse eestseisuse, loodi 9-liikmeline. Seltsi senine esimees, Tartu maavanem Heinrich Lauri tagandati ametist, uueks esimeheks sai professor Karl Saral. Määrati ka 3 abiesimeest: Jüri Brandt, Peeter Köpp ja komparteid esindav Priidu Tänav. Kirjatoimetajaks määrati Oskar Teeäär, abikirjatoimetajaks Eduard Konsin, laekahoidjaks Kaarel Leius, abilaekahoidjaks Villem Kuusloo, ametita liikmeks Paul Luiga. Endine, 1. märtsil 1940. a valitud juhatus oli olnud 25-liikmeline. – EAA 1858-1-190, L 70, 234; Vt ka: Kõrvaldati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kildkondlik juhatus. – Postimees, 18. juuli 1940.

¹¹⁴ Tartu näituse kava 24–27. august 1940, Tartu, 1940, lk 3.

¹¹⁵ ERA 1112-1-277, L 2.

¹¹⁶ EAA 1858-1-190, L 246.

¹¹⁷ Samas, L 87 a.

kell 12. Tervituskõnega esines EPS-i esimees Karl Saral, näituse avas põllutööministri abi E. Terasmäe, kes andis edasi põllutööminister Aleksander Jõeääre tervitused. Minister ise polevat saanud töörohkuse tõttu kohale tulla. Terasmäe kõne järel mängiti internatsionaali. Tervitustega astusid üles Tartu linnavalitsuse, kompartei ja töölisühingute tegelased. Loeti ette ka Ülemnõukogu esimehe Johannes Varese telegraafi teel saabunud tervitus. Lõppsõnaga esines TEPS-i aseesimees Peeter Kõpp. Näituse avatalitus lõpetati taas internatsionaaliga.¹¹⁸ Näitusega oli võimalik tutvuda 3 päeval, kusjuures Tartu käitiste töölistele kehtis 50%-ne piletisoodustus kehtis Tartu käitiste töölistele.¹¹⁹ Näituse teisel päeval esines näituseväljakul Balti mere Punalaevastiku esindusorkester, kes andis näituse viimasel päeval kontserdi ka Vanemuise teatris.¹²⁰ Mis eriti küüniliselt mõjus, oli see, et sõjaväelaste esinemine oli planeeritud päevale, mil tegelikult pidi toimuma seltsi pidulik aktus ja ulatusliku kavaga rahvapidu.¹²¹

Rohke pildimaterjaliga anti ajalehes Postimees teada uut tüüpi näituse avamisest.¹²² Ajakirjanduses pälvisid enim tähelepanu masinad ja põllutööriistad sellistelt firmadelt nagu A/S Franz Krull, A/S Tartu Metallivabrik G. ja H. Lellep, Eesti Tarvitajate Keskühisuse (ETK) metallivabrik jt.¹²³ Rohkesti oli põllumajanduslikke masinaid esitanud Tartu Eesti Majanduse Ühisus, kes lisaks kodumaistele põllutöömashinadele demonstreeris ka saksa firmade omi (H. Lanz, R. Sack jt), rootsi ja ameerika tehnikat oli välja pannud Anton Villbergi natsionaliseeritud ettevõtte.¹²⁴

Eksponeeritud oli nii põllumajandus- kui tööstustoodangut, kuid loomakasvatuse väljapanekute osakonnas puudusid hobused ja veised, väljas olid vaid väikeloomad ja linnud.¹²⁵ Väljapanekut „Sead – lambad - linnud” esitleti põllutööministeeriumi nõuandeala erinäitusena kui kogu ekspositsiooni „päanumbrit”.¹²⁶ Erinäituse algatajaks oli siiski Tartu EPS, kes kuulnud, et

¹¹⁸ Tartus avati näitus. – Rahva Hää, 25. august 1940; Tartus avati näitus. – Talurahva Hää, 26. august 1940.

¹¹⁹ Tartu näitus avatakse laupäeval. – Rahva Hää, 21. august 1940. Tegelikult kehtis taoline hinnasoodustus vaid näituse ühel päeval, laupäeval, ja selleks tuli töölistel moodustada külastusgrupid. – Vt EAA 1858-1-690, L 12.

¹²⁰ EAA 1858-1-714, L 14. Punaarmee esinemisest on kujutatud ka näitusefotol. – Vt EAA 1858-1-706, L 175.

¹²¹ EAA 1858-1-714, L 30.

¹²² Avati Eesti NSV esimene põllumajandusnäitus. – Postimees, 25. august, 1940.

¹²³ Peale selle veel Tartu Eesti Majanduse Ühisus, K/M Anton Villberg (tõi sisse rootsi ja ameerika põllutöömashinaid). Samuti tõsteti esile Eesti esimese seebivabriku Federkingi väljapanek, Tartu alumiiniumivabriku Tav kööginõud (enne Teise maailmasõja algust eksportis see tooteid Indiasse, Aafrikasse ja Ameerikasse), Öisu Piimandusinstituudi juustud, Laferme'i tubakatooted, Kawe maiustused, leivatööstus Tulu täisjahust tooted, õlletehas A. Le Coq'i õlu, Estico kunstsarvest kammid, A/S Sidol Co kodukeemiakaubad, Kehra Tselluloositehase tapeet ning Lihulas valmistatud pilliroost ehitus- ja isoleermaterjal – roliitplaadid. – Väljapanekuid Tartu põllumajanduse näituselt. – Rahva Hää, 25. august 1940; Tartu põllumajanduse näitus täies hoos. – Rahva Hää, 27. august, 1940.

¹²⁴ Tartu põllumajanduse näitus täies hoos. – Rahva Hää, 27. august 1940.

¹²⁵ Tartu näituse kava 1940, lk 11; Tartus oli sisukas näitus. Põllutööministeeriumi Nõuandeala erinäitus „Sead – Lambad – Linnud“. – Põllumajandus, 1940, nr 35, lk 774–775.

¹²⁶ Tartu näituse nimekiri 1940, lk 8. Selle väljapaneku üldkorraldajateks olid A. Kivimäe ja F. Sööt, seakasvatuse osakonna väljapaneku korraldasid E. Reissar ja E. Ruubel, lambakasvatuse K. Jaama ja E. Rebane ning linnukasvatuse osakonna E. Priks ja R. Poola; Tartus oli sisukas näitus. Põllutööministeeriumi Nõuandeala erinäitus

Põllutöökojal on plaanis teha linnukasvatuse erinäitus, pöördus 1940. a märtsis koja poole ettepanekuga teha raskel ajal kulude kokkuhoiuks ühine näitus.¹²⁷ Näituse väljapanekus oli lisaks eksponaatesemetele väljas ka „terve paviljonitais“ ülevaatlikke plakateid, diagramme ja mudeleid jms. Eriti rohkesti oli neid linnukasvatuse osakonnas, kuna just seda töövaldkonda peeti eriti sobivaks väiketalunikele.¹²⁸ Linnukasvatuse väljapanekus oli lisaks kodulindudele välja pandud ka kanasöötade näidiseid, kanala sisseseadeid, lindude suvemaju, tibude kunstemasid jmt. Keskühing Eesti Munaeksport oli välja pannud haudeaparaate ja näitusekülastajates suurt huvi äratanud munade liigitamise masina.¹²⁹

Eksponentideks olid väikeloomade ja linnukasvatavate eriseltsid, katsejaamad, ka mõned tõuloomade kasvatajad.¹³⁰ Juba olemasolevad hobuste ja veiste latrid olid kohandatud väikeloomade demonstreerimiseks. Sigadest oli välja pandud eesti, inglise ja parandatud maatõugu loomi, lammastest ševioti ja šropširi tõu isendeid, eksponeeriti ka karakull-lambaid.¹³¹ Nagu varasematel, peeti ka sellel näitusel võistlusi. Need toimusid maakodude osakonnas kolmel alal: ketramises, marjade puhastamises ja taskurätiku palistamises.¹³²

Tartu näitusel oli eraldi väljapanekuna kavas avada ka Nõukogude Liidu osakond. Selline osakond oli avatud juba Kaunase näitusel. Vahetult enne näituse toimumist otsustati vastava ekspositsiooni ületoomise asjus lähetada Leetu läbirääkimistele seltsi abiesimees Peeter Kõpp ja laekahoidja Kaarel Leius.¹³³ Moskvasse otsustati seltsi poolt saata üleliidulise põllumajandusnäitusega tutvumas näituse ajaajaja-direktor Helmut Suursööt. Viimane valiti välja kui keeleoskaja ja sealseid olusid tundev isik. Näitusel pidi ta tutvuma suurnäituse korraldusöõga ja meetoditega, mida ka Eestis tulevikus rakendada.¹³⁴ Missuguse väljapanekuga õigupoolest NSV Liidu osakonna näol tegemist oli, paraku ei selgu. Võimalik, et tegemist oli lihtsalt NSVL põllumajandusmasinaid tutvustava näituse osakonnaga. EPS-i näituse nimekirjas oli tõepoolest märgitud rohkesti nõukogude põllumajandustehnikat nagu traktorirandaal ja 13 hobujõul veetavat põllutööagregaati: atru, randaale, reakülvimasinaid, rohuniidukeid, viljalõikusmasinaid, samuti

„Sead – Lambad – Linnud.” – Põllumajandus, 1940, nr 35, lk 774.

¹²⁷ EAA 1858-1-190, L 347.

¹²⁸ Tartus oli sisukas näitus. Põllutööministeeriumi Nõuandeala erinäitus „Sead – Lambad – Linnud.” – Põllumajandus, 1940, nr 35, lk 774; Sea- ja linnukasvatuse väljapanekud Tartu näitusel. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 790.

¹²⁹ Sea- ja linnukasvatuse väljapanekud Tartu näitusel. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 791.

¹³⁰ Tartu näituse eeltööd jõuavad lõppjärku. – Rahva Hääl, 15. august 1940.

¹³¹ Tartus oli sisukas näitus. – Põllumajandus, 1940, nr 35, lk 774–775.

¹³² EAA 1858-1-714, L 13, 19. Võistlusest osavõtjatele oli I auhinnana ettenähtud morsikann ja klaasid, II auhinnana suur keedupott, III auhinnaks oli väike keedupott. – EAA 1858-1-191, L 98.

¹³³ Tartu näituse eeltööd jõuavad lõppjärku. – Rahva Hääl, 15. august 1940. Teisal on märgitud, et Tartusse pidi toodama NSVL osakond hoopis Lätist Jelgava põllumajandusnäituselt. – Vrd EAA 1858-1-190, L 236.

¹³⁴ Samas, L 291.

juurviljapurustaja ja viljatriöör.¹³⁵ Kummalisel kombel pole aga mingist NSVL osakonnast Tartu näitusel ajakirjanduses sõnagi – vaevalt oleks kommunistlik perioodika sellise uudise edastamata jätnud. Võimalik ka, et see jäi oma kvaliteedilt näitusel esitatud lääneriikide tehnika varju.

Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi näitus, mis oli toimus juba 33. korda, avati 1940. a 31. augustil. Ka see näitus oli avatud 3 päeva. Tervituskõnega esines seltsi nimel näituse üldjuhataja V. Johansoo. Avamiskõne pidas põllumajanduse rahvakomissar Georg Abels. Muuhulgas rõhutas ta, et vaatamata käimasolevale sõjale on eesti rahvas sellest pääsenud vaid tänu suurele Stalinile. Sõna said veel Tallinna linnaapea, Harju maavalitsuse esindaja ning Tartu EPS-i esimees. Sellegi näituse avamine ei möödunud internatsionaalihelideta. Järgnes näituse tutvustamine kõrgetele riigi- ja parteitegelastele. (Kõnesid peeti näitusel järgmiselgi päeval, esinejateks Georg Abels ja Johannes Lauristin). Õhtul esines ka tallinlastele punaarmee orkester.¹³⁶

Kui Tartu näitusel puudus väljapanekutest lüpsikari, siis Tallinna näitusel seevastu oli veiseid rohkesti. Nagu Tartuski, puudusid ka pealinna näitusel hobused.¹³⁷ Eksponeeritud oli sigu, lambaid ja kodulinde, tõuloomi olevat välja toodud „enam kui kunagi varem.“¹³⁸ Teisal märgiti küll teatud reservatsiooniga, et 1938. a peetud karja erinäitus Järva-Jaanis oli siiski ulatuslikum.¹³⁹ Väljapanekut hinnati kui „suurimat veiste näitust, mis kunagi Eesti pinnal peetud.“¹⁴⁰ Näituse veisekasvatuse osakonda oli põllutöö rahvakomissariaadi eriväljapanekut, demonstreerimaks, kuidas tulevikus loomakasvatust paremini korraldada. Selleks kasutati rohkesti näitliku agitatsiooni vahendeid. Ettekujutuse „hästiõnnestunud“ plakatitest annab tollane ajakiri Põllumajandus.¹⁴¹ Lisaks loomakasvatusele oli väljapanekuid maaviljeluse alalt („külvist lõikuseni“), linakasvatusest, aga ka metsandusest, kodumajandusest ja aiandusest. Üksikmajapidamised esinesid põllukultuuridega senisest tagasihoidlikumalt, varasemast vähem oli eksponeeritud põllutööriistu ja masinaid.¹⁴² Käimas olev Teine maailmasõda mõjutas ka väljapanekut. Puudust tunti toorainest, näiteks villast, mida sageli asendas puit- ehk tsellvill.¹⁴³

¹³⁵ Tartu näituse nimekiri 1940, lk 85.

¹³⁶ Avati 33. Tallinna näitus. Põllumajandusnäitused kogu töötava talurahva elu peegeldajaks. Põllutöörahvakomissar G. Abelsi sõnavõtt. – Rahva Hää!, 1. september 1940.

¹³⁷ Tallinna põllumajanduse näituse kava 1940, lk 5; Tallinna näitus lõppes. – Kommunist, 3. september, 1940.

¹³⁸ Vihm ei suutnud takistada Tallinna põllumajandusnäituse sisulist õnnestumist. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 789.

¹³⁹ Tõukarjad Tallinna põllumajanduse näitusel. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 809. Kokku oli esindatud mustakirjut karja 30 majapidamisest – 31 pulli, 45 lehma, 43 mullikat ja vasikat. Punast karja oli väljas tunduvalt vähem: 8 pulli, 15 lehma ja 8 mullikat. – Samas, lk 809–811.

¹⁴⁰ Samas, lk 809.

¹⁴¹ Vihm ei suutnud takistada Tallinna põllumajandusnäituse sisulist õnnestumist. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 786–787. Ühel plakatil on propageeritud paaritust heade tõukultidega: kuna vaid 43% emistest paaritati „häade kultidega“, on põrsaid sulus tagajalgele tõusnud ja hüüavad „Meie nõuame paarituskeeldu segavereliste kultidega!“

¹⁴² Samas, lk 789.

¹⁴³ Segatud villast riie vastupidavam täisvillast riidest. Tekstiilitööstuste ühist väljapanekut külastamas Tallinna põllumajanduse näitusel. – Rahva Hää!, 3. september 1940.

Ajakirjanduses on Tallinna näituselt rohket kajastamist leidnud Eesti Lihaekspordi toodang, Eesti Kaupmeeste Majanduskeskuse kodumaised tooted maitseainetest kuni põllutööriistadeni, A. Le Coq' i õlled, Eesti Maanaiste Keskseksi mitmesugused käsitöötooted, Eesti Munaekspordi elektriline haudeaparaat ning kanamunade tembeldamise masin ja palju muud.¹⁴⁴

1. 2. 1 Muutusi näitusekorralduses

Järgnevalt vaatlen, missuguseid muutusi tõi Eesti okupeerimine ja võõrvõimu kehtestamine näitusekorraldusse.

1940. a näituste puhul oli tegemist veel ettevõtmistega, mida alustati küll iseseisvuse ajal, kuid läbi viidi juba uue riigikorra tingimustes. Mõlemad näitused leidsid piisavat vastukaja tollases ajakirjanduses.¹⁴⁵ Rikkalikult illustreeritud ajaleheülevaadetes räägitakse nende firmade ja tööstuste toodangust, mis aastast aastasse olid ikka põllumeeste näitustel esindatud: Franz Krull, Lellep, keskuhisus Eesti Munaeksport jt. Siiski oli nendel näitustel tegemist juba natsionaliseeritud ettevõtetega, mille toodangu sortiment ja kvaliteet polnud nii lühikese ajaga muutunud.

Seega võib muutustest kõnelda eelkõige väljapanekute kujunduses. Peaaegu kõigil pressifotodel on näha punasümboolikat, olgu siis viisnurki, sirpi ja vasarat või nõukogude riigijuhtide ja marksismi-leninismi klassikute portreid. Juba näituste üldkujundus oli ajastuomane – Tartu näitusepaviljoni sissekäiku „kaunistasid” Lenini ja Stalini hiigelsuured pildid, ümbritsetuna rohelistest vanikutest ja punalippudest.¹⁴⁶ Uuelaadilised kujunduselemendid ei puudunud ka näituseväljakul ja -ruumides. Nii oli Tartu näitusel natsionaliseeritud aktsiaseltsi Franz Krulli põllutööriistu ja -masinaid eksponeeriva paviljoni katusel kujutatud kaht sammuvat töölist, ühel käes sirp, teisel vasar. Pildi allkiri andis lugejale teada „maitsekalt dekoreeritud” paviljoni kujunduse tegi kunstikool Pallase õpilaste kollektiiv.¹⁴⁷ Siiski on näitusekujunduses ka mõni erand,

¹⁴⁴ Lisaks veel: Langebrauni portselanitooted; AS Ephag'i kosmeetika (1938. a Pariisi näituse *grand prix*); kunstsarvetööstuse Estosarv kirjutuslaua garnituurid; Ehituskivi eterniidist plaadid, vihmaveetorud ja uuelaadsed kargtlised; Volta tehase elektrimootorid ja -triikraud; Tallinna alumiiniumivabriku kööginõud; Union-Globuse naha- ja jalanõudetööstuse kingad ja saapad; firma Leho Taos järelvankrid ja terviseveed; Kehra vabriku tapeet; Murru Vangimajade Kivitööstuse vasalemma marmorist kamin ja trepid; natsionaliseeritud metallitööstus AS Aivaz'i ahju-ukseed ning teised malmist, vasest ja pronksist valutooted; natsionaliseeritud keemiatehase Eesti Destillaat keemiatooted (sh kunstvaigust ehk bakeliidist tooted) jms. – Väljapanekuid lõppenud Tallinna näituselt. – Rahva Hää, 3. september 1940; Tallinna põllumajanduse näitus täies hoos. – Rahva Hää, 2. september 1940.

¹⁴⁵ Rahva Hää, 25., 27., 31. august ja 1–3. september 1940; Kommunist, 3. september 1940; Talurahva Hää, 26. august 1940; Rohkesti pilte on trükitud mõlema näituste väljapanekutest ajakirjas Nädal Pildis. – Vt Tallinna ja Tartu põllumajandusnäituselt. – Nädal Pildis, 1940, nr 17 (127), lk 462, 474–475.

¹⁴⁶ Tartus avati näitus. – Rahva Hää, 25. august 1940.

¹⁴⁷ Väljapanekuid Tartu põllumajanduse näituselt. – Rahva Hää, 25. august 1940.

mida tunnistavad Tartu näituse arhiivifotod: kui näituse peavärvas on kahel pool Lenini ja Stalini portreesid lehvimas punalipud, siis näituseväljakul paikneva Eesti Seemnevilja Ühisuse paviljonil lehvib Nõukogude riigilipp kõrvuti Eesti sini-must-valge rahvuslipuga.¹⁴⁸

Ka Tallinna näitusel pandi senisest suuremat rõhku kujundustöödele. Ajaleht märgib näituse ettevalmistuse kohta: *Rakenduskunstnikke vooris edasi-tagasi, neid on tänavusel näitusel tegevuses rohkem kui kunagi varem. Näituse ülddekoratsioon on näitusespetsialisti H. Vitsuti hooleks, temale on Tartust sõitnud abiks ametivend H. Lehepuu.*¹⁴⁹ Tõenäoliselt põhjusel, et punasümboolikat ei jõutud vajalikul määral teha, on eelnimetatud kunstnik pöördunud Tartu EPS-i poole, et tal lubataks pealinna näitusel kasutada kahte viisnurka, NSVL vappi ja punaseid lippe.¹⁵⁰

Igal juhul on Tallinna näitust kajastavad pressifotodel täheldatav rohke nõukoguliku sümboolika kasutamine. Nii näiteks oli natsionaliseeritud Eesti Lihaekspordi naistöötajaid kujutatud näituseboksis, mille taustal on sirbi-vasara kujutis ning kuldsetest kiirtest raamitud punatäht. Tutvustavas tekstis on peetud vajalikuks mainida, et kuulus lihatootmisettevõtte varustas oma toodanguga ka Eesti NSV-s viibivaid Nõukogude baase ja sõjaväeosasid.¹⁵¹ Jalatsivabrik Union-Globus väljapanekut kaunistas lisaks hiigelsuurele nõorsaabas-kamassile Stalini pilt.¹⁵² Volta tehase masinate ja mootorite juures oli kahel pool viisnurki üles seatud V. Lenini hüüdlause: „Sotsialism on nõukogude võim pluss elektrofikatsioon!“¹⁵³ Seevastu šokolaadivabrik Kawe, kes väidetavalt jäi näitusest kõrvale ruumpuudusel, oli oma esinduspoe akna dekoreerinud nõukogude riigitegelaste portreedega. Näopildid olid valmistatud puhtast martsipanist.¹⁵⁴ Laululava all olevatest väljapanekutest, millest peamise osa moodustasid aiasaadused ja põlluviljad, oleks ajakirjanik enda sõnul aga tõenäoliselt mööda kõndinud, kui seal poleks olnud lehvimas punalippe.¹⁵⁵

Kui üldjuhul olid ülevaateartiklid Tallinna näitusest kiitvad, siis ajalehes „Kommunist“ märgiti, et kuigi sisulisest küljest võis eksponeerituga rahule jääda, polevat näitus end majanduslikult ära tasunud: 50 000 külastajat kolme päeva kohta oli väike arv, pealegi olevat 10 000 inimest saanud tasuta sissepääsu.¹⁵⁶ Näituse ebaõnnestumises süüdistati halba ilma – näituse

¹⁴⁸ EAA 1858-1-706, L 170, 182.

¹⁴⁹ Tallinna näitus avab ukсед. Näitus kujunemisel. – Rahva Hää, 30. august 1940. Näituse üksikväljapanekute kujundajatena on nimetatud veel järgmised isikud: Pallast, Saarnit, Krõšanov, Blumenfeldt, Slastnikov.

¹⁵⁰ EAA 1858-1-191, L 115.

¹⁵¹ Tallinna põllumajanduse näitus täies hoos. Ühing „Eesti Lihaekspord“ rahva toitlustajana. – Rahva Hää, 2. september 1940. Punaarmee varustas joogiga Tartu õllefabrik A. Le Coq ning õlut sai sõjavägi väljaspool üldist tellimusjärjekorda. Vt. Tartu põllumajanduse näitus täies hoos. Õllefabrik A. Le Coq' i soliidne esinemine näitusel. – Rahva Hää, 27. august 1940.

¹⁵² Väljapanekuid lõppenud Tallinna näituselt. – Rahva Hää, 3. september 1940.

¹⁵³ Mida näeme näitusel? – Rahva Hää, 1. september 1940.

¹⁵⁴ Huvitavamaid väljapanekuid näituselt. „Kawe“ toodab kõrgeväärtuslikke saadusi. – Rahva Hää, 3. september 1940.

¹⁵⁵ Mida näeme näitusel. – Rahva Hää, 1. september 1940.

¹⁵⁶ Tallinna näitus lõppes. – Kommunist, 3. september 1940.

teisel päeval, pühapäeval, olevat lakkamatult sadanud. Positiivselt oli hinnatud näituse „uutmoodi“ sisu, resümeerides seda järgmiselt: *Kui varasemad näitused olid paraaditsevad ja laadailmelised, siis seda ei saa öelda äsjamöödunu kohta. Igasugune tingel-tangel, mis varemalt äritis pealetükkivalt laululava all, oli nüüd likvideeritud ja seal esitasid nüüd oma töötulemusi ja -võite tõsised töötavad talumehed – sooasunikud, uudismaaharijad ja väiketalupidajad. Mõned kaelasidemete ja kribu-krabu-kaupmehed olid küll nüüdki osanud pugeda sinna-tänna paviljonidesse laaditsema. Kuid loodame, et säärane tõsisele näitusele kõlbmatu nähtus ei kordu enam tulevikus. Võib öelda, et tänavuselt näitusest oli kadunud varasematele aegadele omane hooplev potipõllumehelik joon.*¹⁵⁷

Riigikorra muutmise kaasnemisid teatud muudatused ka näitusekorralduses. Senine põllumeeste kutseorganisatsioon, Põllutöökoda saadeti laiali 31. juulil 1940.¹⁵⁸ Põllumajandusliku nõuandetegevuse ja näituste korraldamisega asus tegelema Eesti NSV Põllutöö Rahvakomissariaadi Nõuandeala.¹⁵⁹ Nii selles institutsioonis kui ka põllumeeste seltsi näituste toimkondades tegutsesid edasi küll endisaegsed põllumajanduse eriteadlased ja talupidajad, kuid kahtlemata toimus näitusetevendus juba kommunistliku partei kontrolli all. Seda kinnitab ka fakt, et TEPS-i uus juubeli- ja näitusealbum, mille viimane trükipartii sai valmis mõni päev enne juunipööret, konfiskeeriti ja deponeeriti Tartu poliitilise politsei ruumidesse kui „sisult ajale mittevastav“.¹⁶⁰

Siiski toimusid 1940. a põllumajandusnäitused veel nõ vanas vaimus, kuna kommunistidest võimukandjatel puudus uuenduste sisseviimiseks vajalik aeg, oskused ja kaader.¹⁶¹ Teatud muutusi näituste institutsionaalses korralduses siiski tehti. Toimunud muutuste jälgimiseks valisin võrdluseks kaks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näituse nimekirja: 1938 ja 1940. aastast.¹⁶² Juba nende kaanekujunduses torkab ootuspäraselt silma erinevus: hilisemas väljaandes on näituseväravas lehvivate lipud kujutatud ühevärvilistena, so punastena, rahvustrikoloor on kadunud. Vähenenud on

¹⁵⁷ Tallinna näitus lõppes. – Kommunist, 3. september 1940.

¹⁵⁸ Põllutöökoda lõpetab tegevuse. – Põllumajandus, 1940, nr 31, lk 690. Koos Põllutöökojaga likvideeriti kutsekodade likvideerimise seadusega 27. juulil 1940 veel 6 kutsekoda.

¹⁵⁹ Põllumajanduslik nõuandetegevus toimub nüüd Põllutööministeeriumi otsesel juhtimisel. – Põllumajandus, 1940, nr 32, lk 696 – 698. Nõuandeala moodustati Põllutööministeeriumi põllumajandusosakonna juurde. Põllumajandusosakonna direktoriks oli agronoom Kaarel Liidak, abidirektoriks Jaak Ümarik. Nõuandeala juhatajaks oli P. Väljataga, abijuhatajaks Arnold Kivimäe. Nimetatud asutus tegutses kuni 31. detsembrini 1940. – Vt A. Kivimäe. 50 aastat tööd loomakasvatuse alal. Autobiograafiline ülevaade, Uppsala, 1983, lk 13.

¹⁶⁰ ERA R-1-6-233, L 1–2. Juubelialbumi levitamise peatati 20. juunil 1940. Siiski oli seda alates esimese trükipartii ilmumisest 8. juunil kuni 20. juunini jõutud levitada juba kolmandik – 1500 tiraažist 514. Album oli kavandatud näitusealbumina, mida näituse toimumise ajal oli kavas levitada tasuta. 2500-kroonine trükikulu oli seltsil plaanis katta albumis avaldatud kuulutuste ja reklaamide tasust. – Samas, L 1–5p.

¹⁶¹ Ka pärast Põllutöökoja laiali saatmist jäid nõunikud, konsulendid ja eriteadlased maakondades edasi töötama. Kuna seoses läbiviidava maareformi ja muude kiireloomuliste ümberkorraldustega põllumajanduses oli tööd rohkesti, katkestati alates 8. augustist kõigi maatulunduskonsulentide ametipuhkused. – Põllumajandus, 1940, nr 37, lk 698.

¹⁶² Tartu näituse nimekiri. 27–30. august 1938 (=Tartu näituse nimekiri 1938); Tartu näituse nimekiri. 24–27. august 1940 (=Tartu näituse nimekiri 1940).

ka trükise maht. 1938. a kataloog on 156-leheküljeline, 1940. a oa kolmandiku võrra õhem, 112 lehekülge. Muutused avaldusid ka korralduslikus küljes. Kuigi põhiosas jäid näituse funktsionäärid samaks, oli 1940. aastaks kadunud Tartu EPS-i juhatusest asjaajaja-direktori koht. Taoline ametnik kuulus varem nii näituse juhatuse kui peatoimkonda.¹⁶³ Tema ülesandeid täitis uues olukorras näituse üldjuht (Oskar Teeäär).¹⁶⁴ Üldjuhatuse liikmeid näitusekataloogis nimeliselt ei mainita, näib, et näituse korraldamises olid suuremad õigused antud näituse üldjuhile. Kaotatud olid ka näituse sekretäride ametikohad, nende funktsioonid olid uues struktuuris jagatud kirjatoimetajale ja laekahoidjale.¹⁶⁵ Nii 1938. kui 1940. a näituse toimkondadest tegutsesid järgmised: peatoimkond, põllumajandus, loomakasvatus, tööstus, käsitöö, kirjatoimetus, auhindamine, kassa-, korra ja valve-, dekoratsioonide, informatsiooni-, osakonna juhatajate, platsi näitajate ja einelaua toimkond.¹⁶⁶ Muutusi polnud väljapanijate õigustes ja kohustustes ning ka auhindamise kord näis sündivat sarnaselt varasemale.¹⁶⁷ Edasi töötasid ka arsti vastuvõtt, veterinaariateenistus ning näituse arhitekt ja insener.¹⁶⁸

Hoopis kaotatud olid või jätkasid tööd vähendatud koosseisuga mitmed teised toimkonnad.

Kui 1938.aastal toimus veel loterii (1 loos maksis 10 senti), millest saadav tulu läks põllumajandushariduse edendamiseks ning oli sisse seatud näituseplatsi „kuldraamat“ kuhu kanti annetajate nimed,¹⁶⁹ siis uue korra tingimustes ei peetud seda nähtavasti sobivaks. Polnud enam ei loterii, ega karbikorjanduse toimkonda.¹⁷⁰ Varasem näituse keeleõuanne oli kaotatud, küll aga toimus edasi kunstiline nõuande tegevus.¹⁷¹ Uuendusena oli 1940. a näitusele lisandunud raadioreklaam.¹⁷² Näitusel korra tagamiseks ei kasutatud nõukogude näitusel mõistagi enam politseijõude nagu varem, vaid relvastatud üksuste, Rahva Omakaitse (RO) abi. Korra ja valve toimkonna ülemaks näitusel oli kohalik RO juht E. Millert.¹⁷³

Erinevusi ilmnas ka näituse välises atribuutikas. Mõlemal, nii 1938. kui 1940.a Tartu TEPS-i näitusel olid funktsionääride eristamiseks kasutusel lindid/rosetid, mille värvides toimunud

¹⁶³ Tartu näituse nimekiri 1938, lk 3, 5. 1938. a oli selles ametis Paul Kanarik.

¹⁶⁴ Tartu näituse nimekiri 1940, lk 3.

¹⁶⁵ Vrd Tartu näituse nimekiri 1938, lk 3. Nendes ametites olid käsitletataval aastatel Oskar Teeäär ja Kaarel Leius.

¹⁶⁶ Vrd Tartu näituse nimekiri 1938, lk 5–9; Tartu näituse nimekiri 1940, lk 5–10.

¹⁶⁷ Tartu näituse nimekiri 1938, lk 19; Tartu näituse nimekiri 1940, lk 12.

¹⁶⁸ Tartu näituse nimekiri 1940, lk 7. Arstide ja tema asetäitjate arvu oli vähendatud – 1940. aastal oli näitusel tegevuses 1 arst ja 3 asetäitjat, 1938. aastal oli neid vastavalt 2 ja 5. Samuti oli varem näituse arhitektil A. Matteusel ehitusmeistrist asetäitja. – Vt Tartu näituse nimekiri 1938, lk 8.

¹⁶⁹ Tartu näituse nimekiri 1938, lk 18.

¹⁷⁰ Kuigi siseministeeriumi politseitalitus oli 2. juulil andnud loa loterii korraldamiseks, mille tulu pidi minema näituseväljaku laiendamise heaks, otsustati nõukogude valitsuse poolt ilmselt teisiti. – EAA 1858-1-191, L 184.

¹⁷¹ Tartu näituse nimekiri 1940, lk 12. Näitusebüroos jagas igal näitusepäeval kella 10–12 nõuandeid rakendus kunstnik H. Lehepuu. Tema oli ka mõlema näitusekataloogi kaanepildi kujundaja.

¹⁷² Tartu näituse nimekiri 1940, lk 7.

¹⁷³ Tartu näituse eeltööd jõuavad lõppjärku. – 15. august 1940; Tartu näituse nimekiri 1940, lk 7.

muutustest annab ülevaate lisa nr 1.¹⁷⁴

1940. a mais on TEPS pöördunud asutuste ja organisatsioonide poole, et saada näituse jaoks auhindu. Nagu varemegi, kavatseti need välja anda nimelistena.¹⁷⁵ Paraku ei saanud firmad ega ühendused enam aidata. Näiteks teatas Eesti Maanaiste Keskseksi juhatus mõni päev enne näitust kahetsusega, et ei saa täita eelmise juhatuse otsust eraldada preemiaraha 50 krooni, kuna riiklikud toetused on ära langenud.¹⁷⁶ Uuendusliku tunnustusena oli kommunistliku riigivõimu poolt kehtestatud J. Vares-Barbaruse nimeline eriauhind – nõukogude laualipp.¹⁷⁷

Näituse hindamise ja eriauhindade jagamisega tegeles nüüdsest põllumajanduse rahvakomissariaat. Tallinna EPS-i näituse osas on ära toodud ka auhinnasaajate nimed. Mitmel juhul nähtub, et komissariaat andis auhindu eelkõige eksponendi sotsiaalset päritolu arvestades – eelistati väiketalunikke.¹⁷⁸ Kuna väljapaneku peaosakonnaks ja „näituse naelaks” oli kujundatud veisekasvatuse, olid selles valdkonnas ka preemiasummad suuremad.¹⁷⁹ Kõrgemaid auhindu said friisikarja pidajatest Kostivere ja Viisu riigimõis ja talupidaja H. Sirkel Iru vallast, punase tõukarja pidajatest Udeva riigimõis. Komissariaadi eriauhind anti ka kahele riigimõisa töötajale, karjaravitsejale ja mõisavalitsejale, kumbki sai 70 krooni.

Tartu näitusel on auhindamise seisukohalt oli esitatud ka üks protest. Tartu postiametnik Nikolai Dmohovski, kes oli esitanud näitusele Tartu toomkiriku maketi, mida ta oli valmistanud üle 2 aasta, polnud rahul III kohaga. Tema arvates olid teised, „väiksema tähtsusega” väljapanijad kõrgemalt auhinnatud. Väljapanija solvumine oli sedavõrd suur, et ta nõudis tagasi ka makstud platsiraha põhjendusega, et kui algul oli küsiti näitusepinna jooksvalt meetrilt 3, siis hiljem juba 6 krooni.¹⁸⁰ Auhindade kätteandmisel esines ka hiline mist. Nii näiteks on Eesti Lambakasvatavate Selts veel 3 kuud pärast näituse toimumist nõudnud, et saadetak ära auhinnaline laualipp.¹⁸¹

¹⁷⁴ Tartu näituse nimekiri 1938, lk 19; Tartu näituse nimekiri. 1940, lk 12. Lintide eraldusvärv võis paikkonniti varieeruda. Nii näiteks oli 24–25. augustini 1940 Kehras peetud põllumajandusnäitusel eristusmärkidena kasutusel üldjuhatuse ja erikorralduste juhatuse liikmetel eristusmärkideks sini-valged, auhindajatel lillad, kassatoimkonnal rohelised, revisjonikomisjonil kollased ja korrapidajatel punased lindid. Vt Ida-Harju põllumajanduse näituse nimekiri. Tallinn, 1940, lk 5.

¹⁷⁵ EAA 1858-1-190, L 296.

¹⁷⁶ Samas, L 190.

¹⁷⁷ EAA 1858-1-190, L 37.

¹⁷⁸ Auhinna saajaid Tallinna põllumajanduse näitusel. – Rahva Hää, 3. september 1940. Nii on komissariaadi eriauhinna saanud veisekasvatuse eest väiketalunikud A. Torstenberg ja J. Roots Tõva vallast, kumbki 75 krooni. J. Roots sai komissariaadilt teisegi ergutusauhinna põllupidamise eest – väiketalunikuna on ta suutnud pidada 23-pealist tõukarja. Ergutusauhinna ehk 50 krooni sai teinegi sama valla väiketalupidaja, J. Pihlakas. Ergutusautasusid jagati teisteski näituse osakondades ja mitmelgi juhul oli rõhutatud talupidamise väiksust.

¹⁷⁹ Nii oli ette nähtud 2530 krooni friisikarja ja 580 krooni punase tõukarja pidajatele. Võrdluseks: maaparanduse osakonnas oli auhinnasumma 895, seemne- ja sordiviljakasvatuses 330, mesinduses 100 krooni. Väikseim ja ainus autasu – 10 krooni – anti välja taimekaitse osakonnas. Selle sai II koha eest A. Pärn Rakke vallast

¹⁸⁰ EAA 1858-1-191, L 117.

¹⁸¹ Samas, L 46.

1. 2. 2 Nõukogude propaganda näitustel

Näitustel peetavate riigimeeste kõnedes avaldus talupidajate mõttelaadi kallutamine kollektiivmajapidamiste loomise suunas. Seoses käimasoleva maareformi ja sellest tuleneva kasvava ebakindlusega talupidajate seas püüti neile jätta muljet, et nõukogude kord üksnes hoolitseb nende eest. Põllutöö rahvakomissar G. Abels rõhutas oma Tallinna näituse kõnes, et üksnes põllumajanduse mehhaniseerimine ja masina-traktorijaamade loomine võivad kergendada töötavate talupoegade ja taluperenaiste tööd. (Mõiste „töötav talupoeg“ tuli kastutusele kommunistlikus kõnepruugis.) Ta kutsus talupidajaid üles harima soid, mis nõuab suurt tööd ja vajab tehnikat, seega mehhaniseerimist, ning külvama täis ka taludelt äralõigatud maa, kuna varasemast saagist puudujääva pidi riik neile kinni maksma. Oma kõne lõpetas komissar optimistlikult: *Talunik ei tarvitse karta, et mingid segadused võiksid ära võtta tema töövaeva tulemused. Julgelt edasi, töötav talunik!*¹⁸² Taoliste maainimesi rahustavate sõnavõttudega esinesid tollal teisedki kõrgemad riigi- ja parteitegelased nagu esimene nõukogude põllutööminister Aleksander Jõeäär, peaministri asetäitja Hans Kruus ja paljud teisedki.¹⁸³ Nii komissari kõne kui tollane trükipropaganda püüdis talupidajaid veenda majapidamiste ühistamise vajalikkuses. Juba näitust kajastava ajalehe alapealkiri on sümptomaatiline: „Väikesed majapidamised ei võimalda põllumajanduse tõhusat arengut.“¹⁸⁴

Järgnevatel kuudel avaldati nõukogude pressis seisukohti, et talupoegadele on võimalik vaid näidete varal selgitada kolhoosikorra paremust, seda, et neid ei kolhoosis mitte "orjus ja laostumine", vaid "vabanemine maa orjusest"¹⁸⁵ Eeskuju selleks ei saanud muidugi pakkuda tegelik kolhoosielu, vaid nõ ideaalkolhoos. Moskvas aasta tagasi avatud üleliiduline põllumajandusnäitusel oli taoline musterkolhoos koos moodsa kolhoosikeskusega esindatud.¹⁸⁶ Sealne väljapanek oma kujunduslikus pompöössuses pidi vaatajat veenma kolhoosikorra võimsuses ning edastama sõnumit: kollektiivmajandi liikmena on maaelu kergem, sest raske ja aeganõudva töö teevad masinad.

Tallinna põllumajandusnäituse avamise järgsel päeval esines kõnega ka uur valitsuse, rahvakomissaride nõukogu esimees Johannes Lauristin. Ta tunnustas näituse väljapanekuid, avaldades arvamust, et põllumajandussaaduste pärast pole Eestil põhjust häbeneda. Ka esitas ta

¹⁸² Põllutöö rahvakomissar G. Abelsi kõne põllumajanduse näitusel. – Rahva Hääl, 3. september 1940.

¹⁸³ A. Käbin. Vaim ja muld, Toronto, 1975, lk 172–173. Nii näiteks esines Aleksander Jõeäär 1940. a 27. juulil raadiokõnega, kus väitis, et talud antakse põliseks kasutamiseks neile, kes on selle omanikud. – Vt Maa jääb talupidajate kätte kasutamiseks eramajapidamistena. – Põllumajandus, 1940, nr 31, lk 677.

¹⁸⁴ 10 000 inimest laupäeva näitusel. Väikesed majapidamised ei võimalda põllumajanduse tõhusat arengut. – Rahva Hääl, 2. september 1940.

¹⁸⁵ Mida annab maareform talupoegadele? – Rahva Hääl, 10. oktoober 1940.

¹⁸⁶ Selle kohta vt 1939.a Üleliidulise põllumajandusnäituse albumit – Новое в деревне. Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1939 года. Москва, 1940.

ülelutse esinemiseks üleliidulisel näitusel: *Meie riik peab auväärset teiste liiduvabariikide kõrval sammuma ning pole üleliigne kui meie võiksime ka Moskva põllumajanduse näitusel oma rahvusstiilis paviljoni püstitada, nagu teistel rahvastel need sääl hiigla kunstitemplitena määratud tähelepanu äratavad. Meil on küllalt materjali, mida maailmale näidata – võtke meie tõukari ja selle saadused, sordivili, või, juust, munad, konservid, kalad jne.*¹⁸⁷

Üleliidulise Põllumajandusnäitusest osavõtu kohta hakati peatselt propagandat tegema. Ajakirjanduses hoides eesti lehelugejat pidevalt kursis suurnäitusel toimuvaga.¹⁸⁸ 1940 a maist-oktoobri keskpaigani külastas näitust üle kogu NSVL 4,5 miljonit inimest, ühtekokku külastas näitust alates avamisest 1939. a kokku 9 miljonit inimest.¹⁸⁹ Kiideti ka näitusel asuvat vabaõhukino, kus saavutati „kinoajaloos senikuulmatuid tulemusi“. Viimane määratlus tähendas muidugi kvantiteeti – näitusekinodes olevat toimunud kokku 4000 päevast seanssi 1,8 miljonile külastajale.¹⁹⁰

Moskva põllumajandusnäitusest ilmus ka pikemaid propagandamaigulisi tellimusartikleid.¹⁹¹ Keegi Artur Uritamm oli külastanud Moskvat 1940. a juulis. Artikkel kannab pealkirja „Moskva näituse imesid“. Selles jutustatakse vaimustatult paviljonidest ja väljapanekutest.¹⁹² Tutvustatakse näituste skulptuure: kuulsa Vera Muhhina loodud skulptuurigrupi „Tööline ja kolhoositar“ kõrval oli enne sõda olnud näitusel teinegi skulptuur – „Traktorist ja kolhoositar“. Loomulikult ei unustata mainida ka Stalini kuju Gruusia paviljonis, mis kujutab „terasmeest“ noorpõlves. Paviljon ise oli tehtud ülikallitest materjalidest ja pole juhuslik, et selle arhitekt sai hiljem Stalini preemia. Ruumile lisas jumet hiigelkasvumaja, kus kasvasid sidrunid, mandariinid ja banaanid ning külastajate vahel lendlesid rahulikud mesilased. Artiklis mainiti ka rõõmustavat teadet: NSVL valitsus teeb Eesti NSV elanikele näitusele sõiduks 33 %-se sõidusoodustuse.

Sügisel hakati Moskvasse saatma ekskursioonigruppe. Esimene neist asus Tallinnast teele 1940. a 3. oktoobri öösel. Põllutöö rahvakomissariaadi poolt koostati näitusele sõitjate nimekirjad, rongis oli ekskursantide jaoks otseühendusvagun. Kokku saadeti 16 grupiga suurde pealinna ligi 250 töötajaid, kellest poole moodustasid talupidajad, maatöölise ühingute liikmed ja põllutöökoolide õpetajad.¹⁹³

¹⁸⁷ Vihm ei suutnud takistada Tallinna põllumajanduse näituse sisulist õnnestumist. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 788.

¹⁸⁸ ÜPN kajastusi leidis ka pildiajakirjades. Näiteks ajakirjas Nädal Pildis ilmus näituse kohta pikem illustreeritud artikkel. – Vt Üleliiduliselt põllumajanduse näituselt Moskvast. – Nädal Pildis, 1940, nr 13 (123), lk 354–356.

¹⁸⁹ Moskva näitus arvudes. – Kommunist, 16. oktoober 1940.

¹⁹⁰ Kinoetendus päevavalgel. – Sirp ja Vasar, 30. november 1940.

¹⁹¹ Üleliiduliselt põllumajandusnäituselt Moskvast. – Nädal Pildis, 1940, nr 13 (123), lk 354–356.

¹⁹² A. Uritamm. Moskva põllumajandusnäituse imesid. – Teataja, 22. juuli 1940.

¹⁹³ 250 eestlast Moskva põllumajandusnäitusele. – Talurahva Hääl, 4. oktoober 1940.

1. 3. Eesti NSV osavõtt 1941. a üleliidulisest näitusest

1. 3. 1 Näituse ettevalmistus

Moskvas avati Üleliiduline Põllumajandusnäitus 1939. a 1. augustil. 1940. a suvel Nõukogude Liitu inkorporeeritud Eesti NSV-d ja teisi Balti liiduvabariike hakati ette valmistama järgmiseks, 1941. a kolmandaks üleliiduliseks näituseks.

Moskva suurnäituse vastu tunti huvi tuntud ka Eesti Vabariigis.¹⁹⁴ Nii on 1939. a 23. aprillil põllutöoministeriumi põllumajandusosakonna direktor Karl Liidak pöördunud siseministeriumi poole palvega 2–3 ametniku saatmiseks Moskva näitusele.¹⁹⁵ Reisi eesmärki on põhjendatud eriteadlaste sooviga tutvuda „vastavate erialade edusammudega.” Moskva Eesti saatkonna poolt on teatatud välisministeriumi poliitilisele osakonnale, et näituse külastuseks ei tehta takistusi, kui on õigeaegselt muretsetud sissesõiduvõimalused.¹⁹⁶ Küll aga nõudvat „edusammudega tutvumine” „erikäsitlust”, kuna pole teada, mida teadlased väljaspool Moskvat näha soovivad. Pole teada, kas see reis teostus.

Põllumajandusliku suurnäituse külastamine kuulus ENSV kõrgemate riigiametnike, riigivolikogu delegatsiooni liikmete Moskva programmi. Peatselt pärast sinna jõudmist, 2. augustil viidi nad sellega tutvuma. Näitusest ilmus pikem kirjeldus ajalehe „Kommunist” erikirjasaatjalt, lehes trükiti ära ka foto, millel delegatsiooni liikmed poseerivad näituse peapaviljoni taustal.¹⁹⁷ Järgmisel päeval pärast iseseisvusest loobumisele allakirjutamist¹⁹⁸ korraldati neile väljasõit Moskva lähedasse kolhoosi Mõtištšis. Kolhoos varustas pealinna juurviljaga. Tutvuti ka Moskva-Volga kanaliga. Ajalehes „Rahva Hää” kirjutati sel puhul: *Pärast pöördelist suurpäeva – 6. augusti, olid meie delegatsiooni järgneval päeval ootamas uued üllatused ja vaatamisväärsused,*

¹⁹⁴ Moskva näitusega olid näiteks 1939. a suvel tutvunud TEPS-i veisekasvatuse osakonna juhataja Mägiste ja ajalehe Uus Eesti kaastööline V. Kures. Nende tähelepanekutest kirjutatud artiklites ilmneb kriitilisi noote NL karjakasvatuse kohta. Nii näiteks selgub, et suurema toodangu saamiseks olevat Moskva näitusel soovitatud lehma lüpsata ka öösiti. Tutvustati ka 15-aastast rekordlehma, kellele olevat suhu pandud kunsthambad jne. – Veiste osakond Tartu ja Moskva näitusel. – Postimees, 20. august 1939. Näitust võrreldi „imedelinnaga”, st pigem tulevikupildi, kui põllumajanduse olukorra tegeliku peegeldusega. – V. Kures. Üheksa päeva Venemaal. Moskva näituse haruldusi. – Uus Eesti, 18. august 1939.

¹⁹⁵ ERA 957-14-775, L 2.

¹⁹⁶ Samas, L 4.

¹⁹⁷ V. Telling. Ajalooline retk Tallinnast Moskvasse (6. osa). Üleliiduline Põllumajandusnäitus. – Kommunist, 8. august 1940. Vt ka: Eesti delegatsioon tutvub kolhooside väljapanekuga (Vt foto allkiri) – Rahva Hää, 7. august 1940.

¹⁹⁸ Teisal on märgitud, et parimaid nõukogude ühismajandeid külastati juba 6. augustil. Selle kohta vt: Eesti delegatsioon asetas pärja Lenini mauseleumi. – Kommunist, 9. august 1940.

*mis kõnelevad Nõukogude Liidu edusammudest kõikidel aladel.*¹⁹⁹

Peatselt pärast Eesti inkorporeerimist Nõukogude Liidu koosseisu asuti tegema ettevalmistusi Eesti NSV osavõtuks järgmisest ÜPN-st 1941. a kevadel. Selleks, et saada näituse korraldusest ettekujutust, saadeti 1940. a juulis Moskvasse Tartu EPS-i näituse direktor Helmut Suursööt. Seltsile oli ta saatnud Moskvast kaardi, milles teatab, et „nägemise- ja vaatamisväärsed“ on palju.²⁰⁰ ÜPN-ga saadeti Moskvasse tutvuma ka seltsi asjaajaja direktor Oskar Teeäär. Ka tema on reisilt saatnud teate, piltpostkaardil on kujutatud näituse peapaviljon.²⁰¹ Tõenäoliselt septembris käisid Moskvast ka ülejäänud EPS-i juhatuse liikmed. Seda kinnitab PTRK põllumajandusosakonna direktori A. Raidla kiri, milles tuletatakse meelde, et näitusele sõitjad hangiksid miilitsajaoskonnast õigeaegselt väljasõiduload.²⁰²

Tõenäoliselt lootuses seltsi olemasolu õigustada ja seda eksisteerivana hoida, on selle juhatuse liikmed avaldanud valmisolekut mitte üksnes osaleda 1941. üleliidulisel näitusel, vaid korraldada enne seda ka üle-eestiline näitus. Rahvakomissaride Nõukogu poole on pöördutud vastavasisulise palvega.²⁰³ Selles teatati, et kui paar aastat tagasi otsustati üleriiklik näitus pidada 1943. a Tallinnas tähistamaks vabariigi 25. aastapäeva, siis uutes oludes on taoline vajadus ära langenud. Kogu nõukogude vabariiki hõlmava põllumajandusnäituse täminiks pakuti 1941. a kevadet ja toimumiskohaks Tartut. Kirjalikke pöördumisi selles küsimuses põllutöö rahvakomissariaadi poole oli mitmeid. Näiteks 1940. a 28. oktoobri kirjas soovitas seltsi juhatuse liige H. Suursööt välja töötada uue näituse korraldamise seaduse.²⁰⁴ Selles loeb ta üles näitusekandidaadid, kellele anda osavõtu õigus. Nendeks on sovhoosid, kolhoosid ja „üksikud talupojad“, seni kuni pole täielikult üle mindud kollektiivmajanditele. Oma kirja lõpetab ta paatoslikult: kui Nõukogude Liit ehitab üleliidulise põllumajandusnäituse kollektiivse põllumajanduse rajamise 10. aastapäevaks, siis Eesti NSV peaks oma näituse tegema juba kollektiviseerimise esimestel päevadel, seepärast tuleb ka Tartu näitusele ehitada musterkolhoos. Sama ettepanekut kordab ka seltsi aseesimehe Priidu Tånava ja asjaajaja Oskar Teeääre poolt saadetud kiri. Tartusse kavandatavast näitusest räägivad nad kui „üleriiklikust“, kus kavas avada NSVL osakond koos näidiskolhoosiga. Viimane oleks veenev kinnitus sotsialistliku majandussüsteemi kasuks ja kaugelt veenvam kui tavaline propaganda.²⁰⁵

¹⁹⁹ Märkmeid Eesti riigivolikogu delegatsiooni Moskvast käimisest. – Rahva Hääl, 24. august 1940.

²⁰⁰ EAA 1858-1-191, L 9–9p.

²⁰¹ Samas, L 93–93p.

²⁰² Samas, L 98.

²⁰³ EAA 1858-1-191, L 56.

²⁰⁴ EAA 1858-1-190, L 32.

²⁰⁵ Samas, L 16.

1940. a oktoobris alustati ettevalmistustega Moskva näituseks. ENSV Rahvakomissaride nõukogu (RKN) alaline esindaja NSVL RKN juures E. Tammlaan pidas Eesti osavõttu näitusest vägagi soovitavaks. Ta rõhutades, et Eesti paviljoni ehituse eeltöödega tuleks alustada varakult. See võimaldaks näituse eeltöid korralikumalt läbi viia ja ühtlasi saada paremat paika näitusepaviljonile. Veel soovitati kuni vabariigi oma paviljoni ehitamiseni asutada Moskvasse Eesti esinduse juurde kergetööstuse kaupade ladu, selleks et „kaubaproovid oleks alati käepärast“.²⁰⁶ 4. novembril 1940. a anti välja kergetööstuse rahvakomissari käskkiri nr 163, milles määratleti Eesti NSV osavõtt ÜPN-st, samuti kaupade proovilao moodustamine Moskva Eesti NSV esinduse juures. Selles märgiti: *Kuna Üleliiduline Põllumajandusnäitus on muudetud permanentseks ja avatakse ka tuleval kevadel, on vaja aegsasti eeltöödele asuda Eesti NSV väärrikaks osavõtuks näitusest.*²⁰⁷ Proovilao ja näituse väljapanekute üldtööde korraldajaks määrati kergetööstuse rahvakomissariaadi turustusosakonna juhataja E. Just.

Näituse ettevalmistustööde initsiaatoriks kujunes põllutöö rahvakomissariaat (PTRK). ÜPN-st osavõtu küsimuse arutamiseks kutsuti 31. oktoobril PTRK ruumides kokku üsna laiapõhjaline põllumajandusasjatundjate koosolek. Kokku 4 tundi kestnud koosistumisel arutasid 27 põllumajandusteadlast²⁰⁸ ja muud spetsialisti näitusest osavõtu võimalusi ning muid küsimusi. Mitmedki neist olid käinud Moskvast näitusega tutvumas. Koosolekut juhatas aiandustegelane Aleksander Prima, protokollis E. Krumm.

A. Prima kutsus koosolekut üles kaaluma, kas Eesti on sisuliselt võimeline Moskva näitusel esinema, ning koostama näituse eelarve. Osalemise korral peaks esinema sama väärikalt, kui on teinud seda teised liiduvabariigid. Näitusepaiga osas oli vähemalt esialgu küsimus veel lahtine. Eestile oli pakutud väljapanekuks endist MOPR-i paviljoni, Moskvast käies aga oli jäänud mulje, et näituse juhatus polnud Balti vabariikide esinemist veel kaalunudki. Kuna näitusel polnud ruumi, olevat Balti liiduvabariikidele pakutud ühist paviljoni. Näitusepaigaks olevat soovitatud ka ümberehitusi nõudvat lastekohvikut. Küllap oli Moskvast kogetud stalinliku paviljoniarhitektuuri barokne küllusetaotlus eesti inimestele võõrastav, sest oma näitusepaviljoni ehituse puhul peeti vajalikuks jääda mõõdukuse piiridesse, kasutada oma eesti ehitusstiili ja kohalikke materjale.²⁰⁹ Oma paviljoni ehitamisvajadust põhjendas Ants Käspre järgmiselt: *Kui juba esineda, siis*

²⁰⁶ ERA R-6-1-97, L 6.

²⁰⁷ ENSV Teataja 1940, 40, 463.

²⁰⁸ ERA R-6-1-97, L 34. Osa võtsid A. Prima, E. Järvesoo, K. Leius, J. Pulleritis, A. Marn, A. Tikik, J. Nõu, J. Roots, L. Voltri, E. Pajust, E. Nugis, A. Eckbaum, V. Roots, M. Pill, M. Kauri, V. Ojamaa, A. Esop, J. Linnakivi, M. Vitsur, A. Martin, M. Lepik, M. Siim, A. Soovik, O. Ojaveer, A. Käspre, N. Masso, J. Ümarik.

²⁰⁹ Üleliidulise põllumajandusnäituse paviljone tutvustati 1940. a suvel ilmuma hakkavas kommunistlikus kultuuriajakirjas Viisnurk. Rohkete illustatsioonidega artiklis tutvustas neid Julius Genss. – Vt J. Genss. Üleliidulise põllumajandusnäituse arhitektuur. – Viisnurk, 1940, nr 1, lk 1–16.

*korralikult, vaevalt usutav, et NSV Liidu antud paviljonis suudame kuigi väärικalt esineda. Tuleb ikka ehitada oma paviljon.*²¹⁰ Oma paviljoni ehitamist pidas A. Prima aga kalliks, selle maksumuseks kujunenuks 500 000 krooni.²¹¹

Oli arvamusi, et Eesti võiks esineda nii üldpaviljonis kui oma, Eesti NSV paviljonis (Leo Voltri); teed sotsialistliku revolutsioonini võiks näidata üldpaviljonis, seevastu erialased väljapanekud võiksid olla vabad poliitilisest värvingust (M. Lepik).²¹² Väljapanekute osas otsustati esineda põllumajanduse mehhaniseerimise, ühistegevuse, hariduse, põllumajanduslike ehitiste, katseasjanduse, teravilja- ja kartulikasvatuse, looma-, sea- ja linnukasvatuse, aianduse, mesinduse, katseasjanduse, taimekaitse ning kodumajanduse alal. Kuna kalanduse ja metsanduse eriala eriteadlased Moskva näitust ei külastanud, ei võetud ka nende valdkondade väljapanekut kaalumisele.²¹³ Avaldati arvamust, et väljapanekute osas peaks esinema „vähesega, aga väärικalt”, domineerima peaks põllumajandus, tööstus ja loodusvarad, „sotsiaalsed maaolud” jäägu selgitavasse ossa (A. Esop) ; eksiarmuste vältimiseks peaks selgituste jagajateks olema oma inimesed, kasuks tuleks veerandtunni pikkune film Eesti „põllumajanduslikest vaatamisväärsustest” (J. Ümarik).²¹⁴ Näituse eelarvesummaks planeeriti 523 000 krooni, millest 80 000 pidi kuluma paviljoni ümberehituseks paviljonis, 200 000 uue ehitamiseks, 20 000 näituse üldkorraldusteks, 50 000 dekoratsioonideks, 40 000 näituse veo- ja ülesseadmiskuludeks. Ülejäänud summa jagati eri valdkondade vahel, millest suurim summa – 30 000 krooni – planeeriti katseasjanduse väljapanekule.²¹⁵

Peatselt pärast põllumajandusasjatundjate koosolekut, 19. novembril 1940. a, kutsuti PTRK-s kokku eri rahvakomissariaatide esindajate koosolek ÜPN-st osavõtu küsimuse arutamiseks.²¹⁶ Otsustati, et Eesti osaleb koos teiste Balti vabariikidega ÜPN pea- ja erialade paviljonides, tulevikus aga eraldi omas paviljonis („eripaviljonis“). PTRK eelarves oli paviljoni ehituseks ning väljapaneku korraldamiseks planeeritud 480 000 rubla. Näitusele esitatav materjal pidi Moskvasse viimiseks valmis olema hiljemalt 1941. a veebruariks.²¹⁷ PTRK põllumajandusosakonna direktor J. Ümarik

²¹⁰ ERA R-6-1-97, L 35.

²¹¹ Samas, L 36.

²¹² Samas, L 37.

²¹³ ERA R-6-1-97, L 37–42. Siiski on hiljem otsustatud eraldada raha ka metsanduse ja kalanduse väljapanekuks, vastavalt 20 000 ja 10 000 krooni. Vt samas, L 43–44.

²¹⁴ Samas, L 36–37, 42. Võimalik, et taoliseks filmiks kujunes hoopis pikem, 5-osaline nõukogude korra saavutusi ülistav propagandafilm „Эстонская земля” („Eesti”), mis valmis 1941. a Leningradi Kinokroonika ja Kinokroonika Eesti Stuudio ühistööna. Filmi režissööriks oli V. Beljajev, operaatoriteks J. Utšitel, K. Märska, T. Meristu, V. Parvel, V. Sumkin. – Vt EFA, inv. nr 463.

²¹⁵ ERA R-6-1-97, L 42–44. Katseasjanduse osakonnas pidid näitusel esinema Kuusiku Katseinstituut, Jõgeva Sordikasvandus, Tooma Sooinstituut, Öisu Piimandusinstituut ning Tartu ülikooli 6 katseinstituuti.

²¹⁶ Samas, L 20.

²¹⁷ Samas, L 29–30.

pidas vajalikuks teha tutvustav film Eesti NSV kohta, mida oleks võimalik näidata nii näituse peakinos kui ka eripaviljonides.²¹⁸ Tartu EPS-i esindaja H. Suursööt juhtis tähelepanu asjaolule, et ÜPN kehtiva korra kohaselt saavad näitusel esineda ainult kollektiivmajapidamised, Eesti olukord on aga erinev, st tugevaid kollektiivmajandeid pole. Naiivselt arvas ta, et piisab vastava ettepanekuga ÜPN-i komitee poole pöördumisest, muutmaks näitusest osavõtu korda.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogus (RKN) võeti 1940. a vastu otsus moodustada PTRK juurde Üleliidulise Põllumajanduse Näituse Korraldamise Komitee (ÜPNKK). Sellesse kuulusid põllutöö-, kergetööstuse-, kohaliku tööstuse- ja kaubanduse rahvakomissariaadi esindajad – igast üks. Loodud ühenduse juhtimine, ühtlasi tulevikus ka näituse juhtimine ning kogu üldine juhtimine tehti ülesandeks põllutöökomissariaadile. Selle eelarvest tuli katta näitusepaviljoni ehitamise, ruumide sisustamise ja korrashoiu kulud. Eksponeerimiskulud pidid kandma väljapanekuid läbi viivad komissariaadid ise.²¹⁹

18. jaanuaril 1941. a toimus PTRK-s rahvakomissari esimese asetäitja August Marlandi kabinetis näituse komitee esimene koosolek, millel osalesid komissariaatide ning kunstide valitsuse esindajad. Kohal olid ka mõned seerumiinstituudi töötajad. Koostati näituse eelkavad, mis saadeti kinnitamiseks RKN-sse. Lõppotsuse eksponaatide valikul tegi mõistagi ÜPN-i Peakomitee Moskvast.²²⁰ Tõenäoliselt ilmnedavate ideoloogiliste vigade vältimiseks saabus Tallinna näituse ettevalmistamiseks näpunäiteid jagama Moskva-poolne nõuandja.

1. 3. 2 Näituse ülespanek Moskvast

1941. a jaanuaris asuti Eesti NSV saavutusi tutvustava väljapaneku ülesseadmisele „rahvaste pealinnas”. 20. jaanuaril komandeeriti Moskvasse arhitektid Alar Kotli ja Elmar Lohk ning rakenduskunstnik Richard Pallas. ÜPN paviljonide kujundamisel töötasid üle kogu Nõukogude Liidu sajad skulptorid, kujunduskunstnikud ja arhitektid.²²¹ Eesti väljapaneku eelkava olevat pealinna seltsimeeste poolt saanud hea hinnangu, kuid kava tuli veel olulisel määral täiendada ja ümber kujundada. Moskva näituse juhtivates ringkondades olevat küll kaalutud mõtet eksponeerida

²¹⁸ Moskvast oli ÜPN-l rakendatud tööle 4 kino, filme etendati 15 paviljonis. Filmid olid propagandistlikud: kolhoosnikest-ordenikandjatest, akadeemikute Tsitsini ja Lõssenko töödest. – Kino Moskva põllumajandusnäitusel. – Sirp ja Vasar, 10. mai 1941.

²¹⁹ ERA R-6-1-97, L 32.

²²⁰ Ettevalmistused Üleliidulisest põllumajanduse näitusest osavõtuks. – Kommunist, 19. jaanuar 1941.

²²¹ Uusi kunstiteoseid Üleliidulise põllumajanduse näituse jaoks. – Kommunist, 8. veebruar 1941.

vastseid Balti liiduvabariike eraldi paviljonides,²²² kuid Eesti NSV pidi siiski esinema oma lõunanaabritega ühises paviljonis, milleks oli endine MOPR-i paviljon.²²³ Kõige tõenäolisemalt oli taoline otsus tingitud ajapuudusest: ekspositsiooni avamiseks kippus nappima ettevalmistusaega, kaks ja pool kuud enne näituse avamist käisid „palavikulised ettevalmistustööd“. Plaanikohaselt pidi avamine toimuma 1. mail. Uutel liiduvabariikidel puudusid ka kogemused eksponaatide valikuks, selleks et iseloomustada „sotsialismi võite nõukogude korra kehtides.“²²⁴ Veebruari esimesel nädalal jõudsid Moskvast tagasi kunstnikud-arhitektid, uude vahetusse lähetati Adamson-Eric, keda pidi kujundustöodes aitama dekoraator Voldemar Haas, kes oli suurlinnas seoses kunstidekaadi ettevalmistamisega.²²⁵

Eesti, Leedu ja Läti tutvustamiseks demonstreeriti iga päev näituse kinos kroonikafilme, peapaviljoni stalinliku konstitutsiooni saalis olid üles seatud uute nõukogude vabariikide loodust ja majandust tutvustavad panoraamid.²²⁶ Baltimaade ühispaviljoni peasaali paigutati suur pannoo, millel kujutati kolme riigi vastuvõtmist Nõukogude Liidu rahvaste „vennalikku perre“.²²⁷ Kaks ülejäänut seinapilti pidid iseloomustama nõukogulikku muudatusi Eesti külas: üks neist Adamson-Ericu loodud 18 m² suurune „Traktoristide kool“ kujutas mehhanisaatoreid õppetöös, taustaks Tartu linn ja ülikool (!)²²⁸, teine, arvatavasti samuti tema poolt loodud teos, maareformi läbiviimist.²²⁹ Kunstnik J. Võerahansu poolt valmisid paviljoni Eestit tutvustavas osas panoraamide eskiisid, mis demonstreerisid Narva Kreenholmi tööstuskeskust kosega, piirilinna kindlust ning eesti karjanduse edu. Panoraampilt tuli valmis maalida Moskvast, selleks pidi autor sinna sõitma konsultandina. Skulptuuri esindasid näitusel Ferdi Sannamehe „nõukogulikku tööd ja võitlust“ kujutavad kõrgreljeefid. Nähtavasti teoste ideelise vildakuse vältimiseks ja sotsialistliku realismi nõuetele vastavuse kindlustamiseks oli Moskvast näituse komitee poolt kohale saadetud peakunstnik V. Harkovski ja keegi agronoom Kuznetsova.²³⁰

Missuguseks kujunes Eesti lõplik väljapanek Moskva näitusel, pole täpselt teada.

²²² Balti paviljoni väljapanekud täiendamisele. – Sirp ja Vasar, 7. jaanuar 1941.

²²³ Kunstnikud Balti paviljoni rajamise eeltöödel Üleliidulisel põllumajandusnäitusel. – Sirp ja Vasar, 15. veebruar 1940.

²²⁴ Ettevalmistused Üleliidulisest põllumajanduse näitusest osavõtuks. – Kommunist, 19. jaanuar 1941.

²²⁵ Kunstnikud Balti paviljoni rajamise eeltöödel Üleliidulisel Põllumajandusnäitusel. – Sirp ja Vasar, 15. veebruar 1941.

²²⁶ Uusi kunstiteoseid Üleliidulise põllumajanduse näituse jaoks. – Kommunist, 8. veebruar 1941.

²²⁷ Võimalik, et pannoo eskiisi autoriks oli kunstnik K. Liimand, kellel oli valminud Eesti NSV kunstidekaadiks Moskvast 3m²-suurune maal „Meeleavaldus Eesti NSV vastuvõtmise puhul NSV Liitu“ – Vt 50 töötellimust eesti kunstnikele dekaadi ettevalmistustööde sarjas. – Sirp ja Vasar, 1. märts 1941.

²²⁸ Eesti NSV Üleliidulisel põllumajanduslikul näitusel. – Kommunist, 18. mai 1941.

²²⁹ Tööd Balti paviljoni kunstiliseks kujundamiseks. – Sirp ja Vasar, 29. märts, 1941. Seoses eelseisva kunstidekaadiga Moskvast oli Adamson-Ericult tellitud samateemaline ja -mõõduline õlimaal „Maareform Eesti NSV-s“. – Vt 50 töötellimust eesti kunstnikele dekaadi ettevalmistustööde sarjas. – Sirp ja Vasar, 1. märts 1941.

²³⁰ Eesti kunstnike töö Balti paviljoni sisustamisel. – Sirp ja Vasar, 8. märts 1941.

Kavandatavast väljapanekust annavad mõningase ülevaate tollased ajalehed: seerumiinstituut pidi välja panema biopreparaadid ja diagrammid asutuse tööst; hariduse rahvakomissariaat mitmesugust statistilist materjali ja fotosid haridus- ja kasvatusasutuste kohta (unustamata kõrghariduse kõrval ka poliitharidust!); kerge- ja kohaliku tööstuse rahvakomissariaat lisaks näitlikele tabelitele ja diagrammidele turbabriketi-, kivi- ja ehitusmaterjalitööstuse toodangut, spordivahendeid, bakeliidist tooteid, sünteetilisi parkaineid, keedupriimuseid, kummi, niiti, traati jmt; Eesti Rahva Muuseum pidi koostama väljapaneku vanemast põllumajandusest kaasajani, plaanis oli näidata ka vähemalt kaht rahvarõivastes mannekeeni.²³¹ Põllumajandust esindasid näitusel naturaaleksponaadid – teraviljakultuurid sordiparanduse alalt, karjakasvatussaadused, teadusliku uurimistöö saavutused, mida oli plaanis eksponeerida nahkehistöös kaantesse köidetuna. Teostama pidi selle natsionaliseeritud Eduard Taska köitekoda.²³² Paviljoni lähedale oli kavas ehitada kiosk, mis pidi valmima R. Pallase ja A. Kotli kavandite järgi. Tegemist oli kivikatuselise „eestilaadse“ puitehitisega, mille ümbrus oli kujundatud paeplaatidega, paviljoni juures olid Vasalemma marmorist valmistatud istepingid.²³³ Kioskist võis osta eestipäraseid käsitööesemeid, fotosid, toidu- ja maitseainetööstuse saadusi, paberosse ning õlut.²³⁴

ÜPN, mis pidi valmima 1. mail 1941. a, hilines mitme nädala võrra ning avas oma ukseid alles 25. mail.²³⁵ TASS-i teadaandes ennustati optimistlikult, et näitust saabub avamispäeval külastama 200 000 ekskursanti ja eesrindlast kolhoosidest, sovhoosidest ning teistest organisatsioonidest.²³⁶ Juba aprilli alguseks oli näitusest osavõtjaks kinnitatud üle 230 000 eksponendi, kohale oli saadetud ligi 2 miljonit eksponaati.²³⁷ 25. aprillil alustasid Moskvas väljaõpet NSVL eri piirkondadest kohale sõitnud näituse tutvustajad – ettevalmistuse said üle 600 ekskursioonijuhi ja 80 tõlgi.²³⁸ Eesti NSV-st Moskva näitusele saatmiseks kinnitati ekskursantide plaan. 23. maist kuni 4. oktoobrini pidi Moskvasse sõitma 1400 eesrindlikku töötajat, iga päev 10 inimest.²³⁹ Valgamaalt saadeti näiteks näitusele 3 eesrindliku traktoristi, kelle hulgas oli ka üks naistraktorist.²⁴⁰ Napilt üle kuu said paviljonid oma toredust demonstreerida, alanud sõja tõttu jäi näitus suletuks enam kui kümneks aastaks.

²³¹ Ettevalmistused Üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtuks. – Kommunist, 19. jaanuar 1941.

²³² Eesti NSV Üleliidulisel põllumajandusnäitusel. – Kommunist, 25. märts 1941.

²³³ Tööd Balti paviljoni kunstiliseks kujundamiseks. – Sirp ja Vasar, 29. märts 1941.

²³⁴ Üleliidulisel põllumajandusnäitusel. – Kommunist, 25. märts 1941.

²³⁵ Ülevaatus sotsialismi võitudest külas. 1941. a Üleliidulise põllumajandusnäituse avamise puhul (Ajalehe „Izvestija“ juhtkiri) – Pilt ja Sõna, 1941, nr 10, lk 277.

²³⁶ Üleliiduline põllumajandusnäitus avatakse 25. mail. – Kommunist, 25. mai 1941.

²³⁷ Üleliiduline põllumajandusnäitus 1941. aastal. – Kommunist, 11. aprill 1941.

²³⁸ Üleliidulise põllumajandusnäituse avamise eel. – Talurahva Hääl, 28. aprill 1941.

²³⁹ ENSV põllumajanduse 1400 eesrindlast külastab Üleliidulist põllumajandusnäitust. – Kommunist, 20. juuni 1941.

²⁴⁰ Keeni MTJ kolmas brigaad lõpetas kevadtöö. – Kommunist, 13. juuni 1941.

1940. a toimunud eesti põllumeeste seltside näitused olid oma sisult veel iseseisvusaegsed, muutused toimusid vaid nende välises vormis. Nõukogulikud ilmingud väljendusid näituse avamisteremooniate läbiviimises (endine hümn või kirikulaul asendus internatsionaaliga), rohkete plakatite ja nõukoguliku sümboolika kasutamises, mõnede uut liiki autasude kehtestamises, funktsionääride eraldusmärkide muutuses, näituste kasutamises poliitpropaganda levitamiskohana ja muus taolises. Mõningaid vähem olulisi muutusi viidi läbi ka näituste korralduses, peamiselt näituse ettevalmistava toimkonna koosseisus. Endiseks olid jäänud eksponeeritud, nii nagu polnud muutunud ka eksponaadid. Tõsi, tööstustoodangut ja põllutöömehi eksponeerisid juba natsionaliseeritud ettevõtted. Seega ei kujunenud põllumajandusnäituste nõukogustamine, otsustades Tallinnas ja Tartus toimunud näituste põhjal, kuigi põhjalikuks.

Hoopis teistsuguseks kujunes Eesti NSV ekspositsioon üleliidulisel põllumajandusnäitusel, kuna selle sisulist ja kujunduslikku „õigsust“ kontrollisid juba Moskva ametnikud. Kõikvõimalikud ideoloogilise sisuga plakatid, loosungid ja maalipannod muudeti näitusekujunduse kohustuslikeks elementideks.

II. KOHALIKUD PÕLLUMAJANDUSNÄITUSED EESTIS 1946 – 1954

2. 1. Maakondade ja valdade põllumajandusnäitused 1946 – 1948

1944. a sügisel pärast lahingutegevuse lõppemist Eesti pinnal alustati põllumajanduse üleviimist taas üleliidulistesse rööbastesse. Põllumajandusnäituste läbiviimise asemel tuli partei- ja valitsusorganitel esialgu mõistagi keskenduda keerukamatele agraarküsimustele, nagu maareformi jätkamine. Näitusetegevust alustati alles mõne aasta pärast.

1946. aastaks viidi Eestis läbi petlik maareform, mis oli ettevalmistuseks põllumajanduse kollektiviseerimisele. Püüti kujundada enam-vähem ühesuuruste väiketalude süsteem, mis põllumajandust oluliselt nõrgestas. Osa suurtalude võõrandatud varadest anti hobulaenusjaamadele, s.o tootmisvarade ühiskasutusse. Need varad hävisid kiiresti. Seniseid suuremate talude valdajaid püüti laostada üle jõu käivate maksudega ning toodangu müügi- ja metsatöökohustusega. Seejärel alustati propagandat väiketootmise vähese efektiivsuse kohta.²⁴¹

Vabatahtlikule kolhoosidesse ühinemisele ei loodetud. Otsus põllumajanduse kollektiviseerimiseks Balti vabariikides võeti vastu ÜK(b) KK-s 1947. a mais. Esimene kolhoos Eesti NSV-s rajati sama aasta septembris Saaremaale. 1948. a lõpuks oli Eestis rajatud juba 439 kolhoosi. 1949. a märtsiküüditamise järel kiirustasid väljasaatmishirmus talupidajad kirjutama avaldusi kolhoosi astumiseks. Kui enne küüditamist, 1949. a 20. märtsil oli kolhoosides 8% taludest, siis kuu aja pärast juba 64%.²⁴²

Eesti sõjajärgne viisaastaku plaan nägi ette põllumajanduse tootmisvõime taastamise 1950. aastaks, kuna aga viisaastaku ülesanded tuli täita ennetähtaegselt, pidi juba 1949. a lõpuks saavutama tootmise sõjaeelne taseme. Põllumajandusnäitused pidid kujunema vahendiks, mida tollase ajakirjanduse militaristlikus terminoloogias nimetati „agro- ja zoopropaganda relvaks.”²⁴³

Nõukogude Liidus asuti taastama sõja tõttu tegevuse lõpetama sunnitud põllumajanduslikku suurnäitust, milles pidid ka edaspidi osa võtma kõik liiduvabariigid. Ettevalmistusi hakati tegema ka vabariikliku näituse väljaheitamiseks. Põllumajandusnäitused maakondades ja valdades pidid kujunema vabariikliku põllumajandusnäituse ettevalmistavaks etapiks. Parimate kolhooside,

²⁴¹ Eesti põllumajandus 1940–1990. – <http://www.okupatsioon.ee/1940/pollumajandus.html> (22.01.06)

²⁴² Ülevaade Eesti lähiajaloost 1939–1991. – <http://www.okupatsioon.ee/algus2.html> (23.01.06)

²⁴³ G. Tõnisberg, H. Sarv. Põllumajandusnäitus – võimas agro- ja zoopropaganda relv. – Eesti Põllumajandus, 1948, nr 8, lk 467.

sovhooside, MTJ-de, teiste põllumajanduslike organisatsioonide ning parimate töötajate (nõukogulikus terminoloogias „tööeesrindlaste”) hulgast valiti välja eksponendid Tallinna näitusele. Sealt omakorda toimus lõplik valik Moskvasse üleliidulisele näitusele.

1946. aastal jõuti maakondliku näituseni arvatavasti ainsana vaid Võrus, korraldajaks kohalik TK maaosakond.²⁴⁴ Võru I Mittetäieliku Keskkooli seitsmes klassiruumis ja saalis oli väljapanekutega võimalik tutvuda 1946. a 3.– 8. novembrini. Eksponeeritud oli põllu- ja aiasaadusi, tehnilisi kultuure, kalastuse ja mesindusega seotud eksponaate, tööriistu jmt. Põllumajanduse üldkõikumuste kohta oli rohkesti maareformi läbiviimisega seonduvaid materjale. Näituse väljapanekutest annab ettekujutuse Võru Koduloomuuseumis säilitatav fotoalbum.²⁴⁵

Eksponentideks olid põllumajandustehnikumid Väimelast, Antslast ja Rāpinast, mitmed masinatraktorijaamad, põllumajanduslikke tooteid valmistavad kohalikud tööstused ja üle 2000 taluniku.²⁴⁶ Viimastelt oli väljapanekud sordiviljade kasvatusest, häid tulemusi oli ka juurviljakasvatuse alalt. Esile tõsteti Vastseliina valla väikekohapidajat Anna Kallast, kes oli saanud rohkelt saaki söödakaalika kasvatamisel ning uusmaasaajat August Selget. Näituse tõmbenumbreid olevat olnud Võru MTJ töötaja Paul Zernanti konstrueeritud puugaasigeneraatoriga aiatraktor. Rahaliste autasude kõrval olid auhindadeks anti mitmeid põllutöomasinaid nagu viljalõikaja, kartulivõtja, kultivaatorid, juurviljaharijad, lisaks ka adrad, äkked, aiapritsid ja koorelahutajad, kõik kokku 10 000 rubla väärtuses.

Järgmistel aastatel astuti kõrgemalt poolt juba energilisemaid samme kohalike ja maakondlike näituste korraldamiseks. 15. mail 1947. a saadeti laiali põllumajandusministri August Mäe ringkiri maakondade täitevkomiteedele, milles viitega ÜK(b) KK veebruaripleenumi ja EK(b)P KK XVI pleenumi otsustele, kohustati juba alates 1947. a sügisest läbi viima põllumajandusnäitusi „vabariigilises ja kohalikus ulatuses“.²⁴⁷ 9. juulil 1947. a arutati põllumajandusnäituste avamise küsimust ka EK(b)P KK bürool. Sellel määrati kindlaks, et valdades peavad toimuma näitused igal aastal, maakondade näituste toimumine aga pidi otsustatama igal üksikul juhul eraldi. Igatahes pidi see toimuma Ministrite Nõukogu korraldusel ja otsus tuli teha partei kohalike maakonnaorganite ja põllumajandusministeeriumiga kooskõlastatult. Vastutus näituste läbiviimise eest pandi EK(b)P KK-le, maakondade ja valdade täitevkomiteedele, kohalikele parteikomiteedele ning PM-le.²⁴⁸

²⁴⁴ Võimalik, et mõni kohalik näitus korraldati ka mujal, paraku pole selle kohta arhiivis ega ajakirjanduses andmeid.

²⁴⁵ Võru 1946. a põllumajandusnäitus. Fotoalbum. VK F 265 : 1.

²⁴⁶ R. Leetoja. Võrus korraldati maakondlik põllumajandusnäitus. – Eesti Põllumajandus, 1946, nr 6, lk 445–446.

²⁴⁷ ERA R-6-8-7, L 6.

²⁴⁸ ERAF 1-4-439, L 42–43.

Partei ja valitsuse 12. juuli 1947. a ühismäärusega nr 15 korraldati kohustust korraldada näitusi kõigis maakondades ja valdades.²⁴⁹ Viivitamatult luua kohalike põllumajandusnäituste komiteed, põllumajandusministeeriumi kohustati 1. augustiks välja töötama näituste läbiviimise ning hindamise juhised, kinnitama diplomite vormid ning nende üleandmise kord. Näituste finantseerimine pidi toimuma kohalikust eelarvest, niisiis maakondade enda rahast ning põllumajandusliku kooperasiiooni (ühistute) summadest.²⁵⁰

1947. a toimusid maakondlikud näitused siiski ainult kolmes maakonnas: Pärnus (4.–6.oktoobrini), Haapsalus (4.–5.oktoobrini) ja Võrus (11–13.oktoobrini).²⁵¹ Peale selle veel 46 ühekordset vallanäitust mida „peeti esmakordselt Nõukogude Eestis“²⁵², kokku toimus seega 49 näitust²⁵³

Põllumajandusministri asetäitja Aleksander Mette aruandest EK(b)P KK põllumajandusosakonnale selgub, et 1947. a näitustest võttis üle vabariigi osa 24 masina-traktorijaama (MTJ), 24 hobu-masinalaenuspunkti, 58 sovhoosi (endist riigimõisat), 41 õppemajandit, 92 abimajandit, 122 põllumajandusühistut ja 491 muud organisatsiooni ning 2 633 talupidajat. Näitusel esinejaid premeeriti põllumajanduslike masinate ja -riistade, mineraalväetiste ja kirjandusega. Kokku külastas näitusi 62 231 inimest.²⁵⁴

Selleks, et „arvele võtta ja levitada põllumajandusnäituste paremaid kogemusi“, pidid maakondade täitevkomiteede põllumajandusosakondade peaaagronoomid AZPO-le esitama sama aasta 5. novembriks põhjaliku informatsioonilise aruande. Selles nõuti: 1) ülevaadet näituse eeltöödest, 2) väljapanijate liigitust arvuliselt (kui palju oli MTJ-e, sovhoose, õppe-, ühis- ja abimajandeid, põllumajandusühistuid ning teisi organisatsioone, üksiktalupidajaid, sh uusmaasaajaid), 3) väljapanekute liigitust arvuliselt (kui palju oli viljavihke, viljaproove, köögi- ja aedvilju, loomi, diagramme, tabeleid, fotosid ja muid väljapanekuid) ning ühtlasi hinnangut väljapanekutele, 4) autasude liigitust arvuliselt, 5) väljapaistvate näitajate (nt kõrge saagikus, hea piimatoodang jms) saavutamiseks kasutatud kirjeldust, 6) kokkuvõtet eelarve täitmisest, märkides ka külastajate arvu ja kasutatud abinõud elanikkonna suurendamisel ning 7) üldhinnangut näitusele

²⁴⁹ ERA R-6-8-31 L 21; ERAF 1-4-439, L 43.

²⁵⁰ ERAF 1-4-439, L 43; Põllumajandusnäituste korraldamisest Eesti NSV-s. – Eesti Põllumajandus, 1947, nr 7, lk 464.

²⁵¹ ERA R-6-8-7, L 64–65.

²⁵² Samas, L 55.

²⁵³ Samas, L 65. Harjumaal toimus 5, Läänemaal 14, Pärnumaal 6, Viljandimaal 4, Järvamaal 6, Valgamaal 2, Virumaal 4, Tartumaal 3 ja Võrumaal 2 vallanäitust. Huvipakkuv on siinkohal, et põllumajandusministri A. Mäe 2 aastat hiljem esitatud aruandest riiklikule plaanikomisjonile oli näituste arv märgatavalt suurem, nimelt 58. – Vrd ERA R-6-8-34, L 195.

²⁵⁴ ERA R-6-8-7, L 65.

ning korralduslikke ettepanekuid edaspidiseks.²⁵⁵

Näituste korraldamist kohtadel takistas rahapuudus. 1947. ja 1948. a näitused toimusid üksnes kohalike täitevkomiteede rahastamisel.²⁵⁶ Mitme maakonna täitevkomitee esimehed kurtsid, et eelarves polnud raha näituste korraldamiseks.²⁵⁷ Takistuseks näis olevat ka sobiva koha puudumine: kuna paljud endised näitusehooned või paviljonid olid sõjas hävinud, kasutati kooli- või rahvamajade ruume.²⁵⁸ Mõnel juhul olid ruumid läinud uute peremeeste kätte. Näiteks 1946. a lõpul olid Pärnus kõik endised näituseväljakud sõjaväe valduses, näitusepaviljonid sõja ajal maha põlenud, üksikud sobivad abihooned ja kuurid samuti sõjaväe käsutuses.²⁵⁹ Eriti tunti puudust kerghoonetest (katusealustest ruumidest) loomade ja põllumajandussaaduste väljapanemiseks.

Tartu näituseväljakul oli olukord veelgi hullem. Keegi kodanik S. Mällo, läheduses elav näituseväljaku valvuri tütar, on 1947. a kevadel pöördunud põllumajandusministeeriumi poole kurtmisega, et endine näituse maa-ala ja peasissekäigu esine maa on antud ohvitseridele ning nende perekonnad on asunud seda juba üles kündma, lõhkudes laiali veel säilinud näitusehooneid. Ta kirjutab (kirjaviis muutmata): *Ja just peasissekäigu esine plats küntakse ülesse kartuli maaks. See muidugi teeb selle maa sügisel täiesti pori mülkaks, mis takistab ka juurdepääsu näituse peahoonesse.*²⁶⁰

Tollases ajakirjanduses on vastukaja leidnud Pärnu maakondlik põllumajanduse ja tööstuse näitus.²⁶¹ Märgitakse, et näituse õnnestumisele aitas kaasa ilus ilm ja kaunis park vana rannasalongiga. Ka osavõtjate arvult, üle 10 000 külastaja, võis näitust kordaläinuks lugeda. Näitus toimus 4.–6. oktoobrini, esindatud olid peaaegu kõik põllumajandusalad, sh maaparandus ja mehhaniseerimine, naiste ja meeste käsitöö, kodumajandus, kohalik tööstus ja kaubandus, samuti kalandus. Pärnule iseloomulikuna oli näitusel sanatooriumide osakond. Näituse avamisaktusel kõneles ka EK(b)P KK sekretär N. Karotamm. Näituse plakatil olevatel fotodel on kujutatud väiketalunik Albert Kurmi demonstreerimas oma aias kasvatatud meloneid ja arbuuse.²⁶² Loomi oli esitatud rohkesti, eriti rikkalikult oli hobuseid, asus ju Pärnumaal Tori hobusekasvandus. Veisetõugudest olid esindatud kõik kolm tähtsamat tõugu: maatõugu, eesti punast ja hollandi-friisi

²⁵⁵ ERA R-6-8-7, L 57.

²⁵⁶ ERA R-6-8-31, L 21.

²⁵⁷ ERA R-6-8-7, L 8–10.

²⁵⁸ Samas, L 8, 12.

²⁵⁹ Samas, L 2.

²⁶⁰ ERA R-6-8-32, L 7.

²⁶¹ H. Sarv. Märkmeid maakondlikult põllumajanduse ja tööstuse näituselt Pärnus. – Eesti Põllumajandus, 1947, nr 10, lk 650.

²⁶² ERA R-6-8-7, L 55.

tõugu ehk mustakirju kari, vähe oli väljapanekuid sea- (ainult 3) ja linnukasvatuse alalt.²⁶³ Tunnustavalt on märgitud mitmeid masinatraktorijaamu (Kilingi-Nõmme, Vändra, Pärnu-Jaagupi) ja Pappsaare masinaühistut. Viimane oli näitusel esindatud oma traktori ja traktorist Johannes Kotkasega, kes näituse ajaks oli täitnud plaani 178%-lt, pekstes 45 päeva jooksul 250 tonni vilja, s.o keskmiselt 5,5 tonni päevas. Masina külge oli nutikas traktorist monteerinud puust veoratta ning dünamo, mis andis valgustuseks voolu: See võimaldas vilja peksta ka pimedal ajal.

Võru maakondlik põllumajandusnäitus peeti 11–13. oktoobrini 1947.²⁶⁴ Toimumispaigaks oli, nagu eelmiselgi aastal, Võru tööstustehnikumi ja I mittetäieliku keskkooli ruumid. Loomi demonstreeriti samas kirikuplatsil.²⁶⁵ Esimesel päeval oli näitus avatud kl 10–21, järgmisel kl 9–16. Näituseplakati järgi on eksponentideks Väimela põllumajandustehnikum, Räpina aiandustehnikum, Mooste ja Sõmerpalu sovhoos, Võru ja Pikajärve MTJ-d, Taimekaitse Inspektsioon, Sordiseemne Fondi baas, Võru Linnukasvatajate Ühistu, Tarbijate Kooperatiivide Liit, Võru tööstuskombinaat, Leevaku elektriijaam, Toolamaa turbaühing, 9 põllumajandusühistut ning üle 200 taluniku.²⁶⁶ Näitusega samaaegselt toimus laat. Näitusepäevadel olid avatud einelauad, töötasid kohvikud ja sööklad, toimusid kino- ja teatrietendused.

Säilinud näitusealbumi fotod sellest aastast annavad ettekujutuse mõningatest väljapanekutest ja näituse üldilmest. Albumi kaanefotol on kujutatud näituse peasissekäiku koolihoonesse, kus punalippudest ja loosungist ümbritsetud Lenini ja Stalini portreed on võrreldes varasema aastaga tunduvalt kõrgemale asetatud. 1946. a olid need tagasihoidlikult sama hoone esimese korruse akende ette sätitud, puudusid ka loosungid peasissekäigu kõrval.²⁶⁷

1948. a toimus kokku 5 maakondlikku näitust: need peeti Järvemaal, Läänemaal, Saaremaal, Valgemaal ja Hiiumaal.²⁶⁸ Kohalikke näitusi peeti valdades ning agrojaoskondades, viimaste tööpiirkonda kuulus mitu valda. Kokku toimusid näitused 58 vallas. Näitustel olid esindatud ka vähesed ühismajandid, valdavalt olid eksponendiks üksiktalupidajad.²⁶⁹ Nii näiteks oli Virumaa 8 agrojaoskonnas toimunud näitusel kokku 484 osavõtjat: 8 kolhoosi, 6 hobu-masinalaenutuspunkti (HMLP), 13 sovhoosi, 4 õppemajandit, 17 abimajandit, 19 põllumajandusühistut ning 366

²⁶³ H. Sarv. Märkmeid maakondlikult põllumajanduse ja tööstuse näituselt Pärnus. – Eesti Põllumajandus 1947, nr 10, lk 652.

²⁶⁴ ERA R-8-7, L 64. Tõenäoliselt oli algselt kavas põllumajandusnäitus pidada 3 nädalat varem, s.o 21–22. septembrini, mida kinnitab ka säilinud näituse plakat, Ilmselt paberipuuduses olid näituseplakatid trükitud Võru apteegi 1920. aastatest pärit arvepoognate tagaküljele. Vt ERA R-6-8-7, L 49.

²⁶⁵ Võru põllumajandusnäitus 11.–13. september 1947. Fotoalbum. VK F 265 : 2, fotod nr 34 ja 39–40.

²⁶⁶ ERA R-6-8-7, L 64.

²⁶⁷ Vrd Võru 1946. a põllumajandusnäitus. Fotoalbum. VK F 265:1, L 9. Võrumaa II põllumajandusnäitus. Fotoalbum. VK F 265 : 2, esikaane foto.

²⁶⁸ ERA R-6-8-20, L 24.

²⁶⁹ Näiteks Virumaal peetud vallanäitustel moodustasid talupidajaid eksponentidest 75,6 %, Tartumaal 79, Saaremaal koguni 90,6 %. – ERA R-6-8-20, L 1, 4, 6–7.

talupidajat. Näitusekülastajaid oli kokku 3874.²⁷⁰ Tartumaal toimusid näitused kokku 13 vallas. Kokku osales 866 eksponenti: 3 masina-traktorijaama (MTJ), 9 HMLP-i, 24 sovhoosi, 6 õppe- ja 22 abimajandit, 24 põllumajandusühistut, 685 üksiktalupidajat ja 79 muud organisatsiooni. Külastajaid oli 6913.²⁷¹ Saaremaal Pöides toimunud näitusel oli eksponente 107. Osavõtjateks 1 kolhoos, 3 põllumajandusühistut, 98 üksiktalupidajat ning 4 muud organisatsiooni. Külastajaid oli 445.²⁷² Harjumaal toimusid näitused 6 vallas, kus esmakordselt esinesid ka kolhoosid. Nii organiseerimiselt kui väljapanekutelt peeti parimaks Aruküla näitust, mis toimus 26. septembril kohalikus koolis ja rahvamajas. Ka sellel näitusel moodustasid talupidajad väljapanijatest enamuse: kokku 50 eksponendist oli talupidajaid 28, sovhoose seevastu ainult 3. Näitust külastas 380 inimest.²⁷³

Esimesed sõjajärgsed põllumajandusnäitused toimusid Eesti NSV-s juba kompartei suunamisel ja kontrollimisel. Kuigi 1948. a moodustati valdades juba ka esimesed ühismajandid, oli nende osavõtt põllumajandusnäitustest tagasihoidlik. Eksponentideks olid valdavalt talupidajad või põllumajanduslikud ühistud – põllumajanduse kollektiviseerimine polnud veel kuigi ulatuslik.

2. 2. Põllumajandusnäitused 1949. aastal

1949. a märtsiküüditamisele järgnenud hirmu ja lootusetuse õhkkonnas astusid talupojad massiliselt kolhoosidesse. Kes seda ei teinud, need koormati ülejõukäivate maksudega. Kolhoosikorra edusammudest kirjutati uhkusega „Sotsialistliku Põllumajanduse“²⁷⁴ juuninumbris :

Meie vabariigi põllumajanduses, eesti külas toimub praegu hoogne sotsialistlik ümberkorraldus. Kui möödunud aastal kevadkülvi ajaks oli vabariigis ainult 59 põllumajanduslikku artelli, siis tänavu teostasid meil kevadkülvi juba ligi 3000 artelli.” /.../ Nüüd on juba igaiühele selge, et kõigi ülejäänud talupidajate (kes seni on olnud veel äraootaval seisukohal) astumine kolhoosidesse on lähema tuleviku küsimus.²⁷⁵ Ühes aga tundmatuks jääda sooviv autor ei eksinud, ta ennustas õigesti, et Eesti küla sotsialistliku ümberkorraldamise tagajärjed ulatuvad kaugemale aastakümnetesse ja sajanditesse ette.²⁷⁶

Ühismajandite liikmeks ei astunud mõistagi vaimustatuna sotsialistlikest ümberkorraldustest

²⁷⁰ ERA R-6-8-20, L 1.

²⁷¹ Samas, L 4.

²⁷² Samas, L 6–7.

²⁷³ Samas, L 38–39.

²⁷⁴ Endise nimega „Eesti Põllumajandus“.

²⁷⁵ Otsustav pööre meie töötava rahva elus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1949, nr 6, lk 321.

²⁷⁶ Samas, lk 324.

või kolhoosikorra üsna küsitavatest edusammudest, vaid kulakuks tegemise hirmust. Äraootavale seisukohale jääjaid oli selleks ajaks juba üsna vähe, põhimõttekindlamad said aga karistuseks üle jõu käiva põllumajandusmaksu, nn kulakumaksu, mille tasumata jätmine tähendas vangistust ja priipääset „suure kodumaa” avarustega tutvumiseks.

1949. a kevad algas külvikampaaniatega, st õiget külviaega ei dikteerinud mitte loodus, vaid kommunistlik partei. 16. mail arutati EK(b)P KK bürool külviplaanide täitmist. Eesti lõunapoolsetes maakondades – Jõgeva, Tartu, Viljandi ja Valga maakonnas – oli plaan täidetud vaid pooles ulatuses ning see polnud läbi viidud „parimaks agrotehniliseks tähtjaks”.²⁷⁷ Puudusena märgiti ka, et nimetatud maakondade juhid püüavad jääda varasemate agrotehniliste võtete ja juhtimise vormide juurde. Külvid kohustati lõpetama 25. maiks, plaani täitmiseks ja ületamiseks tuli arendada sotsialistlikku võistlust. Sotsialistliku võistlus pidi toimuma parimate saagi- ja produktiivsuse näitajate saavutamiseks, mille põhjal sai valida kandidaate põllumajandusnäitusele. Parteiorganeid kohustati kehtestama põllutööde käigu üle range kontroll, põllutööd pidid toimuma varavalgest kuni pimeduseni. Rangem töörežiim kehtestati ka hobustele.²⁷⁸

Kuni 1949. aastani toimusid näitused veel 1947. a kinnitatud juhendite järgi. Näitustest võisid osa võtta ka „töötavad talupojad“ ehk talupidajad. 1949.aastal aga olukord muutus – esinemisõigus maakondade ja valdade näitustel anti üksnes põllumajandusministeeriumi poolt kinnitatud juhendi alusel, milles olid loetletud näitusekandidaadid ja kehtestatud osavõtu tingimused. Kõigi varem põllumajandusministeeriumi AZPO poolt väljasaadetud valla põllumajandusnäituste diplomite ja tunnistuste blankettide kasutamine keelati, need tuli ministeeriumi tagasi saata.²⁷⁹ Uued, juhendikohased diplomid anti vastavalt I, II ja III auhinna juurde, endisi kiituskirju ei lubatud kasutada, kuna need olid juhenditega vastuolus.²⁸⁰ 30. augustil jagati maakondadele laiali 5000 uut diplomi- ja 4600 näitusest osavõtja tunnistuse blanketti.²⁸¹

Kui paari aasta tagused näitused finantseeriti veel kohalike täitevkomiteede eelarvest (1948. a finantseeriti kohalikust eelarvest 57 kohalikku näitust), siis 1949. aastaks eraldati näituste pidamiseks krediiti. Põllumajandusminister Artur Vaha taotles Ministrite Nõukogult 640 000 rubla 60 näituse (sh 8 maakondliku) korraldamiseks.²⁸² AZPO kohustas ka kõiki põllumajanduskooli teraviljaeksponaate välja valima ja nõuetekohaselt säilitama.²⁸³

²⁷⁷ ERAF 1-4-851, L 35–36.

²⁷⁸ Samas, L 36-37.

²⁷⁹ ERA R-6-8-31, L 24, 29, 31. Näiteks Võrumaalt saadeti tagasi 251 diplomit ja 10 tunnistust, Pärnumaalt vastavalt 183 ja 7.

²⁸⁰ Samas, L 109.

²⁸¹ Samas, L 106.

²⁸² ERA R-6-8-31, L 21.

²⁸³ Samas, L 139.

Uued juhendid maakondlike ja kohalike (valdade) põllumajandusnäitustel esinemiseks²⁸⁴ töötati AZPO poolt välja 16. juuniks 1949, 25. augustil kinnitati need põllumajandusministri poolt.²⁸⁵ Juhendi esimeses punktis oli täpselt määratletud, kes võisid näitusest osa võtta.²⁸⁶ Üksiktalupidajaid selles nimekirjas polnud. Näitusele pääsemise tingimuseks oli majandile seatud kohustuslike riiklike müüginormide täitmine, võlgnevuse puudumine masina-traktorijaamadele naturaaltasude maksmisel ning vilja- ja loomakasvatusplaanide täitmine või ületamine näitusele eelneval aastal.²⁸⁷

Ühtekokku olid juhised väljapanekute korraldamiseks antud järgmistele näituste osakondadele: üld-, põllundus-, loomakasvatus-, aiandus-, mesindus, taimehaiguste, taimekahjurite ja nende tõrje-, maaparanduse-, põllumajanduse mehhaniseerimise ja elektrifitseerimise- ning käsitöö osakonnad.²⁸⁸ Näitustel pidi tingimata olema üldosakond, kus skeemide, diagrammide ja fotode abil pidi valla/maakonna looduslikele ja majanduslikele andmete kõrval käsitlema ka teemat „Mis andis nõukogude kord töötavale talurahvale?”.

Väljapanekute hindamise aluseks olid näituse komitee poolt kinnitatud miinimumnäitajad. Need olid toodud nii taimede saagikuse kui loomade produktiivsuse osas. Hindamisel arvestati maa suurust, vastavalt sellele olid kolhoosid jagatud gruppidesse: I grupp 5–12 ha, II 13–30 ha, III üle 30 ha. Nii näiteks pidi esimese auhinna saamiseks I grupi kolhoos täitma 70 % miinimumnäitajatest, II grupi 55 ja III grupi 40 %.²⁸⁹ Sovhoosidelt nõuti 10 % kõrgemaid näitajaid kui kolhoosidelt.²⁹⁰ Eriti kõrgeid saavutusi nõuti tööeesrindlastelt. Kui kolhooside piimatoodangus piisas I auhinna saamiseks keskmisest piimatoodangust ühe lehma kohta hollandi-friisi tõu puhul 3000 kg, punase tõu puhul 2900 ja maatõu puhul 2300 kg, siis tublimad lüpsjad pidid oma hoolealustelt saama toodangut vastavalt 3600, 3400 ja 2700 kg.

Juhised olid pikad ja detailsed, kohati üsna kohmakas sõnastuses. Jääb mulje, et need olid tõlgitud vene keelest. Siinkohal vaid üks näide juhendi sõnastusest: *Diplomi vääriliseks hinnati neid tallimehi, kes kasvasid neile kinnistatud vähemalt 10 hobuse puhul aastas iga saja mära kohta*

²⁸⁴ ERA R-6-8-31, L 67–105.

²⁸⁵ ERA R-6-8-24, L 51.

²⁸⁶ Peale kolhooside, sovhooside, MTJ-de, teaduslike uurimisasutuste, põllumajanduslike õppeasutuste, aretus- ja katsejaamade, kooperatiivsete põllumajanduslike ettevõtete ja artellide võisid näitustel osaleda kolhooside esimehed, MTJ- de ja sovhooside direktorid ja nende asetäitjad, eri põllumajandusharude esrindlased, traktoristid, kombainerid, traktoribrigaadide brigadirid, autojuhid jt. Lisaks teised põllumajanduse spetsialistid nagu agronomid, zootehnikud, insenerid, mehhaanikud, veterinaararstid, sordi- ja tõuaretajad ning teaduslikud töötajad, leiutajad ja ratsionaliseerijad.

²⁸⁷ ERA R-6-8-31, L 68.

²⁸⁸ Samas, L 67–105.

²⁸⁹ Samas, L 75. Kahte viimast näitajat oli käsitsi üle kirjutades vähendatud, uued näitajad vastavalt 20 ja 15%. Taolisi näitajate korrigeerimisi esines ka järgnevatel säilikulehtedel, seega näib, et tegemist oli juhiste nõ töövariandiga.

²⁹⁰ Samas, L 74.

vähemalt 75 varssa üles.²⁹¹

Näituste korraldamisega tegelesid maakondade või valdade täitevkomiteede moodustatud näituste korralduskomiteed. Tagamaks ideoloogiliselt „õige“ kursi hoidmist, olid nende koosseisud sageli ülepaisutatud.²⁹² Maakondlike näituste korralduskomiteesse oli kaasatud peaaegu kogu kohalik partei- ja valitsemisnomenklatuur: maakondade täitevkomiteed esimehed ja põllumajandusosakondade juhatajad, parteikomiteede sekretärid, põllumajandus- ja propagandaosakondade juhatajad, kolhooside esimehed, sovhooside ja MTJ-de direktorid, põllumajandusühisuste liidu esindajad jne.²⁹³ Kohalike näituste komitee moodustati enamasti valla täitevkomitee esimehest, partorgist, MTJ-i direktori(te)st, kolhoosiesimeestest, sinna kuulus ka kultuurhariduse instruktoreid, naiskomisjonide liikmeid jt.²⁹⁴ Need laia isikkoosseisuga ühendused olid raskesti koordineeritavad. Nii näiteks moodustati Võrumaal 1949. a juulikuus kaks komiteed, üks valla, teine maakondliku näituse läbi viimiseks. Viimane koosnes 15 liikmest, selle eesotsas oli maakonna TK esimees ja asetäitjaks põllumajandusosakonna juhataja. Ligi kahe kuu jooksul aga ei peetud ühtki koosolekut, et arutada näituse korraldamisega seotud küsimusi, mitmed komitee liikmed aga polnud üldse teadlikud enda määramisest sinna.²⁹⁵

1949. a toimus 62 põllumajandusnäitust, millest maakondlikud toimusid Võrumaal, Järvamaal, Valgamaal, Saaremaal ja Hiiumaal.²⁹⁶ Virumaa maakondlik näitus otsustati ära jätta raha puudusel.²⁹⁷ Kohalikud põllumajandusnäitused toimusid 57 vallas.²⁹⁸ Osa võttis 1140 kolhoosi, 64 sovhoosi, 34 masinatraktorijaama, 27 õppemajapidamist, 60 põllumajandusühistut ning 319 muud organisatsiooni ja asutust. Näituse kandidaatide valimine toimus vastavalt näituse komitee poolt ette kirjutatud tingimustele. Taimekasvatust esindas kokku 11 891 eksponaati (viljavihud, viljaproovid, köögiviljad, masinad), loomakasvatuse alal oli väljas 3 076 looma ja lindu. Igal näitusel oli välja pandud ka käsitöid ja tööstussaadusi. Kokku külastas näitusi 39 227 inimest.²⁹⁹

Väljapanijad said enamasti rahalisi auhindu, kuid paraku on aruannetes sageli toodud vaid

²⁹¹ ERA R-6-8-31, L 78.

²⁹² Saaremaa maakondliku näituse komitee koosnes näiteks 21 liikmest. – Samas, L 55.

²⁹³ Samas, L 49, 55.

²⁹⁴ ERA R-6-8-31, L 55.

²⁹⁵ L. Künnap. Millal alustab tööd Võrumaa põllumajandusnäituse komisjon? – Talurahvaleht, 20. september 1949.

²⁹⁶ ERA R-6-8-31, L 146. Algselt oli plaanis maakondlik näitus ka Jõhvimaal, kuid millegipärast seda ei toimunud. – Samas, L 123.

²⁹⁷ ERA R-6-8-31, L 156. Algselt oli plaanis maakondlik näitus korraldada ka Jõhvimaal, kuid millegipärast jäi see pidamata. Selle asemel toimus vaid 3 vallanäitust, mis peeti Lüganuse, Iisaku ja Jõhvi (Somp) rahvamajades. Peaaegu kõik eksponendid olid seal kolhoosid, Lüganusel ka 1 sovhoos, põllumajandusühistu ja abimajand, Sompas üks põllumajandusühistu. – Samas, L 117, 153.

²⁹⁸ Need toimusid Tartumaal 9, Valgamaal 9, Pärnumaal 6, Viljandimaal 5, Jõgevamaal 5, Virumaal 6, Läänemaal 4, Harjumaal 4, Saaremaal 3, Jõhvimaal 3, Järvamaal 2 ja Võrumaal 1 vallas. – ERA R-6-8-31, L 146.

²⁹⁹ Samas, L 147.

diplomitesaajate arv, auhinnasummad on märkimata. Üksikjuhtudel on seda siiski tehtud. Hiiumaal oli näiteks kõrgeima autasu väärtus 700 rubla, I auhind oli 500, II 300 ja III 250 rubla,³⁰⁰ Virumaal peeti kokku 6 kohalikku näitust, kus anti preemiaid 6350 rubla eest. Auhindadeks anti seal põllutööriistu, raadioaparaate, kirjandust, mööblit kolhoosi kontori ja punanurga jaoks, sein- ja lauakelli ning mitmesuguseid mälestusesemeid.³⁰¹

Näitusekorralduses ilmnis mitmeid puudusi: maakondade ja valdade näitusekomiteed alustasid liiga hilja ettevalmistusi, tavaliselt alles paar kuud enne näitust, osavõtjate väljaselgitamiseks ei organiseeritud piisavalt sotsialistlikku võistlust, väljapanekud olid halvasti (“nõrgalt”) ette valmistatud, puudusid vajalikud teated majandi, organisatsiooni või eesrindlase kohta, nõrk oli selgitustöö ja massiküllastuste organiseerimine jmt.³⁰²

Ajakirjanduses vaikiti maha üksiktalupidajate esinemine kohalikel näitustel. Ometigi leidis suurküüditamise järel veel üksikuid julgeid. Näiteks võttis Pärnu kohalikust näitusest osa ka 60 üksiktalupidajat.³⁰³ 313 eksponendist moodustas see 19%, Tartumaal oli 306 eksponendist kolhoosiga liitumata talupidajaid 53, ehk 17%. Huvipakkuv on märkida, et näiteks Pala vallas oli näitusel kokku 64 eksponendist esindatud 22 kolhoosi ning 34 üksiktalupidajat, Kambja vallas oli 31 osavõtjast 13 kolhoosi ja 1 sovhoos ning 10 talupidajat.³⁰⁴ 1947. a esines põllumajandusnäitustel 2 633 talunikku, 1948. a oli neid juba rohkem – 3 202. 1949. aastaks oli talupidajatest väljapanijate arv kahanenud peaaegu olematuks, neid osales näitustel vaid pisut üle saja.

Kuigi näituseküllastused olid muudetud kohustuslikuks – selleks korraldati majanditest ekskursioone – näitas kahenemistendentsi küllastajate arv. Kui 1947. a oli 62 231 küllastajat, 1948. aastal 46 326, siis 1949. aastal vaid 39 227.³⁰⁵ Kahtlemata mõjutas seda vahepeal toimunud massiküüditamine, üsna tõenäoliselt oli põhjuseks ka näituste ülipolitiseeritus ja väljapanekute kujunduskaanonitest tingitud ühenäolisus. Küllastajate vähenemise põhjuseks oli ka sobimatu aeg: enamik 1949. a näitusi viidi läbi septembri lõpul või oktoobris,³⁰⁶ külmade ilmadega ei saanud loomi välja tuua ega neid esitleda. Hiline toimumisaeg oli tingitud sellest, et viljakoristuse ja riiklike varumisplaanide täitmisega oldi kolhoosides kimpus, mistõttu näitused lükati

³⁰⁰ ERA R-6-8-31, L 138.

³⁰¹ Samas, L 155–156

³⁰² Samas, L 147.

³⁰³ Samas, L 151. Kõige enam oli üksiktalupoegadest osavõtjaid Kilingi-Nõmmelt (17), Sindist (15) ja Väandrast (12).

³⁰⁴ Samas, L 150.

Mõnede maakondade - Hiiumaa, Jõhvi- ja Jõgevamaa - aruannetes puudus aruandetabelis lahter (grafaa) „üksiktalupidajad“, Järva ja Lääne maakondades talupidajate eemalejäämine või -jätmine selgelt väljendatud puudumiskriipsuga. – ERA R-6-8-31, L 143–145, 149, 153–154.

³⁰⁵ ERA R-6-8-7; L 65, R-6-8-20 L 24; R-6-8-31, L 150.

³⁰⁶ ERA R-6-8-31, L 120–123. Maakondade ja valdade põllumajanduslike näituste plaan 1949. a.

hilissügisesse.³⁰⁷ Seetõttu tuli ette ka kurioosseid juhuseid. Nii näiteks ei saadud Pöides näitusele viljavihke välja panna, sest need olid hiirte poolt kahjustatud.³⁰⁸

1949. a organiseeriti massilisi lõikuspidusid külates, kus samal ajal olid välja pandud ka kolhooside nn tubased põllumajandusnäitused. Need olid koostatud diagrammide-tekstide-tabelite abil. Üle vabariigi toimusid taolised põllumajandusnäitused 623 kolhoosis, kus „noored kolhoosid demonstreerisid oma saavutusi sotsialistlikus suurpõllumajapidamises.“³⁰⁹

2.3 Naiskomisjonid näitustel

Põllumeeste seltside poolt korraldatud näitustel esinesid tavaliselt omaette osakonnas ka maanaised. Maa- ja perenaiste seltside poolt pandi välja igat liiki käsitööd, tarbekaupu ja hoidiseid. Ka nõukogude põllumajandusnäitustele püüti naisi kaasata. Seda tehti uut moodi ühenduste – naiskomisjonide – kaudu. Näiteks Harjumaal Arukülas 1948. a toimunud põllumajandusnäitusel esines 50 eksponendi hulgas ka 5 naiskomisjoni.³¹⁰

Naiskomisjonid loodi kompartei suunamisel juba 1940. aastal. Nende ülesandeks oli kaasata naised kui seni apoliitiliseks peetud element poliitikasse ja nõukogude riigi ülesehitamisele. Juba sama aasta sügisel pühendati ajalehes „Rahva Hää“ naiste ees seisvatele „uutele ülesannetele“ terve lehekülj, kus stalinlikku konstitutsiooni kujutati kui naise võrdsustajat ja nende õiguse kindlustajat.³¹¹ Samas anti ka juhiseid naiste organiseerimiseks. Naiskomisjonid tuli luua kõigi keskuste juurde. Komisjonid pidid propageerima nõukogude korra eeliseid „töörahvale ja naistele eraldi“, korraldama selleks selgituskoosolekuid ja looma õpiringe, tutvustama neis nõukogude põhiseadust, stahhaanovliku liikumist jms.³¹² Juba 1941. a algusest hakkas ilmuma ka spetsiaalne poliitharidusliku suunitlusega ajakiri Naistöoline.³¹³ Esimesel nõukogude aastal vastutas naisorganisatsioonide parteilise kasvatuse ja nende töö suunamise eest Olga Lauristin.³¹⁴

³⁰⁷ ERA R-6-8-31, L 147.

³⁰⁸ ERA R-6-8-20, L 5.

³⁰⁹ ERA R-6-8-31, L 147.

³¹⁰ ERA R-6-8-20, L 39–39. Kindlasti esines naiskomisjone ka teiste valdades. Ülevaate saamist takistab asjaolu, et naiskomisjone pole aruannetes eraldi välja toodud, vaid arvestatud liigitusse: muud organisatsioonid. Nii on näiteks 1948. a Kuusalus aset leidnud näituse puhul märgitud „muu organisatsiooni“ alla nii üks kool kui naiskomisjon. – Samas, L 35.

³¹¹ Stalinlik konstitutsioon – naise õiguste kindlustaja. – Rahva Hää, 12. september 1940.

³¹² Juhised organiseerimistöös naiste hulgas. – Rahva Hää, 12. september 1940.

³¹³ Juba ajakirja avanumbri tutvustus oli endist riigikorda, hariduskorraldust ja ajakirjandust halvustav. Nii märgiti ajalehes Sirp ja Vasar, et A. Habermani uues koolikorraldust käsitlevas artiklis rõhutatakse, et varasemate iludusvõistluste asemel korraldatakse koolides. O. Lauristin aga tervitas uuelaadse naisajakirja ilmumist kui nähtust, millega kaob jäägitult „lääge kodukanalik mentaliteet“, mida olevat levitanud kodanlik „Maret““. – Ilmus „Naistöoline“ nr 1 (tutvustus). – Sirp ja Vasar, 25. jaanuar 1941.

³¹⁴ O. Lauristin oli EKP instruktor kultuuri ja naisorganisatsioonide alal. – Eestimaa Kommunistliku Partei

Poliitilisse tegevusse ei kaasatud mitte üksnes töötavaid naisi, vaid ka koduperenaisi nii linnas kui maal. Loodi Eestis seni tundmata ühendused, nagu koduste perenaiste-aktivistide grupid. Nii näiteks oli Tallinnas 1940. a oktoobris üheses sellise grupis õppering, kus kuulati poliitloenguid, tutvuti nõukogude konstitutsiooniga, õpiti vene keelt ning lauldi ühislaule. Ringijuhitud tutvustas naistele muu hulgas ka üleliidulist põllumajandusnäitust, mida ta oli suvel külastanud.³¹⁵

Maanaiste kaasamiseks ühiskondlikku ellu ning nende poliitiliseks „harimiseks“ loodi rahvamajade juurde naisringid. 1941. a kevadeks oli loodud taolisi ringe juba üle 400. Puhtkäsitöökursuste kõrval, mille ülesandeks oli sageli rahvamajade ja punanurkade kaunistamine, viidi läbi poliitilisi õppusi, millele kulutati 1–1 ½ tundi päevas.³¹⁶

Pärast sõda jätkus naiste kaasamine poliitikasse ja taastamistöödele. M. Kalini kinnitusel, hinnanud Stalin kõrgelt naiskolhoosnike osa punaarmee toitlustamisel: hea toit koos hea relvastusega olevat taganud sõjas võidu.³¹⁷ Iseküsimus on muidugi, kas armees alati toitu jätkus, kuid kahtlemata oli põllumajandusliku tootmise põhiraskus sõja ajal valdavalt naiste õlul. Peale sõda asusid maanaised võrdselt demobiliseerunud meestega põllumajanduse taastamistööle. Kuivõrd tööjõudu kolhoosides ei jätkunud, tuli naistel sooritada ka kõik rasked füüsilised tööd. Nagu tabavalt on märkinud endine kolhoosiesimees Erich Erilt, tähendas nõukogude naise stalinliku konstitutsiooni kohane võrdõiguslikkus tegelikult seda, et naine tegi nüüdsest kõik meestele kuulunud tööd – lõikas metsa, vedas seda hobusega välja, tõstis raskeid viljakotte ja lõhkus kangiga jäätnud kartulikuhilaid jne.³¹⁸ Raske füüsilise töö kõrval pidid naiskolhoosnikud aega leidma ka kõrgemalt poolt pealesunnitud poliitilisteks enesetäiendamisteks. Nendega läbiviimiseks asus partei taas kasutama läbiproovitud tööriista – naiskomisjone.

Naistega tehtava parteilise propagandatöö juhtimiseks otsustati 1945. a . oktoobris EK(b)P KK 1945. a 17–18. oktoobri bürool asutada partei keskkomitee naistöõ osakond. Sama aasta detsembri lõpus toimunud istungil kinnitati selle osakonna juhatajaks Juliana Telman.³¹⁹ Mais 1946 viidi läbi naisaktiivi vabariiklik nõupidamine,³²⁰ kus kinnitati naiskomisjonide ülesanded nii tööstuse ja põllumajanduse alal ning naisintelligentsi hulgas.³²¹ Naiskomisjone tuli luua kõigi maakondade, linnade, valdade ja külanõukogude täitevkomiteede juurde.

Põllumajanduses pidid komisjonid organiseerima sotsialistlikku võistlust kevadkülvil saaks

Keskkomitee organisatsiooniline struktuur..., lk 29.

³¹⁵ Koduste perenaiste aktivistide grupi tegevusest. – Rahva Hääl, 30. oktoober 1940.

³¹⁶ Maanaised kultuuritöös. – Sirp ja Vasar, 10. mai 1941.

³¹⁷ M. Kalinin. Kolhoosikorrast ja naiskolhoosnikest, Tallinn, 1947, lk 5.

³¹⁸ E. Erilt. Feodalismist päristaluni, päristalust feodalismi (talupoja pilgu läbi), Rakvere, 1989, L 101.

³¹⁹ T. Tannberg (Koost.). EKP istungite regestid I. 1940-1954, Tartu, 2006, lk 116, 124.

³²⁰ Samas, lk 140.

³²¹ Vabariiklikul naisaktiivi nõupidamisel vastuvõetud resolutsioon. – Eesti Naine, nr 5/6 1946, lk 156–1958.

edukaks läbiviimiseks. Sotsialistlikku võistlust tuli läbi viia koguni üksiktalude vahel. Lisaks osalemisele poliitilistes ja majanduslikes kampaaniates, tuli abistada sõjas langenute, invaliidide ja sõjaväelaste perekondi, samuti uusmaasaajaid.³²² Naiskomisjonide liikmete kohustuste hulka kuulus näiteks ka loomakasvatustalude taludesse viimine, punaarmeerlaste haudade korrastamine ning kaunistamine.³²³ Propaganda- ja selgitustöösse tuli kaasata agronoome, naisõpetajaid ja teisi naisharitlasi.

1946. a naisaktiivi nõupidamisel peetud kõnes rõhutas EK(b)P KK I sekretär Nikolai Kaotamm uue riigikorra eeliseid ning naiste osa uue ühiskonna ülesehitamisel:

*Mis on muutunud meie naiste elus võrreldes minevikuga? Muutunud on kõigepealt see, et naine on Nõukogude Eestis saanud üheõiguslikuks ühiskonna liikmeks mehega võrreldes ja iseenda elu ja oma saatuse peremeheks. Nüüd ei valitse ta üle mitte kurnaja ja klassivaenlased. Nüüd on töötav naine võrdselt mehega ka meie riigi peremees, selle sõna kõige laiemas ja paremas mõttes.*³²⁴

Juliana Telmani arvates oli mitme maakonna naiskomisjonide põhiliseks poliitiliseks veaks see, et nad kippusid oma tööd seadma endiste, kodanlike maanaiste seltside eeskujul. Oma kõnes rõhutas ta, et naiskomisjonidel pole nendega midagi ühist: *Maanaiste seltsid koosnesid enamasti rikastest taluperenaistest, kes korraldasid teeõhtuid, kiitsid kodanlikku korda, tegid maha ja otse laimasisid nõukogude võimu. Nende eesmärk oli uinutada talutüdrukute ja kehvikute klassiteadvust, õpetada huvi tundma ainult supikulbi vastu.*³²⁵

Sisuliselt uus võim mingeid uuendusi naisorganisatsioonide töösse ei toonud: sagenenud poliitloengute kõrval korraldati kursusi endiselt kangakudumises ja muus käsitöös, samuti toitlustuses ja hoidistamises. Nii nagu maanaiste seltsid valmistusid varem põllumajandusnäitustel kodumajanduse väljapanekuks, tegid seda ka naiskomisjonid. Naiskomisjonide töö suunamiseks rakendati 1947. a maakondade täitevkomiteede põllumajandusosakondade juurde kodumajanduse instrktorid.³²⁶ Nende ülesandeks oli jälgida, et kavakindlalt kuuluks iga kodumajandusliku ja käsitöökursuse juurde kohustusliku kaasaandena poliittemaline loeng. Kursuste läbiviimiseks kõlbas ka kõige kibedam tööaeg. Nii näiteks toimus Pilistvere rahvamajas 28.–31. juulini 1947 Kõo naiskomisjoni marjade konserveerimise kursus, mida täiendasid 2 loengut: ühes rõhutati marjade ja puuviljade tähtsust toitlustamisel, teises naiste kaasabi ja tähtsust viljavarumisel. Viimast kinnitas

³²² ERA R-6-8-13, L 4.

³²³ Samas, L 7.

³²⁴ Sm. N. Karotamme kõne ENSV naisaktiivi nõupidamisel 11. mail 1946. a. – Eesti Naine, 1946, nr 5/6, lk. 149.

³²⁵ Rahvamajanduse taastamise ja arendamise viisaastaku plaan ja naise osa selles. – Sm. J. Telmani kõne ENSV naisaktiivi nõupidamisel 1. mail 1946. – Eesti Naine, nr 5/6, lk 154.

³²⁶ ERA R-6-8-13, L 7.

ka mäрге aruande lõpus: „rukkiõikuse tõttu oli osavõtt tagasihoidlik”.³²⁷ Sama probleem esines mujalgi. Holstre vallas 5.–8. augustini toimunud konserveerimiskursusel tuli kursuslastel kuulata loengut rahvusvahelisest olukorrast ja viljavarumise tähtsusest. Korraldaja on aruandesse märkinud: „osavõtjad peamiselt teenistujad, kuna talupidajatel ei jätkunud kiire töö tõttu aega”.³²⁸ Sama aasta detsembris olevat Rimmu valla Uue-Kariste naised pidevalt kursustelt puudunud metsatööde tõttu.³²⁹

Maakondade kodumajandusinstruktorite ülesandeks oli iga kursuse lõpul (käsitöö)näituse korraldamine. Sellest täideviimist kontrollis põllumajandusministeeriumi AZPO töötaja, agronoom Vaike Reinmaa, kes vajadusel selleks kohale sõitis. Maakondade kodumajandusinstruktorid pidid tema soovitusel tööplaanide koostamisel arendada enam koostööd kohalike parteiinstruktoritega. Selleks, et äratada kohalikes naistes huvi naiskomisjonide töö vastu, tuli sügiseti korraldada kodumajandusnäitusi. Kõigil kodumajanduse instruktoritel soovitati asuda näituste korraldamisele, rakendades sellele tööle kõik naiskomisjonid.³³⁰

Samas aga ei osutanud ministeeriumi poolt komisjonidele piisavalt abi. Nii näiteks palus Läänemaa kodumajanduse inspektor I. Kõrgesaar 1000 rubla toetust näituse korraldamiseks ja naiskomisjoni liikmete premeerimiseks. Ministri asetäitja on abipalvele kirjutanud otsuse: „vastavalt ministri pealdisele ei saa toetust”.³³¹ Keeldumise põhjendust pole esitatud.

1949. a põllumajandusnäituse juhistes on märgitud, et käsitöö väljapanekute ülesandeks oli demonstreerida materjalide otstarbekohast kasutamist mitte ainult kodusisustuses ja rõivastuses, vaid ka ühiskondlike ruumide kaunistamisel. Toitlustusväljapanekud pidid lisaks küpsetistele, hoidistele ja lastetoitudele demonstreerima ka põllumajanduslikes asutustes rakendatavaid ühitoitlustusvõimalusi. Lisaks eksponaatidele tuli välja panna igasuguseid selgitavaid tabeleid ja muid näitmaterjale.³³² Vähestel säilinud fotodel sellest perioodist ei märka olulisi muutusi väljapanekutes – kudumite puhul on tegemist endiste vanade heade mustrite ja eesti käsitöö traditsioonidega.³³³ Küll aga mõjub eluvõõrana põllumajandusministeeriumi AZPO töötaja nõue Viljandimaa kodumajanduse instruktorile eksponeerida näitusel maakonna kõigi kihelkondade

³²⁷ ERA R-6-8-13, L 49–49p.

³²⁸ Samas, L 52.

³²⁹ Samas, L 56–56p.

³³⁰ Samas, L 14, 19.

³³¹ Samas, L 17.

³³² Samas, L 103–104.

³³³ Seda kinnitavad säilinud fotod. Vt Põltsamaa 1949. a põllumajandusnäitus. Fotoalbum. EPM F 192, fotod nr 4, 49, 54. Kummastaval kombel on aga Võru 1947. a maakondlikul näitusel Orava naiskomisjoni väljapanekus setu rahvarõivaste kõrval esindatud käsitööeksponaadina ka sakraaltribuutikasse kuuluv ese – ikoonikate (*pühäserüüt*). - Võru põllumajandusnäitus 11–13. september 1947. Fotoalbum. – VK F 265: 2, L 6, foto nr 21.

rahvarõivad. Veelgi enam – ka näitust tutvustavad naised pidid kandma rahvarõivaid.³³⁴ Ka auhindades peegeldub tarbekaupade nappus. Nii näiteks on 1947. a näitusel Kaagjärve naiskomisjoni poolt pandud I auhinnaks 30 kg soola, ½ kg hobusenaelu ja 4 hobuserauda, II auhinnaks aga 20 kg soola.³³⁵ Naiskomisjonide osavõtt põllumajandusnäitustest jätkus ka järgmistel aastatel.

2. 4. Rajoonide põllumajandusnäitused 1951 – 1954

Nõukogude Liidus viidi uus administratiiv-territoriaalne jaotus rajoonide loomisega põhiliselt lõpule 1930. aastaks.³³⁶ Stalin hindas rajoonimist põllumajanduse ümberkujundamise ja kolhoosiliikumise arendamise seisukohalt ülimalt oluliseks: külale tuli lähemale tuua nõukogude aparaat, et oleks võimalik „õigeaegselt lahendada põllumajanduse, tema tõusu ja rekonstruktsiooni valusaid küsimusi“.³³⁷ Juba 1950. a mais arutati EK(b) KK bürool Eesti NSV haldusliku ümberkorralduse küsimusi. Rajoonimisega otsustati alustada 1. oktoobrist. Esialgu oli plaanis luua 31 rajooni.³³⁸ Tegelikult loodi septembri lõpus ühtekokku 39 maarajooni.³³⁹ Seniste valdade asemel, mille koosseisu kuulusid vahepeal ka külanõukogud, moodustati üksnes külanõukogud.

Rajoonide põllumajandusnäituste kohta ilmusid uued juhised.³⁴⁰ Eelkõige nõuti, et näitustele oleks omane „sügav poliitiline ideelisus“, alles seejärel pidi näitus olema ka teaduslik, väljenduslik, usaldatav ja käsitluselt „põhiliselt õige“.³⁴¹ Eriti mitmekülgsest pidid näituse temaatilises plaanis peegelduma abinõud suurte saakide saamiseks.³⁴² Näitusele pääsemiseks tuli läbi käia rida bürookraatlikke takistusi: täita kindla vormi kohased iseloomustused, pikkade tekstidega agropassid, etiketid näitusele valitud taimede kohta jne. Loomade puhul ei piisanud üksnes spetsiaalsest tõuandmeid sisaldavast zooveterinaarsest dokumendist, zoo-veterinaarpassist, ja veterinaararsti tõendist. Lisada tuli andmed ka looma hooldaja (talitaja) kohta, märkides ära tema nime ja toodangu tõstmiseks kasutatud töömeetodid.³⁴³ Tulemuseks olid pikad, lohisevad kirjeldused.

³³⁴ ERA R-6-8-13, L 45.

³³⁵ Samas, L 11.

³³⁶ E. Orgmäe. Rajoon kui NSV Liidu administratiiv-territoriaalse jaotuse põhilüli. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat, lk 160–161.

³³⁷ Samas, lk 61.

³³⁸ ERAF 1-4-953, L 238–239.

³³⁹ 1959. a oktoobris 15 väiksemat rajooni kaotati.

³⁴⁰ Juhend rajooni põllumajandusnäituste korraldamiseks. Tallinn, 1953.

³⁴¹ Samas, lk 8.

³⁴² Samas, lk 15.

³⁴³ Samas, lk 6, 17.

Samaaegselt viljavihkude valimisega rajooninäitusele kohustati välja valima ka Moskvasse saadetavad näidisvihud. Nende säilitamist tuli majanditel endil korraldada. Väga üheselt oli sõnastatud juhendis nõue rajooninäitusele valitud loomade osas: nende produktiivsuse, välimiku ja põlvnemise näitajad pidid tingimata olema madalamad, kui nendel loomadel, kes valiti Moskva näitusele saatmiseks.³⁴⁴

Kuigi 1950. a oli ettevalmistatud 59 näitust, peeti nendest ainult 8. Ülejäänud näitused lükati edasi, kuna kolhoosid ja sovhoosid olid taas seotud hilinenud viljakoristustööde ja riiklike varumisplaanide täitmisega. Näitustest võttis osa 237 kolhoosi, 7 MTJ-i, 9 sovhoosi, 4 õppemajapidamist, 4 abimajapidamist, 60 muud organisatsiooni ja asutust. Põllunduse alal oli esitatud 1354 üksikväljapanekut (viljavihke, sordiseemet), loomakasvatuse alal 482 looma ja lindu. Peale selle veel käsitöid, tööstustooteid ning 1377 tabelit, diagrammi ja fotot. Kokku külastas näitusi 16 053 inimest.

Ka nendele näitustele heideti põllumajandusministeeriumi AZPO poolt ette tõsiseid puudusi: näitusekomiteed alustasid tegevust liiga hilja, näituse ettevalmistusele eelnev sotsialistlik võistlus oli halvasti ette valmistatud, samuti nagu osa väljapanekuid, millel puudus teave neid esitanud majandi või eesrindlase kohta, näituse massiliseks külastamiseks tehti vähe selgitustööd, puudulikult oli korraldatud põllumajanduse eesrindlaste esinemine näitusel jne.³⁴⁵ Saatuse ironiana mõjus kahtlemata asjaolu, et seoses Eesti NSV 10. aastapäeva tähistamisega nägi propaganda ette kõigi maakondade ja valdade põllumajandusnäituste ettevalmistamise „kõrgel poliitilisel ja agro-zootehnilisel tasemel“, mille õnnestumiseks tuli läbi viia laiaulatuslik sotsialistlik võistlus kõrgete toodangunäitajate saavutamiseks.³⁴⁶

Kuna rajoonid moodustati Eesti NSV-s 1950. a sügisel, ei loetud samal aastal peetud näitusi veel rajooninäitusteks. Need toimusid esmakordselt alles järgmisel, 1951.a 36 rajoonis. Näitused toimusid ka seekord hilisel ajal – oktoobris-novembris. Osales 785 kolhoosi, 38 traktorijaama, 32 sovhoosi ja õppemajandit ning 140 muud organisatsiooni. Näitustel oli välja pandud 1613 looma ja lindu, kohalike tööstuste toodangut (hobuvankreid, rakmeid jmt), kolhoosnike käsitööd. Korraldati lüpsi- ja ratsavõistlusi ja demonstreeriti põllutöömasinate tööd. Kokku külastas näitusi 77 438 inimest, sh 67 ekskursiooni.³⁴⁷ Näituste toimumise eest olid vastutavad nii kohalikud täitevkomiteed kui ka põllumajandusministeerium.

Oma kirjas NSVL PM propagandavalitsuse juhatajale on ENSV PM aseminister A. Antonov

³⁴⁴ Juhend rajooni põllumajandusnäituste korraldamiseks..., lk 18.

³⁴⁵ ERA R-6-8-78, L 37.

³⁴⁶ ERA R-6-8-36, L 22.

³⁴⁷ ERA R-6-8-78, L 208.

loetlenud näituste puudusi.³⁴⁸ Mõnedes rajoonides, nagu Tapa, Vastseliina ja Abja, ei korraldatud eesrindlaste vestlusi ega kohtumisi nendega. Enamikes rajoonides ei organiseeritud laialdast sotsialistlikku võistlust kolhooside, sovhooside, MTJ-de ega eesrindlaste vahel, ei korraldatud ekskursioone jms. Näituse ettevalmistuskomiteed olevat tegevust alustanud hilinemisega. Suureks veaks pidas ta seda, et mitmeid kolhoose auhinnati ainult näitusel väljapandud eksponaatide, mitte üldise arengu ega varasemate saavutuste järgi.³⁴⁹ Edaspidi pidid näitusekomiteed kandidaatide saavutusi eelnevalt kontrollima. Samuti tuli hoolitseda, et näitusel tutvustatud eesrindlaste töösaavutused ja -kogemused võetaks kasutusele teisteski majandites – propaganda pidi jätkuma ka pärast näituste sulgemist.

1951 ja 1952. a olid vabariigile tervikuna rasked põllumajandusaastad.³⁵⁰ Eesti NSV põllumajandusministeeriumi aruandest NSV Liidu põllumajandusministeeriumile selgub, et kuigi juba 1952. a aprillis-mais loodi näitusekomiteed ja koostati ajagraafikud 37 rajoonis, osutusid tulemused näituse seisukohalt kesisteks – oktoobris-novembris suudeti korraldada näitusi vaid 5 rajoonis: Kosel, Raplas, Jõhvis, Orissaares ja Kingissepas. Küllastajaid oli kokku 6 722, sh 6 ekskursiooni. Ebaedu üheks põhjuseks oli ka suu- ja sõrataud, mistõttu 15 rajoonis näituste korraldamine keelati. 17 rajoonis lükati need aga edasi, kuna veel oktoobrikuus oli koristamata 20-30% viljast, peksmata aga tervelt 60-70%.³⁵¹ Näitused lükati edasi, need otsustati pidada köetavates ruumides.

Nagu kogu põllumajanduski, olid ka põllumajandusnäitused Eestis 1950. aastate alguseks langenud enneolematusse madalseisu. Samas ei tohtinud ajakirjanduses olla vähimatki viidet kolhoositootmise allakäigule. Nii näiteks oli 1950. a kevadel EK(b)P KK bürool arutluse all küsimus „poliitilisest veast” Võru maakonnalehes Tööraha Elu. Parteilastes põhjustas ärevuse 16. mai ajalehenumbris ilmunud külvitööde käiku tutvustav tabel – selles toodud plaanitaitmise protsendid kinnitasid, et üksiktalupidajad olid edukamad kui kolhoosid. Seda hinnati kui poliitiliselt kahjulikku tegevust – kolhooside asemel olevat propageeritud hoopis talumajandust.³⁵²

Partei püüdluste tõttu rakendada iga hinna eest maaviljeluses ja loomakasvatuses majanduslikele ja kliimatilistele tingimustele mittesobivaid abinõusid, põhjustas saakide langust ning piima- ja lihatoodangu kahanemist. Külmaades lautades söödapuuduses vaevlevatelt loomadelt

³⁴⁸ ERA R-6-8-78, L 208–211.

³⁴⁹ Nii olevat see toimunud Tapa, Harju, Otepää ja Antsla rajoonis.

³⁵⁰ Endine kolhoosiesimees Julius Põldmäe on meenutanud 1952. aastat kui aega, mil kolhooside majanduslikud näitajad ja kolhoosnike töötasu olid „muinasjutuliselt madalad”. – Vt J. Põldmäe. Meenutusi kolhoosist. – Harjumaa põllumajanduse arengust. Meenutusi ja fakte, Tallinn, 2005, lk 73–74.

³⁵¹ ERA R-6-8-135b, L 1–2.

³⁵² ERAF 1-4-953, L 231–232.

polnudki võimalik kõrget toodangut saada.

Küüditamised ja kulakutevastane kampaania oli tekitanud kolhoosides tööjõu defitsiidi. Kollektiviseeritud talupoegadel kadus huvi kolhoosi käekäigu vastu, sest vaatamata pikkadele ja rasketele tööpäevadele, oli tasu väike. Kolhoosnike töödistsipliinile mõjusid halvasti ka hilisemad kõrgemalt poolt suunatud kolhooside kokkuliitmised. Selle tulemusel kadus külaühiskonnas toimunud sotsiaalne kontroll – koos pidid töötama inimesed, kes üksteist ei tundnud.

Kolhooside allakäigu üks põhjusi oli kolhoosiesemeeste asjatundmatus kolhooside juhtimises. Linnast saadeti põllumajandust korraldama võimukuulekaid, kuid asjatundmatuid volinikke. Loodud kollektiivmajandite olukorda halvendas ka kõrge naturaaltasu MTJ-dele makstavate masintööde eest, samal ajal oli aga kolhoosidele põllumajandussaaduste riiginormide eest makstav tasu äärmiselt madal. Kolhooside majandusele mõjus halvavalt ka iga-aastane riigi poolt kehtestatud loomakasvatuse plaan, mis nõudis loomade ületalve pidamist isegi siis, kui sööta ei jätkunud. Selle tulemusel loomad haigestusid või surid nälga.

Kommunistliku partei poolt kuulsaks leierdatud üleskutse teaduse saavutuste ja eesrindliku praktika tootmisse rakendamisest tähendas üksnes kõrgemalt peale surutud eluvõõraid ja ebamajanduslikke eksperimente. Nii näiteks jäid väetisena soovitatud põlevkivituhast põllule suured lagunemata kamakad, samal ajal kui laudasõnnik oli aastaid välja vedamata.³⁵³ Sotsialistlik võistlus paremate tootmisnäitajate nimel sisaldas ülenormilist tööd, sageli ühtede töötegijate eelistamist teistele nende sotsiaalset päritolu või parteilist kuuluvust arvestades. Ka kohalikud põllumajandusnäitused oma pealesunnitud iseloomu ja hilise toimumisaja tõttu kujunesid pigem tööinimeste vaevamiseks kui tõeliste töövõitude esitlemiseks. Kulaklusevastase võitlusega alanud sotsialistliku põllumajanduse ülesehitamine kujunes komparteile tõeliseks Pyrrhose võiduks, nagu on tabavalt märkinud endine Virumaa majandijuht Erich Erilt.³⁵⁴

Eesti vabariigi aegne põllumajandusteadlane Jaak Ümarik, kes muuhulgas töötas 1940. a suvest 1941. a jaanuarini põllutöö rahvakomissariaadis, koges küüditatuna aastatel 1949–1956 Siberi kolhoosielu. Oma mälestustes on ta võrrelnud Siberi ja Eesti kolhoose ning leidnud, et kuigi ka Eestis õppisid kolhoosnikud peagi ühisvara „enda lüpsikusse lüpsma”, säilitasid nad siiski midagi endisaegsest vaimsusest. Ta kirjutab: *Siiski olid endise Eesti vabariigi aegsel vaimsel ja ainelisel baasil majandusliku revolutsiooni, kolhoseerimise, läbi teinud kolhoosnikud säilitanud kultuursema, euroopalikuma ilme.*³⁵⁵

³⁵³ E. Erilt. Feodalismist päristaluni, päristalust feodalismi (talupoja pilgu läbi). Käsikiri. Rakvere, 1989, L 51.

³⁵⁴ Samas, L 49.

³⁵⁵ J. Ümarik. Tagasivaated minu elutee 80. aastapostini jõudmisel. Käsikiri. Tallinn, 1971, L 331, 337.

III. VABARIIKLIKUD PÕLLUMAJANDUSNÄITUSED 1955 – 1958

3. 1. Ettevalmistused vabariikliku põllumajandusnäituse avamiseks

Juba EK(b)P 1948. a XVI veebruaripleenumi otsustes oli planeeritud avada vabariiklik põllumajandusnäitus (VPN) Tallinnas. ENSV MN Nõukogu määrusega nr 540, 31. maist 1948, tehti selle ettevalmistamine ja finantseerimine ülesandeks põllumajandusministeeriumile. Vabariiklik põllumajandusnäitus, mis pidi valmima aastal 1950, ja mida oli kavas pidada iga 2 aasta tagant, oli ettevalmistavaks etapiks üleliidulisele näitusele – selle kandidaadid said õiguse esineda ka Moskvast. Lisaks põllumajandusele pidi seal demonstreerima ka vabariigi saavutusi kalanduses ja metsanduses.³⁵⁶ Kuna aastatel 1949–1951 oli välja kuulutatud kolhooside ja sovhooside loomakasvatuse produktiivsuse tõusu üleriigiline 3-aasta plaan, tuli ka vabariiklikul näitusel panna pearõhk sellele valdkonnale.

Väljak, kus näitus kavatseti pidada, paiknes Pirita teel, endise Tallinna EPS-i poolt ehitatud näitusväljakul Lasnamäe veerul, endise laulupeohoone (arhitekt Karl Burman *sen*) taga.³⁵⁷ Näituse ehitustööd pidi finantseerima põllumajandusministeerium, projekteerimistööd teostama MN ja Arhitektuurivalitsus. Ministeeriumi poolt oli ehitustöö koordinaatoriks AZPO töötaja, insener Nils Schotter. Algselt oli plaanis kasutada juba olemasolevaid hooneid, nii oli 1948. a nende taastamistöödeks planeeritud 12 619 rubla.³⁵⁸ 1949. a sügisel aga on põllumajandusminister A. Vaha oma kirjas MN-le teatanud, et endised ehitised ei sobi — laiad ja madalad, ilma fassaadita (?) hooned rikkuvat uute paviljonide üldmuljet, nii nagu kippuvat laululava tagakülg domineerima näituseväljaku keskse osa üle.³⁵⁹

1949. a kevadeks oli Arhitektuuri Projekteerimise ja Planeerimise Keskuses valminud põllumajandusnäituse väljaku detailplaneeringud ning hoonestuse skeemid. Arhitektuurse lahenduse olid koostanud arhitektid Karl Burman (*sen*) ja Anton Soans.³⁶⁰ Projekteerimistööd lõpetati 1951. a juba „Estonprojektis”. Tööga olid seotud veel arhitektid Alar Kotli, Ants Mellik

³⁵⁶ ERA R-6-8-34, L 194; R-6-8-31, L 12..

³⁵⁷ 1930. a valminud näituseväljak, mis paiknes Tallinnas aadressil Pirita tee 12 - Narva mnt 93, oli kokku 18 hektarit. u 1930ndate aastate lõpuks oli rajatud sinna ka alaline puukool („metsandustaimeaed”) ja aiandust ning juurviljakasvatust tutvustav näidisaed. – Vt Tallinna Eesti Põllumeeste Selts. – Eesti aadress-raamat 1938-1939, lk 313; Peale sõda olid säilinud veel mõned näitusehooned üsna muutumatu ja vähemalt kuni 1956. aastani ka näituse peasissekäik. – Vt Tallinna EPS-i peasissekäigu joonis ajakirjas Põllumees, 1930, nr 16, lk 379. Tõenäoliselt 1956. a on pärit foto näituseväljaku peasissekäigust L. Martinsoo 1960. a valminud diplomitöös. – L. Martinsoo, foto nr 10.

³⁵⁸ ERA R-6-8-20, L 17–23, 41.

³⁵⁹ ERA R-8-31, L 110.

³⁶⁰ Samas, L 15.

ning lisaks ka teisi arhitekte ja planeerijaid.³⁶¹

Põllumajandusministeeriumis vaadati eriteadlaste poolt kavandid läbi, märgiti ära ka puudused: väljakule planeeritud katsepõldude, kultuurniitude ning aiandi ja mesila rajamine oli lahendamata, polnud arvestatud ehitusobjekti järkjärgulise väljaehituse nõuet, näituse administratsioonihooned oli paigutatud liiga pealetükkivasse asukohta, väljakule ehitatavat restorani pidi saama küllastada ka peale näituse sulgemisaega. Rajada tuli eraldi sissekäik ja autoparkla tulevase Lasnamäe elamukvartali teenindamiseks.³⁶² Mis puutub ekspositsioonihoonetesse, siis soovitati külmade tuulte kaitseks planeerida loomade hoiuks ettenähtud katusealuste asemel kinnised hooned, näitusepaviljonid aga tuli ümber teha, kuna nende lahendus ei rahuldanud põllumajanduse asjatundjaid. Soovitati hoiduda kaldumast liialdustesse (näiteks oli ühe paviljoni kõrguseks planeeritud 14 meetrit) ning arvestada reaalse võimalustega, et lahendus oleks „otstarbekohane, kuid nägus“.³⁶³

Ministrite Nõukogu määrusega (1949. a 31. mai nr 540) ja Tallinna Linna TSN TK otsusega (1949. a 27. juuli nr 373) oli näituseväljaku ehitamine ette nähtud varasemast suuremal pinnal. Selleks nähti ette 20 hektari suurune maa-ala Punase tänava, Narva maantee, Võidujooksu, Turba ja Lasnamäe tänavate vahel.³⁶⁴ Ehitise maksumuseks oli planeeritud 5 100 000 rubla (1945. a hindades). Töö pidi teostatama kolmes etapis, kusjuures esimese etapi maksumuseks oli arvestatud 2,1 miljonit rubla.³⁶⁵ Näituse väljakul asuvate hoonete taastamistöödeks pidi kuluma 12 619 rubla.³⁶⁶

Siiski ei valminud näituseväljak plaanikohaselt veel 1950. aastaks, uueks tähiseks kujunes järgmine aasta. Vastavalt ENSV MN otsusele 17. veebruarist 1950. a planeeriti näitus mõnevõrra väiksemana, endise 20 ha asemel 15 ha.³⁶⁷ 1950. a 19. aprillil MN määrusega nr 291 kinnitati vabariikliku põllumajandusnäituse (VPN) väljaehitamise plaaniülesanne. Selleks sõlmiti leping trustiga „Estonprojekt“, kes aga ei esitanud projekte õigeaegselt. Näituseväljaku väljaehitamisega seotud tööde koordinaatoriks oli põllumajandusministeeriumi PPV ehitussektor. Projekteerimistöödeks oli ette nähtud 166 000 rubla. Lisaks oli eraldatud 1,2 miljonit rubla ka üleliidulisest eelarvest, kuid neid finantse polnud võimalik kasutada, kuna vajalik tehniline

³⁶¹ L. Gens. Karl Burman. Monograafia, Tallinn, 1998, lk 311.

³⁶² Põllumajandusminister A. Vaha oma 2. septembri 1949. a kirjas MN-le on märkinud, et restoran-söökla paigutus näituse peaplatsi äärde vähendab selle väärikust. – ERA R-6-8-31, L 110. K. Burmani poolt projekteeritud restoran oli kavandatud suurejoonelise ehitisena, mis aga ei teostunud. Selle fassaadijoonis on äratrükitud Leo Gensi eelnimetatud K. Burmani monograafias lk 312–313.

³⁶³ ERA R-6-8-31, L 15–16.

³⁶⁴ ERA R-6-8-20, L 41.

³⁶⁵ ERA R-6-8-34, L 195.

³⁶⁶ ERA R-6-8-20, L 17–23.

³⁶⁷ ERA R-6-8-146, L 6.

dokumentatsioon polnud valminud.³⁶⁸ PPV oli sattunud raskustesse: kinnitamata dokumentatsiooniga ei saanud eraldatud raha kasutada, samal ajal aga ei olnud MN nõus VPN ehituse plaaniülesannet kinnitama, kuna pidas otstarbekamaks uue näituseväljaku rajamist komplekselt lauluväljaku väljaehitamisega. Viimase ehitus aga oleks oluliselt suurendanud näituseväljaku ehitustööde maksumust.

Ilmselt kujunes loodav kompleks planeeritust kallimaks, sest riiklik paanikomisjon soovitas nähtavasti raha kokkuhoiuks kuue näitusepaviljoni asemel ehitada üks, kuid oluliselt suurem paviljon. Põllumajandusministeerium ei pooldanud seda ettepanekut, kuna lindude ja loomade väljapanek oleks seetõttu raskendatud, pealegi peeti suure paviljoni ehitamist tunduvalt kallimaks. 1951. a aprillis teatas PM aseminister Komarov MN-le plaaniülesande muutmisest, st kõik paviljonid tuli ehitada kivihoonetena. See oleks aga veelgi suurendanud näitusekompleksi maksumust.³⁶⁹ Otsingud ja vaidlused kestsid mitu aastat. 1953. a lõpuks oli jõutud nii kaugele, et põllumajandusministeeriumi PPV-s võeti vastu otsus alustada VPN projekteerimistööid.³⁷⁰ 1954. a aprilliks oli näitusekompleksi ehitamise projekt valmis. Vastavalt Moskvast tulnud korraldusele (NSVL MN määrus nr 4859, 26. novembrist 1951) pidi VPN ehitamiseks vajaminev raha tulema põllumajandusliku kooperasi (põllumajandusühistute) likvideerimisest järelejäänud summadest.³⁷¹ Kogu ehituskompleksi maksumuseks koos inventariga kujunes 9,3 miljonit rubla. Sellest enamik ehk 7 miljonit kulunuks näitusekompleksi väljaehitamisele, millisest summast omakorda pool oleks kulunud peapaviljoni ehitamiseks.

Ehitustööde alguseks oli planeeritud 1955. a, töö pidi lõppema 1957. aastaks. Selleks ajaks tuli lõpetada ka peapaviljoni sisemised viimistlus- ja kaunistustööd ning kogu territooriumi heakorrastus. Enne ehitustööde algust tuli lammutada ehitusele ette jäävad puitmajad ning kindlustama elanikud uue elamispinnaga. Samuti oli plaanis lammutada osa ennesõjaaegseid põllumeeste seltsile kuulunud näitusehooneid ja katusealused.³⁷² Esimesel ehitusaastal (1955) olid näituseväljakul plaanis läbi viia järgmised tööd: rajada juurdeveoted, veevõrk ja kanalisatsioon, tarastada maa-ala ning alustada peapaviljoni, ühiselamu ja söökla ehitust.³⁷³

Mitmesuguste propagandaürituste läbi viimiseks planeeriti näituseväljakule veel Harju rajooni agro-zootehnilise propaganda maja. Selle ehitamine oli planeeritud samuti lauluväljaku

³⁶⁸ ERA R-6-8-48, L 90.

³⁶⁹ ERA R-6-8-78, L 41.

³⁷⁰ ERA R-6-8-115, L 49.

³⁷¹ ERA R-6-8-146, L 6.

³⁷² Samas, L 8–9, 20, 26, 59.

³⁷³ Samas, L 31.

lähedale, Oru t ja Narva mnt nurgale.³⁷⁴ Näituse ning propagandakeskuse ehitamine oli kavandatud rajada ühtse kompleksina. Planeeritava keskuse ülesanded on tollane põllumajandusminister Edgar Tõurist sõnastanud projekti juurde kuuluvas seletuskirjas järgnevalt: *Vabariiklik alaline põllumajandusnäitus kujuneb tõeliseks põllumajandusliku propaganda keskuseks, kus kogu vabariigi ja Harju rajooni põllumajanduse alal töötajatele on loodud võimalused tutvuda vabariigi põllumajanduse eesrindlike töökogemustega ja nõukogude põllumajanduse saavutustega ning ühtlasi võimaldab laialdase õppetöö ja kursuste läbiviimist.*³⁷⁵

Uude üle-eestilisse näitusekompleksi planeeritud mitmete hoonete puhul lähtuti nende polüfunktsionaalsusest – põllumajanduslike suurnäituste vaheajal pidi seal saama korraldada väiksemaid näitusi, kursusi või spordiüritusi. Tähtsamaks ehitiseks kujunes mõistagi peapaviljon, kuhu lisaks 10 põllumajandusosakonnale oli planeeritud veel kalanduse, metsanduse, kultuuri, hariduse ja spordi osakonnad, loengu- ja kinosaal 300 inimesele, agro-zootehnilised laboratooriumid ning õppekabinetid, lugemissaaliga raamatukogu, einelaud, näituse administratsiooni ruumid ning 2 kahetoalist elukorterit.³⁷⁶ Eraldi hooned olid planeeritud 100-kohalisele suvepuhvetiga sööklale, 150 inimesega ühiselamule, ning valvurihoonetele. Omaette platsid olid ette nähtud põllumajanduse mehhaniseerimise ning loomakasvatuse sektorile. Masinate töö demonstreerimiseks eraldati vastav maa-ala ja näituseplats koos paviljoniga, loomade näitamiseks oli kavas ehitada kerget tüüpi kinnised hooned 100 veisele, 40 noorveisele, 50 hobusele, 100 seale, 30 lambale, 50 karusloomale ning 500 kodulinnule. Hobuste jõudluskatsete läbiviimiseks oli plaanis rajada eraldi maa-ala, veelindude ja tiigikalade kasvatamiseks kunstlikud veekogud, samuti platsid katsepõldude. Veel pidi näituseplatsile tulema kolhoosi jõujaam, viljakuivati, tuuleturbiin, karjakööök, saeraam ja mehhaniseeritud rehepeksuplats. Näituste läbiviimine oli kavandatud hilisele ajale – sügiskuudele septembrist novembrini.³⁷⁷

1. märtsil 1955. a anti välja partei ja valitsuse ühismäärus vabariikliku põllumajandusnäituse avamisest Tallinnas.³⁷⁸ Moodustati vastav vabariikliku põllumajandusnäituse komitee (VPNK), mille esimeheks oli MN aseesimees Aleksander Sokolov, aseesimeesteks Edgar Tõnurist, Aleksander Mette ja Johan Eichfeld, liikmeteks Jaan Pärn ning Harald Armann. Maikuus määrati kindlaks ka VPN direktsioon ja töötajate koosseis, mis oli järgmine: näituse direktor, peametoodik, vaneminsener, näituseväljaku komandant, vanemraamatupidaja ja kaks valvurit. Näituse direktoriks

³⁷⁴ ERA R-6-8-146, L 10.

³⁷⁵ Samas.

³⁷⁶ ERA R-6-8-146, L 82.

³⁷⁷ Samas, L 78–79.

³⁷⁸ ERA R-1-17-1201, L 24.

nimetati Valentin Vagin, peametoodikuks Arvid Mühle.³⁷⁹

Esimesel näitusekomitee istungil, mis toimus 17. mail 1955, osales peale komitee liikmete kohale kutsututena veel põllumajanduse- ja sovhooside ministeeriumi ja projekteerimisasutuse „Giproselprojekti” esindajad, Ehitusmaterjalide instituudi töötajad ning Tallinna peaarhitekt. Päevakorras oli näitusele sobiva paiga väljavalimine ning vajalike näitusekomisjonide valimine. Näituse toimumiskoha osas puhkesid vaidlused põllumajandusminister E. Tõnuristi ja akadeemik J. Eichfeldi vahel. Vabariikliku näituse komitee juurde otsustati luua järgmised alakomisjonid: 1) taimekasvatuse, 2) loomakasvatuse, 3) mehhaniseerimise ja elektrifitseerimise ning maaparanduse 4) ning põllumajanduse ökonoomika.³⁸⁰

Järgneval istungil, mis toimus 15. augustil, osalesid peale VPNK liikmete ja alakomisjonide esimeeste veel ka näituse direktor Valentin Vagin, metoodik Arvid Mühle ka kunstnik Priidu Aavik. Kinnitati näituse toimumisaeg (22. septembrist–oktoobrini) ning eksponaatide paigutamise plaan Tallinna kunstifondi ruumides.³⁸¹ Näitus jäi algselt planeeritud ajal avamata, kuna 23. septembril toimunud istungil arutati ikka veel korralduslikke küsimusi: määrati kindlaks näituse stendide arv ja paigutus, kinnitati ulatusliku väljapanekuga esinevad eksponentmajandid, väljapandavate loomade hulk, ekskursionide korraldamise kord ning näituse atribuutika (diplomid, tunnistused, kutsed).³⁸² Kokku kinnitati näitusele 76 stendi ning ulatusliku väljapanekuga esinemiseks 15 majandit.³⁸³ Määrati kindlaks ka näitusel eksponeeritavate loomade arv. Näituse direktor V. Vaginit kohustati organiseerima näituseperioodiks öömajad küllastajatele arvestusega, et iga päev saaks Tallinnas majutuspaiga 500 inimest.

Näituse avamisele eelnev VPNK istung toimus 4. oktoobril. Sellel kuulati ära ettevalmistusega seotud funktsionäärid ning otsustati, et kõik tööd tuleb lõpetada 7. oktoobri pärastlõunaks.³⁸⁴ Määrati kindlaks ka näitusel läbiviidava agropropaganda töö eest vastutajad ja töö vormid. Kogu näituse toimumisaja jooksul (9.–18. oktoobrini) tuli põllumajanduseesrindlaste poolt

³⁷⁹ ERA R-1-17-1202, L 24, 48; ERA R-6-8-159, L 63. Kuna lauluväljakult eraldatud maa-ala oli vabariikliku tähtsusega näituse jaoks liiga väike, pooldas Tõnurist näituse ühe toimumispaigana kunstifondi maja. Loomade ja põllumajandustehnika demonstreerimiseks soovitas ta leida koht Pelgulinnas või Pääskülas. Eichfeldi arvates ei need variandid ei sobinud, tema eelistas Veskimäed. Sellel istungil lahenduseni ei jõutudki.

³⁸⁰ ERA R-1-17-1201, L 25–26.

³⁸¹ Samas, L 30–31.

³⁸² Samas, L 34.

³⁸³ Ulatusliku väljapanekuga eksponentideks otsustati kinnitada 15 majandit: Türi raj Stalini nimeline kolhoos, Rapla raj Uus Elu kolhoos, Kose raj Edu kolhoos, Tartu raj Tuleviku kolhoos, Antsla raj Edasi kolhoos, Harju raj Tuleviku kolhoos, Rapla raj Vambola kolhoos, Võru raj Viljamsi nimeline kolhoos, kalurikolhoos Majakas Tallinnast, Vändra raj TA Vändra Katsejaam, Paide raj Udeva sovhoos, Paide raj Viisu sovhoos, Märjamaa raj Triigi sovhoos ja Elva raj Kureküla sovhoos. Kavas oli lisaks eelnimetatutele eksponeerida veel Karksi-Nuia MTJ, Jõgeva SAJ ja Orissaare rajoon tervikuna. – Samas, L 36.

³⁸⁴ ERA R-1-17-1201, L 37.

2 korda päevas läbi viia 28 loengut ning põllumajanduse eesrindlaste vestlust, ühenduses loengutega demonstreeriti põllumajanduslikke filme.³⁸⁵

Esimene vabariiklik näitus otsustati avada 9. oktoobril 1955. a Tallinna hipodroomil. Avamisele eelneval päeval vaadati VPNK üle näitusepaigad ja -hooned. Puudusi leiti nii hipodroomil kui kunstihoones: hipodroomil olid kõikide väljapanekute juures üksnes eestikeelsed sildid (kunstihoones olid venekeelsed küll olemas, kuid mitte kõikide eksponaatide juures); linnukasvatuse ja puittoodete väljapanekute juures puudusid sildid; väkeloomade lauta viiv tara oli ehitatud ebakvaliteetselt jms. Kunstihoones soovitati ekspositsioonist välja jätta vanad piimanõud ja rangid, kartulikasvatuse stendi juures olevatesse korvidesse soovitati mugulaid juurde lisada, et neid „oleks külluslikult”, ka köögivilju soovitati juurde panna. Kõik parandused tuli lõpetada avamispäeva hommikuks ja hiljemalt kella kümneks pidi olema dekoreeritud näituse sissepääs: keskele tuli asetada NSVL liidu lipp, millest kahele poole Eesti NSV lipud.³⁸⁶

3. 2. Esimene vabariiklik näitus 1955. aastal

Esimene Eesti sõjajärgne põllumajanduslik kesknäitus avati Tallinnas 9. oktoobril 1955. a. Näitus oli avatud kuni novembri lõpuni.³⁸⁷ Väljapanek kunstihoones kujutas vabariigi saavutusi põllumajanduse ja tööstuse valdkonnas, põllumajandusmasinaid ja -loomi eksponeeriti hipodroomil. Kunstihoones oli näitus avatud kell 10–20, hipodroomil 11–17. Näitusepilet maksis 1 rubla, soodustus kehtis õpilastele ja sõjaväelastele, kes pääsesid näitusele 50-kopikalise piletiga.³⁸⁸

Näitusest osavõtmise õigus anti kolhoosidele, sovhoosidele jt majanditele, kes olid 1954. ja 1955. a saavutanud kõrgeid tootmisnäitajaid. Osavõtjateks võisid olla need kolhoosid, kes olid täitnud ÜPN-st osavõtjatele kehtestatud tingimused, st täitnud kohustused riigile põllumajandussaaduste müügis ning maksnud MTJ-le töö eest ettenähtud naturaaltasu. Näitusest said osa võtta põllumajanduse eesrindlased, kaasa arvatud majandite juhid ja spetsialistid.

³⁸⁵ Loengud olid planeeritud 10.–28. oktoobrini kokku 25 lektorilt. Loengute temaatika oli lai, hõlmates kõiki põllumajandusvaldkondi ning kõnelejateks olid majandite juhid, peaspetsialistid ning EPA ja TA instituutide töötajad. Loengute eest maksti näituse direksiooni poolt kõnelejale 22 rubla. Vestlusi pidasid vastavate stendide juures 27 põllumajandustöötajat: kolhoosiesimehed, brigadirid, lüpsjad, loomatalitajad. Vestluste eest tasu ei makstud. – ERA R-1-17-1201, L 37, 42–43, 45–47; Meelespea Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse küllastajale, Tallinn, 1955, lk 5–8.

³⁸⁶ ERA R-1-17-1201, L 53–59.

³⁸⁷ Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 8. Võimalik, et novembri lõpuni oli avatud kunstihoone väljapanek, kuna näitusekataloogis on märgitud avamisajaks 9.–18. oktoober 1955.– Vrd Meelespea Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse küllastajale, lk 3.

³⁸⁸ ERA R-1-17-1201, L 71.

Kandidaadid valiti välja rajooni täitevkomiteede ja ministeeriumide poolt.³⁸⁹

Kokku oli näituse osavõtjaks kinnitatud 2534 eksponenti. Nende nimed koos töösaavutustega olid kantud spetsiaalsesse kunstilises nahkköites näituse auraamatusse.³⁹⁰ Selle järgi oli osavõtjateks 384 majandit, sh 241 kolhoosi ja 36 sovhoosi.³⁹¹ Põllumajanduse eesrindlasi oli näitusest osavõtjatena märgitud kokku 2150, tegelikult oli neid pisut enam – 2158.³⁹² Ajakirjandus esitati eksponentide hulka oluliselt suuremana: kokku 442 majandit ja 2259 eesrindlast.³⁹³

Kuna laululava tagune näitusepaviljon Pirita teel ei olnud selleks ajaks veel valminud, toimus näitus korraga kahes kohas: Tallinna Kunstihoones ja hipodroomil.

Kunstihoone kujunes näituse peapaviljoniks, kus demonstreeriti paremate majandite ning eesrindlaste töösaavutusi põllumajanduses, aianduses, mesinduses, metsamajanduses, kalanduses ja kohalikus tööstuses.³⁹⁴ Näitus toimus 6 saalis, väljapanekud olid esitatud 77 stendil. Üks stendiväljapanek oli pühendatud I. Mitšurini 100. sünniaastapäevale. Kultuurkarjamaade tutvustamiseks oli välja pandud suur makett.³⁹⁵

Hipodroomil oli planeeritud algselt eksponeerida 30 lehma, 16 pulli, 6 mullikat, 20 vasikat, 10 hobust, 18 siga, teadmata arv lambaid, 125 kana, 45 hane, 20 parti, 10 kalkunit ja 10 karuslooma.³⁹⁶ Tegelikult kujunes eksponeeritavate veiste arv suuremaks: ainuüksi eliitrekord- ja eliitklassi kuuluvaid pulle oli eksponeeritud kokku 40.³⁹⁷ Veiseid olid näitusele toonud eesrindlikud loomakasvatusemajandid: Türi rajooni J. Stalini nimeline kolhoos, Tartu rajooni Tuleviku ja M. Härma nimeline kolhoos, Põltsamaa rajooni I. Mitšurini nimeline kolhoos, Udeva ja Viisu

³⁸⁹ Avatakse vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 9, lk 3.

³⁹⁰ Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse nimekiri. 1955. a. Käsikiri. EPM D-1882.

³⁹¹ Samas, L 378. Arhiivianndmetel oli sovhoose siiski pisut vähem, 34. Seega oli majandeid ja organisatsioone kokku 382: 241 kolhoosi (sh 2 kalurikolhoosi), 34 kolhooside loomakasvatusefarmi, 3 põllubrigaadi, 34 sovhoosi, 1 maaparandusjaam, 2 masintractorijaama, 2 teaduslikku uurimisasutust, 9 õppemajandit ja katsejaama, 9 haudejaama, 2 puukooli, 16 noorte naturalistide ringi, 24 muud majandit ja organisatsiooni ning 4 maarajooni. (Säilikus esitatud üldarv 384 on tulenenud summeerimisveast, õige on 382 majandit ja organisatsiooni). – ERA R-1-17-1201, L 50.

³⁹² Osavõtjateks oli märgitud 80 kolhoosiesimeest, 58 sovhooside jt majandite direktorit, 129 põllumajandusspetsialisti, 56 loomakasvatusefarmide juhatajat, 41 loomakasvatusebrigadiri, 433 lüpsjat, 50 vasikatalitajat, 187 seatalitajat, 149 linnutalitajat, 45 karjakut, 6 tallimeest, 138 põllubrigadiri, 13 lambakarjust, 104 põllutöölist, 263 mehhanisaatorit, 37 autojuhti, 27 teadustöötajat, 94 noort naturalisti, 14 noorte naturalistide ringi juhti ja 249 muud eesrindlast. Summeerituna on isikute arv 2173. Kuna sellest on maha arvatud 15 aiandustöötajat, kujuneb üldarvuks mitte 2150, vaid 2158. – Samas, L 50–51.

³⁹³ Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 8.

³⁹⁴ Avatakse vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 9, lk 3; Meelespea Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse külastajale, lk 3–5.

³⁹⁵ Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 8–10; ERA R-1-17-1201, L 55–58.

³⁹⁶ ERA R-1-17-1201, L 36.

³⁹⁷ Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 11.

sovhoosid jt majandid.³⁹⁸ Põllumajandustehnikat demonstreerisid hipodroomil MTJ-d. Eksponeeritud oli lubjakülvikuid, silokombaine, hõlmadeta (!) traktoriatru, uudismaa-atru, maisikülvamisemasinaid, traktori jõul töötavat mitmekopalist maaparandusekskavaatorit, kartulite ruutpesitsi istutamise masinat jne. Ajakirjanduses tõsteti esile veel moodsat kultivaator-taimetoitjat, mis üheaegselt haris ja andis väetas pealtväetisega.³⁹⁹

Näituse korralduslikust seisukohast esines ka kriitikat: kitsad tallikäigud ei võimaldanud loomi korralikult vaadelda, mistõttu valitses suur tunglemine ja lapsed ei näinud loomi; mehhanismide juures puudusid seletuste andjad, sageli tuli piirduda üksnes selgitavate siltidega, mis aga näituse lõpuks olid kadunud; hipodroomil lõppes näitus väljakuulutatust varem, juba oktoobri lõpul. Kunstihoones oli söödakultuuride – maisi, lutserni, päevalille, maapirni – agrotehnikat tutvustatud liiga pinnapealselt. Kuigi maisile oli ekspositsioonis pühendatud palju ruumi, oli kogu materjal pühendatud saakide suuruse demonstreerimisele, mitte aga kõrgete saakide saamiseks vajaliku agrotehnika tutvustamisele. Nurinat oli ka ruumikitsikuse üle, tulevikus soovitati näitusi pidada eraldi näituseväljakul. Küllap ajakirjandusliku lisandusena käsitleti kavandatavat põllumajandusliku propaganda maja „põllumajandusliku polütehnilise muuseumina”.⁴⁰⁰

Väljapanekutega tutvumiseks tuli korraldada ühiskülastusi. 30. mail 1955. a anti välja partei ja valitsuse sellekohane määrus. 4. septembril saatis MN esimees A. Sokolov välja ringkirja, mis käsitles ekskursantide valiku ja saatmise korda vabariiklikule põllumajandusnäitusele.⁴⁰¹ Ekskursioone tuli saata kõigist põllumajandusega seotud majanditest ning organisatsioonidest, samuti partei ja komsomoli rajoonikomiteede ning kohalike nõukogude valitsusorganite juhtivaid töötajaid. Sõidukulud pidi katma lähetav majand/organisatsioon. Kolhoosnikele, kes sõitsid organiseeritud korras näitust külastama, oli ette nähtud maksta 15 rubla päevaraha ja 7 rubla „korteriraha”, tööliste ja teenistujate lähetuskulud hüvitati vastavalt kehtestatud korrale. Öömajaga Tallinnas kindlustati vaid kaugemate rajoonide külastajad. Teistele soovitati ühepäevaseks külastuseks kasutada majandite autosid ja ühistransporti. Ekskursioonide registreerimiseks oli kunstihoones avatud vastav teeninduspunkt.⁴⁰² Kohale saabunud kolhoosnikele korraldati ekskursioone ka Tallinna lähedal asuvasse majanditesse. Esimese 10 päevaga oli näitust külastanud üle 50 000 külastaja, sh 600 ekskursiooni.⁴⁰³ Näituse ajal korraldati Tallinnast vastavalt

³⁹⁸ L. Martinsoo, L 37–38.

³⁹⁹ Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 12.

⁴⁰⁰ Samas, lk 9–13.

⁴⁰¹ ERA R-1-17-1202, L 72.

⁴⁰² Samas, L 72–73.

⁴⁰³ Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 8.

registreerimisele ekskursioone Harju, Rapla, Kose ja Tapa rajooni majanditesse.⁴⁰⁴

Vabariiklikust näitusest osavõtnud majanditele ja eesrindlastele jagati lisaks diplomitele (I–III järk) mitmesuguseid esemelisi autasusid. 1955. a vabariiklikust näitusest osa võtnud 8 majandit ja üht rajooni autasustati I järgu diplomi ja televiisoritega (margid „Temp“ ja „Ekran“), 7 majandit autasustati II järgu diplomi ja raadiotega („Minsk“, „Riga“) ning 16 majandit said III järgu diplomi koos raadioga („Riga“, „Baltika“). Kokku said autasu 24 kolhoosi, (sh 1 kalurikolhoos), 5 sovhoosi, 1 rajoon ja 2 MTJ-i.⁴⁰⁵ Eriti uhked auhinnad anti majanditele, kes olid osa võtnud nii vabariiklikust kui ka üleliidulistest näitustest. Põllumajanduseesrindlased said auhinnaks mitmesuguseid auhinnaesemeid. 1955. a vabariiklikul põllumajandusnäitusel osavõtjatele anti välja 8 kuldkäekella, 3 õmblusmasinat ja 10 jalgratast.⁴⁰⁶

3. 3. Teine vabariiklik näitus 1956. aastal

Tallinna Näituseväljaku paviljonide valmides avati teine vabariiklik põllumajandusnäitus 1956. a juba uuel, Pirita tee 12 asuval näituseväljakul. Näitus peeti 30. septembrist – 21. oktoobrini ning see töötas iga päev kella 10–19. Täiskasvanute pilet maksis 1 rubla, õpilastele 50 kopikat ning ekskursioonidele oli võimaldati tasuta sissepääs.⁴⁰⁷ Näituse teatmikis on ära toodud 25-liikmelise vabariikliku põllumajandusnäituse komitee koosseis.⁴⁰⁸ Näitusest võttis osa 2837 eksponenti, 419 majandit ja 2418 eesrindlast.⁴⁰⁹ Spetsiaalsesse osavõtjate raamatusse olid sisse kantud kõik osavõtjad, sh 7 rajooni tervikuna. Näituse peapaviljonis korraldati küllastajatele 1–20. oktoobrini 16 põllumajanduslikku loengut ja Narva mnt poolses tiibhoones 5 loomakasvatuseesrindlaste nõupidamist.⁴¹⁰

Ühtekokku oli väljakul võimalik tutvuda ekspositsiooniga 4 paviljonis – peapaviljonis,

⁴⁰⁴ Meelespea Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse küllastajale, lk 5.

⁴⁰⁵ ERA R-1-17-1201, L 71–73.

⁴⁰⁶ L. Martinsoo, L 81.

⁴⁰⁷ Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus kunstihoones. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 9.

⁴⁰⁸ Komitee esimeheks oli MN esimehe asetäitja Valter Klauson, tema asetäitjateks MN aseesimehed Aleksander Sokolov ja Albert Vendelin. Liikmeteks olid EKP KK sekretär Ernst Ristmägi, TA president Johan Eichfeld, plaanikomitee esimees Arnold Veimer, kunstnike liidu esimees Eduard Einman, arhitektide liidu esimees Mart Port, Tallinna peaarhitekt Otto Keppe, Tallinna partei linnakomitee sekretär Vladimir Tšernõšev, linna TK aseesimees Treiman ning rida ministreid nagu põllumajandusminister Edgar Tõnurist, sovhooside minister Aleksander Mette, rahandusminister Anatoli Tihane, liha- ja piimatööstuse minister Adolf Lõhmus, kalatööstuse minister Pavel Anissimov, linna- ja maaehituse minister Vsevolod Generalov jt. – 1956. aasta Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 3.

⁴⁰⁹ Näitusest võttis osa 184 kolhoosi, 97 loomakasvatusfarmi, 23 sovhoosi, 11 MTJ-i, 4 masina-maaparandusjaama, 7 teadusliku uurimise instituuti, 9 õppemajandit, 6 haudejaama, 38 noorte naturalistide ringi, 33 muud majandit ja organisatsiooni ning 2418 eesrindlast. – 1956. aasta Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 5; Eesti NSV teine vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1956, nr 11, lk 1.

⁴¹⁰ 1956. aasta Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 6–7.

eesrindlike majandite, metsamajandite ja ETKVL-i paviljonis – ning eraldi näitusehoonetes, kus tutvustati põllutöomasinaid, ehitusmaterjale ja puukoolide istikuid. Peapaviljonis oli kokku 44 stendi, kus lisaks erinevate põllumajandusaladele ja „moeteemadele“, nagu maisikasvatus ja põldude lupjamine, tutvustati ka maaspordi saavutusi ja kultuuritööd. Oma saadusi demonstreerisid kala-, liha ja piima- ning toiduainetetööstuse ministriumide ettevõtted. Metsamajanduspaviljonis võis peale diagrammide ja fotosuurenduste tutvuda ka istikute, roosisortide ja metsloomade topistega.⁴¹¹

Loomade demonstreerimiseks olid ehitatud katusealused 20 pullile, 30 lehmale, 20 hobusele ning noorloomadele. Lisaks veel sigade suveonnid, lambaonnid, jooksuaedadega varustatud kanalad ning karusloomapuudid. Suuremate loomade demonstreerimiseks olid rajatud spetsiaalsed platsid, vesilindude jaoks tiigid. Ühtekokku oli näitusele toodud eri tõugu loomi järgmiselt: 47 täiskasvanud veist (29 lehma, 18 pulli), 9 mullikat ja terve rühm 6-12 kuu vanuseid vasikaid, 20 hobust, 20 lammast, enam kui 13 siga, 20 hõbe- ja sinirebast, 6 naaritsat ning 18 küülikut.⁴¹² Küllastajate imetusobjektiks olevat kujunenud tori tõugu täkk Hormoon, üleliidulise põllumajandusnäituse tšempion.⁴¹³ Võrreldes esimese näitusega hipodroomil, oli teisel näitusel loomade demonstreerimine paremini korraldatud: loomadele olid ehitatud varjualused, pullide ja hobuste demonstreerimiseks jalutusplatsid jne. Ka loomi oli näitusel tunduvalt enam kui eelmisel näitusel.⁴¹⁴

Uuemaid põllumajandusmasinaid oli välja pandud 25 eri nimetust, sh ratas- ja roomiktraktoreid, kitsarealisi külvimasinaid, silokombaine jms. Eksponeeritud oli ka 2 traktori järelvankrit, millest üks oli toodetud Jugoslaavias. Omaette rühma moodustas nn ratsionaliseerijate looming. Mitmel puhul sisaldas taoliste masinate nimetus mõistet „täiustatud“ või „kohandatud“.⁴¹⁵

Rõhutamaks kultuurkarjamaade rajamise aktuaalsust, oli üks maatükk koos näitliku tarastusega rajatud peapaviljoni taha.⁴¹⁶

3. 4. Kolmas vabariiklik näitus 1958. aastal

Kolmas vabariiklik näitus toimus 1958. a samuti Pirita tee 12 näituseväljakul. Avamine toimus 14.

⁴¹¹ 1956. aasta Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 8, 10–12, 18–19.

⁴¹² Samas, lk 8, 19–29. Näitusele oli toodud vabariigi loomade paremik, 20 näitusel esitatud pullist kuulusid 17 eliitrekord- ja 1 eliitklassi. Sigade täpset arvu pole võimalik kindlaks teha, kuna mõnel juhul on tõud nimetatud üksnes rühmadena: nuumikud, remontkuldid jne.

⁴¹³ See eliitklassi kuuluv loom vedanud tõuhobuste võistlusel 17 800 kg rasket koormat.

⁴¹⁴ Eesti NSV teine vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1956, nr 11, lk 4–5.

⁴¹⁵ Samas, lk 32–35. Nii oli eksponeeritud näiteks Rahnoja sovhoosis kasutatav maisikülvik, mille kohalik tehnik-mehhaanik oli ümber teinud tehases toodetud kultivaatori KON-2,8 baasil.

⁴¹⁶ 1956. aasta Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 8.

septembril kell 12 ning see jäi avatuks kuni 5.oktoobrini. Näitus töötas iga päev kella 10–19-ni. Näituse juhtkond oli endine, vahetunud oli peametoodik, A. Mühle asemel oli tööle asunud H. Vare. Pääsmete hinnad olid jäänud endiseks.⁴¹⁷ Näituse komitee liikmete koosseisu oli tunduvalt vähendatud, endise 25 liikme asemel oli neid 13.⁴¹⁸

Näituse eksponente oli 3879 ehk kolmandiku võrra enam kui eelmisel näitusel, neist majandeid ja organisatsioone 461 ning tööeesrindlasi 3418.⁴¹⁹ Nagu tavaks, oli ka sellel näitusel sedavõrd suur eksponentide arv saavutatud näituse peapaviljonis paiknevasse auraamatusse kantud majandeid, organisatsioone ja üksikisikuid automaatselt osavõtjaiks arvestades.

Senist peapaviljoni oli laiendatud, selle külge oli ehitatud ümmarguse põhiplaaniga mitmetahuline kõrvalhoone. Omaette paviljonid olid pühendatud metsamajandusele, maisikasvatusele ja noorte naturalistide tegevusele. Peapaviljoni galeriiga ühendatud ringsaali seintel olid stendid, keskele oli kujundatud näitlik kiviktaimla, peale selle veel rohkesti poti- ja lõikelilli.⁴²⁰ Ühtekokku oli peapaviljonis 53 eriteemalist stendi.⁴²¹ Paviljoni keskosas paiknevates vitriinides oli rikkalikult eksponeeritud liha- ja piimatööstuse ning toiduainete tööstuse toodangut. Ekspositsiooni keskel troonis sotsialistliku võistluse stend mille juures loosung kirjaga: *Lähemal ajal järele jõuda Ameerika Ühendriikidele liha, või ja piima tootmises ühe elaniku kohta*. Näitusel tutvustati peale põllumajandusloomade veel maaparandust, põllumajanduse mehhaniseerimist, elektrifitseerimist, liha- ja piimatööstuse toodangut, kalandust ja ehisaiandust.

Eri paviljonis tutvustati maisikasvatuse kogemusi. Näituseväljakule oli rajatud ka näitlik puukool ning ehitatud kolm suvemajakest (Eesti Põllumajandusprojektilt), mis olid ümbritsetud ilupõõsaste, rooside ja tiikidega. Kuna moodi oli läinud heakorrastus, ei puudunud ka näituse peapaviljonist näitlik iluaed, koos väikese tiigi ja kiviktaimlaga. Õues aga oli avatud ehistaimede müügipunkt. Senisest enam oli näitusel ehitusmaterjalide toodangut: glasuuritud ahjupotte, katusekive ja moodsat ehituskivi – silikaltsiiti. Silikaltsiidist oli valmisatud isegi sigade söögiküna.⁴²²

⁴¹⁷ 1958. a Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, Tallinn, 1958, lk 3.

⁴¹⁸ Komitee esimees oli põllumajandusminister Edgar Tõnurist, aseesimees põllumajandusministri esimene asetäitja Mihhail Kozlov. Liikmeteks põllumajandusministri esimene asetäitja Aleksander Mette ning asetäitjad Raidna, Kalas, Voolin, PM Ehituse ja Elektrifitseerimise Valitsuse juhataja Kraaving, vabariikliku põllumajandusnäitusedirektor Valentin Vagin, maaviljeluse ja maaparanduse instituudi direktor Vladimir Kosar ning teadusdirektor Richard Toomre, TA Loomakasvatuse ja Veterinaariainstituudi direktor Adolf Mölder, Majandusinstituudi põllumajanduse ökonomika sektori juhataja Endel Vint. – Samas.

⁴¹⁹ 1958. a Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 6; Kolmas vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1958, nr 10, lk 443.

⁴²⁰ 1958. a Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 9, 29.

⁴²¹ Samas, lk 10–29.

⁴²² Kolmas vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1958, nr 10, lk 444 – 452; 1958. a Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 59–60.

Varasemast enam oli eksponeeritud põllumajandusmasinaid, neid oli kokku 65 erinevat toodet. Uuendusena said majandid neid näituselt ka osta.⁴²³ Endiselt oli eksponeeritud ratsionaliseerijate poolt täiendatud mehhanismid ja masinad.

Majandeid ja organisatsioone autasustati järgnevalt: 25 I järgu diplomiga, 40 II järgu ja 20 III diplomiga. Preemiatena jagati televiisoreid, raadiovastuvõtjaid „Estonia“ jmt. Kui varasematel vabariiklikel näitustel jagati eesrindlastele põhiliselt esemelisi preemiaid, siis 1958.a. mindi üle rahalistele preemiatele. Kokku premeeriti kolmandal vabariiklikul näitusel 234 majandit ja eesrindlast. Preemiatena anti välja 100 000 rubla.⁴²⁴

3. 5. Küllastajate muljed näituselt

Näituste külalisraamatute sissekanded annavad üsna kujuka pildi esimesest kahest Tallinnas toimunud vabariiklikust näitusest. Kindlasti soodustas seda ka võimalus jääda arvamuste avaldamises anonüümseks, kirjutades alla näiteks „grupp seltsimehi.“ 1955. a. näitusel peeti kunstihoones eksponeeritud õnnestunumaks kui hipodroomi väljapanekut. Moskvas ÜPN Eesti paviljoni väisata jõudnud küllastajad on märkinud, et näitus kunstihoones oli kujunduslikult parem kui Moskva väljapanek.⁴²⁵

Ühe näitust küllastanud agronoomi hinnangul oli Moskva Eesti paviljoni sisekujundus „hall“ ja „üksluine“, Tallinna näitus kujunduselt mahukam ja sisuliselt ülevaatlikum.⁴²⁶ Ka oli Tallinnas rohkem väljas põllumajandussaadusi kui Moskvas. Venekeelsete küllastajate pahameeleks puudus siltidel paralleeltekst,⁴²⁷ üks küllastaja pahandas, et polnud meeles peetud bioloog Mitšurini sünnipäeva ja tegi ettepaneku rajada kiiremas korras mitšuurinlik aed näituseplatsile.⁴²⁸ 4. klassi tüdrukule Toma Zibunovale meeldis aga näitus sedavõrd, et ta lubas tulevikus saada agronoomiks ja „veel rohkem põllumajandustooteid kodumaa hüvanguks anda“.⁴²⁹

Mitmed sissekanded külalisraamatus tõstavad esile vastuolu, mis valitses näitusel pakutava ja poelettide tegelikkuse vahel. Ilmselt kõige markantsem sissekanne on tehtud ühe pereema poolt: *Küllastades põllumajandusnäitust oma 3-aastase pojaga, jäin üldjoontes näitusega rahule. Ainult*

⁴²³ 1958. a. Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse juht, lk 47–52. Müügis oli näiteks haamerveski (4900 rubla), sigade automaatjootja (10 seale, 730 rubla), lindude automaatjootja (50 linnule, 68 rubla), elektrikarjus (400 rubla), ripp-raudtee (7000 rubla) jne. Rohkesti oli diiseltraktoreid mille hind ulatus 11400–35800-ni. Kõige kallim masin, hinnaga 74000 rubla, oli drenaaziekskavaator ЭТН-142.

⁴²⁴ Kolmas vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1958, nr 10, lk 78.

⁴²⁵ Eesti NSV 1955. a. vabariikliku põllumajandusnäituse külalisraamat. EPM D-1886, L 18p, 24p.

⁴²⁶ Samas, L 16.

⁴²⁷ Eesti NSV 1955. a. vabariikliku põllumajandusnäituse külalisraamat. EPM D-1886, L 3, 29.

⁴²⁸ Samas, L 19–19p. Taoline aed oli üleliidulisel näitusel Moskvas olemas.

⁴²⁹ Samas, L 17p.

*siis sattusin piinlikku olukorda lapse ees, kui ta palus mind osta siit “sellest poest” vorste ja lihasaadusi, mida siin nii rikkalikult on välja pandud, kuid kahjuks kusagil müügil pole.*⁴³⁰

Pirita näituseväljakul toimunud näitust on hinnatud eelmisega võrreldes „asjalikumaks ja konkreetsemaks”.⁴³¹ Vaatajate tähelepanu on kõitnud peapaviljonis suur teraviljadest püramiid,⁴³² lastele on muljet avaldanud põllutöömasinad, maketid ja muidugi loomad. Üks külastaja on soovinud, et näitusel võiks esitada ka kolhoosiküla tegelikku ehk ilustamata elu.⁴³³ Tabavalt on iseloomustanud näituse väljapanekuid kaks EPA üliõpilast: *Mainimisväärt on asjaolu, et näituse koostajad on kasutanud sotsialistliku realismi meetodit näituse koostamisel – põllumajandust on kujutatud mitte nii nagu see on, vaid nii nagu see olema peaks.*⁴³⁴ Nagu eelmiselgi näitusel, kurdeti, et eksponeeritavat toodangut pole saada kaubandusvõrgus: *Näitus jätab väga ilusa mulje. Kui see ka tegelikult nii oleks, jõuaksime õige pea eesrindlike maade hulka; Nimelt arvan, et uudistooted näitusel jäävadki uudistooteteks; Kõik on väga meeldiv silmal vaadata, näeks kunagi seda ka tegelikus elus.*⁴³⁵

Muidugi ei puudunud külalisraamatutest ka maotud märkused stiilis *miks vahib nii ilusate õunte juures nii kole eit?*⁴³⁶ Näitust on külastanud ka välisdelegatsiooni esindajad. Keegi J. Rinard on kirjutanud külalisraamatusse prantsuskeelse arvamuse, et näitus on inetu (korratu), palju on pori ja liiga palju on valvureid.⁴³⁷ Üldjuhul olid sissekanded kiitvad, eriti ilmnes see ekskursionide ja kooligruppide puhul. Küllap tehti need grupijuhtide, või lasterühmade puhul õpetajate poolt.

⁴³⁰ NSV 1955. a vabariikliku põllumajandusnäituse külalisraamat, L 20p.

⁴³¹ Eesti NSV 1956. a vabariikliku põllumajandusnäituse külalisraamat. EPM D –1888, L 8.

⁴³² Samas, L 2 .

⁴³³ Samas, L 24p.

⁴³⁴ Samas, L 10.

⁴³⁵ Samas, L 17p, 27p, 28.

⁴³⁶ Samas, L 15.

⁴³⁷ Samas, L 32.

IV. EESTI NSV OSALEMINE 1954. A ÜLELIIDULISEL PÕLLUMAJANDUSNÄITUSEL

4. 1. Üleliidulise põllumajandusnäituse kujunemislloost

Üleliidulise põllumajandusnäituse (vene keeles BXCB) eelkäijaks oli 1923. a augustis Moskvast avatud põllumajanduse ja kodutööstuse näitus, mis asus hilisema Gorki-nimelise puhkepargi maa-alal.⁴³⁸ Väidetavalt V. Lenini algatusel planeeritud näitus oli plaanis avada juba 1922. a, kuid organiseerimistöe ulatuse ja ikalduse tagajärgede tõttu kandus suurüritus järgmisse aastasse.⁴³⁹ Tol ajal asus selles kohas prügimägi, korrastus- ning ehitustööd viidi läbi võrdlemisi lühikese aja jooksul, vaid 1 aastaga, kusjuures ainsa mehhanismina oli kasutada Moskva ainus Fordsoni traktor. Ettevalmistustööd juhtis Mihhail Kalinin.⁴⁴⁰ Näitust valmistati ette kolm kuud, ainuüksi juulikuus oli näitusega seotud 5000 töötajat. Siiski ei saanud näitus loodetud ajal valmis. See avati 19. augustil, neli päeva plaanitud hiljem.⁴⁴¹ Veel pärast avamistki olevat näitusele saabunud NSVL kaugematest paikadest eksponaate. Nii olevat augusti viimastel päevade kestel saabunud näitusele 92 vagunit, peamiselt kariloomadega. Kokku olevat augusti lõpuks registreeritud 910 vagunitäit eksponaate.⁴⁴² Paviljonide ehitamiseks aga oli alates märtsist saadetud Moskvasse 60 puitmaterjaliga koormatud platvormvagunit.⁴⁴³

Esimesel näitusel oli üle 150 paviljoni, töötasid kioskid, sööklad, telegraaf, pank ja koguni teater. Sündmust kajastati ka Petrogradi eestlaste ajalehes „Edasi“, kus toodi ära ka sellest näitusest osa võtnud autasustatud eestlaste nimed.⁴⁴⁴ Pikem näitust kirjeldav artikkel ilmus ka ajakirjas „Oras“ Valter Kleini poolt.⁴⁴⁵ Näitust olevat külastanud ligi 1,4 miljonit inimest, kellest 700 000 saabusid ekskursioonidega ja 680 000 üksikkülastajatena.⁴⁴⁶ Näitus ise oli planeeritud rahvusvahelisena, selleks olid eraldatud sektorid Saksamaale, Austriale, Prantsusmaale,

⁴³⁸ Хроника ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 15.

⁴³⁹ E. Ertis. 60 aastat esimesest suurnäitusest. – Edasi, 19. august 1983.

⁴⁴⁰ Так начиналась ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1969, nr 6, lk 6, 10.

⁴⁴¹ В. Сташевский. Организация выставок животноводства, Москва, 1950, lk 12; Almanach der Ausstellung für Landwirtschaft und Heimindustrie mit Auslandsabteilung, Berlin, [1923], esikaane allnurgas toimumisaeg: 15. august – 15. oktoober 1923.

⁴⁴² E. Ertis. 60 aastat esimesest suurnäitusest. – Edasi, 19. august 1983.

⁴⁴³ В. Сташевский. Организация выставок животноводства, Москва, 1950, lk 13.

⁴⁴⁴ Autasustatuteks osutusid N. Matiisen Petrogradi kubermangust kultuurse ja korralliku majapidamise eest, A. Raudsepp Abhaasiast samalaadsete saavutuste eest (III järgu diplom). K. Pütsepale anti IV järgu audiplom mitmeväljasüsteemi arendamise eest. Mitmeid auhindu ja kiituskirju said teisedki Eesti asunikud. (Artikkel ilmus „Edasi” 1923. a 27. oktoobri numbris. Viide sellele E. Ertise ülalmainitud artiklis).

⁴⁴⁵ V. Kleini artikkel ilmus ajakirja „Oras” 1923. a nr 5/6 pealkirja all: „Loovtöö paraad”. Selle on kirjeldatud näituse paviljone ja märgitud, et näitusel oli kokku 26 katsepõldu. (Viide sellele E. Ertise artiklis).

⁴⁴⁶ E. Ertis. 60 aastat esimesest suurnäitusest. – Edasi, 19. august 1983.

Inglismaale, Hollandile, Taanile, Tšehhoslovakkiale ja koguni Ameerika Ühendriikidele.⁴⁴⁷ Näitusest võttis osa ka Eesti oma põllumajanduse ja tööstustoodanguga.⁴⁴⁸ Kuigi näitusel oli ka üksikuid kolhoose, on märgitud, et need olid veel nõrgad. Seega oli tegemist eelkõige üksiktalunike näitustega.⁴⁴⁹ 1923. a suvel Moskvas agrookeemik D. Prjanišnikovi laboratooriumis töötanud Eesti põllumajandusteadlane Kaarel Liidak (K. Liideman) on kirjeldanud suurejoonelisi ehitustöid ning paviljone, mis üllatavad vaatajad oma „suuremõdulise uhkusega“⁴⁵⁰. Ta on avaldanud arvamust, et kui näituse paviljonide sisemus peaks vastama nende välimusele, saaks näitus olema kindlasti õpetlik ja vaatamist väärt. Näitusest on ta kirjutanud järgmisel aastal, iseloomustades põgusalt nõukogude agronoomia seisukorda ja märkides, et nii nagu kogu põllumajanduses, ilmnes ka näitusel lõhe teoreetilise ja praktilise põllutöö vahel.⁴⁵¹

Vana bolševiku G. Lebedevi mälestuste järgi olevat 1923. a 19. oktoobril, seega kolm kuud enne oma surma, külastanud näitust ka haige ja siis juba kõnevõimetu parteijuht V. I. Lenin koos elukaaslase Krupskajaga ning jäänud nähtuga rahule.⁴⁵² Järgnevatel aastatel hakati põllumajandusnäitusi korraldama nii Vene föderatsioonis kui ka teistes liiduvabariikides. 1930. a avati Moskvas ka ehitusnäitus, mis kolm aastat hiljem koliti ümber suuremale territooriumile Frunze kaldapealsel.⁴⁵³

Otsus püsiva, iga aastal toimuva põllumajandusnäituse korraldamise kohta võeti vastu 1935. a toimunud II üleliidulisel kolhoosnike-lööktöölise kongressil. Nagu märgitakse Stalini-aegses teatmeteoses, pidi uus põllumajandusnäitus kujunema üleskutseks otsustavale võitlusele vana külaühiskonna ümberkujundamise eest ning demonstreerima kolhoosikorra saavutusi.⁴⁵⁴ Näituse alaks eraldati Ostankino pargist (endine mõis) 136 hektari suurune maatükk ning 1939. a 1. augustil avas ÜPN ukсед.⁴⁵⁵ Näituse avakõnes rõhutas V. Molotov, et tegemist on eelkõige kolhooside näitusega, kolhoosikorra võidu demonstratsiooniga, mida olevat raske võrrelda 1923. a näitusega,

⁴⁴⁷ Almanach der Ausstellung..., lk 54a (näituseväljaku plaan).

⁴⁴⁸ M. Pihlamägi, Väikeriik maailmaturul..., lk 154. Selle näituse Eesti paviljonist on 2 ülesvõtet ajakirjas „Agu“. Vt Agu, 1923, nr 39, lk 1275.

⁴⁴⁹ В. Сташевский, Организация выставок..., lk 12–14. Ometigi on hilisema nõukogude propagandaraamatu autor Jelena Oslikovskaja kinnitanud, et 1923. a näitus oli leninliku kooperatsiooniplaani (kollektiviseerimise) propageerimise näitlikuks vahendiks. – Vt Осликовская. Методика пропаганды..., lk 177.

⁴⁵⁰ K[arl]. L[iideman]. Ülevenemaalise põllumajanduse ja kodutööstuse näituse avamine lükati kuni 19. augustini edasi. – Agronoomia, 1923, nr 6, lk 303.

⁴⁵¹ K. Liideman. Vene agronoomilisest elust Nõukogude aegul. – Agronoomia, 1924, nr 1, lk 39–40.

⁴⁵² Так начиналась ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1969, nr 6, lk 6, 11; Võõrkeelses reklaamiotstarbelises näitusekataloogis on trükitud V. Uljanov-Lenini pilt koos tervituse ja edusoovidega näitusele. Tervitus pärineb näitusele eelnevast ajast, kandes daatumit 14. november 1922. – Vt Almanach der Ausstellung..., lk 5.

⁴⁵³ В. Сташевский. Организация выставок..., lk 13; Хроника ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 15.

⁴⁵⁴ Большая советская энциклопедия, Москва, 1971, kd 5, lk 498.

⁴⁵⁵ Хроника ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk. 15.

mil need ühismajandid olid veel nõrgad.⁴⁵⁶

Kokku näitusel enam kui 250 hoonet üldmahuga 900 m³, sh 32 eriala- ja paikkondlikku (tsonaalset) paviljoni, 28 loomakasvatusega seotud paviljoni ning 22 hoonet ja rajatist osakonnas „Uudne küla(elus)”. Osavõtjate hulgas oli 15 220 kolhoosi, 808 sovhoosi, 268 MTJ-i, 363 teaduslikku uurimisasutust, 380 muud organisatsiooni ning 155821 eesrindlast. Koha peal teenindasid külastajaid 1800 ekskursiooni- ja 1000 grupijuhti. Külastajaid olevat olnud üle 3,5 miljoni.⁴⁵⁷ Näituseväljakul töötasid teater, kino, estrada, tsirkus, kohvik, restoran, sööklad.⁴⁵⁸ Näituse keskele oli rajatud 50 000 m² suurune I. Mitšurini skulptuuriga puuviljaaed (mitšuurinlik aed), kus kasvas 10 000 erinevat viljapuud, lisaks veel triiphooned tsitrusviljadega.⁴⁵⁹ Lisaks olid väljakule rajatud ka katselapid, millel demonstreeriti nõukogude agronoomia saavutusi. T. Lössenko võrdles näitust kui nõukogude põllumajanduse „kolossaalsete edusammude peegelpilti”.⁴⁶⁰ Näituse embleemiks valiti Veera Muhhina loodud skulptuurigrupp „Tööline ja kolhoositar“, mis oli varem kaunistanud NSVL paviljoni 1937. a Pariisi maailmanäitusel.⁴⁶¹ ÜPN-st valmis ka propagandafilm, mis pidi olema „stalinlik ülevaade” sotsialistliku põllumajanduse võitudest.⁴⁶² Tagantjärele on näitust hinnatud kui vahendit, millega karm stalinlik riigivõim lakeeris kolhoosielu- ja põllumajanduse tegelikkust.⁴⁶³

Näitus jätkas tegevust ka 1940. a ja töötas kuni 1941. aastani, mil alanud sõda selle tegevuse katkestas. Peale napilt kuuajalist töötamist evakueeriti eksponaadid tagalasse, Tšeljabinskisse. Kuid veel peale näituse sulgemist ei katkenud tegevus näituseväljakul. Nimelt korraldati seal kaasaegsete mälestuste järgi filmivõtted. I. Põrjovi film „Seatalitaja ja lambakarjus” jutustas kahe nõukogude noore kohtumisloost kaugel kodust, muidugi mõista Moskva näitusel. Küllap saadi Stalinilt käsk film lõpetada, sest filmivõtted, kaasa arvatud lõbusad rahvahulgad ja rõõmsad kohtumised, filmiti lausa Moskva pommitamise aegu. Film valmis 1941. aasta novembris.⁴⁶⁴

⁴⁵⁶ В. Сташевский. Организация выставок..., lk 12–14.;

⁴⁵⁷ Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1939 года, Москва, 1939, lk 9.

⁴⁵⁸ Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1939 года в языке цифр. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 15. Näituse eksponentide arvus on lahknevusi. Suure nõukogude entsüklopeedia andmetel oli kolhoose 16 11, sovhoose 899, MTJ-e 295, uurimisasutusi 324 ja eesrindlasi 133 729. – Vrd Большая советская энциклопедия, Москва, 1954, kd 9, lk 500 ,

⁴⁵⁹ Большая советская энциклопедия, Москва, 1954, kd 9, lk 499.

⁴⁶⁰ Т. Лössenko. Агробиология. Тöд geneetika, selektsiooni ja seemnekasvatuse küsimuste alalt, Tartu, 1949, lk 358.

⁴⁶¹ Selle kuju eest autasustati Veera Muhhinat 1941. a Stalini I järgu preemiaga, summas 100 000 rubla. Näituse embleemi muudeti seoses näituse RMSN-ks ümber nimetamisega, kuid alates 1985. aasta jaanuarist taastati see endisel kujul, st V. Muhhina kavandatud skulptuurigrupiga. Stalini preemia sai ka Dimitri Merkurov, kelle valmistatud oli Stalini kuju ÜPN mehhaniseerimise väljakul. – Stalini preemiad parimaile kunstnikele. – Sirp ja Vasar, 22. märts 1941.

⁴⁶² Film üleliidulisest põllumajandusnäitusest. – Sirp ja Vasar, 8. veebruar 1941. Filmi lavastajaks oli M. Slutski. Seda näidati 1941. a ka Tallinna kroonikakinos.

⁴⁶³ К. Бузылева. Всякому времени своя выставка. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 30.

⁴⁶⁴ Е. Лебедева. От ВСХВ до ВДНХ. – Неофициально о ВВЦ. Vt <http://www.fairs.ru/news/nooffice23.shtml>

Peale sõda asuti suurnäitust taastama, et see peatselt avada. Esialgsete plaanide järgi pidi see toimuma juba 1950. a, kuid avamiseni kulus veel 4 aastat. Küüniliselt mõjub, et 1954. a näitus oli pühendatud kolhoosikorra kehtestamise 25. aastapäevale NSV Liidus⁴⁶⁵ Teisiti öeldes tähistas tärmin vene küla hävitamist ja toimiva talumajanduse väljasuretamist.

1954. aastaks oli ÜPN pindala kasvanud 207 hektarini, väljapanekuid tutvustati kokku 76 paviljonis. Kokku olevat näitusel olnud paviljone ja muid hooneid 307.⁴⁶⁶ Ühekorraga olevat olnud näituseväljakul ja paviljonides võimalik viibida 100 000 inimesel. Kogu väljapanekuga tutvumiseks kulunuks 5 päeva.⁴⁶⁷ Ettevõtmise mastaapsusest annab ettekujutuse juba kasutatud materjalide tohutu hulk.⁴⁶⁸ Kokku olevat näituselinnaku ülesehitamise ja sisustamisega tegelenud 500 arhitekti, 750 inseneri ja konstruktorit, üle 4000 kunstniku, skulptori ja graafiku.⁴⁶⁹ Aasta pärast näituse avamist kulutati näituse rekonstrueerimiseks 4 miljardit rubla. Selle raha eest oleks toleaegetes hindades saanud ehitada 100 000 individuaalelamut, kus võinuks mugavalt elada 300 000 - 400 000 ehk siis terve linnatäis inimesi.⁴⁷⁰

Peagi pärast põllumajandusnäituse avamist võeti 1954. a septembris vastu NSV Liidu MN otsus üleliidulise tööstusnäituse taasavamise kohta. Näitus otsustati avada ÜPN territooriumil ning juba 1956. a valmis ekspositsioon.⁴⁷¹ Sellega oli ühendatud nii põllumajanduse kui tööstuse näitus, nagu see oli olnud juba 1923. aastal. 28. mail 1958. a võeti NSV Liidu MN-s vastu otsus tuua näitusekompleksi üle veel kolmaski näitus – põllumajanduse- ja tööstusnäitusega ühendati ka ehitusnäitus. Kogu kompleks nimetati ümber Rahvamajanduse Saavutuste Näituseks (vene keeles VDNH).⁴⁷² 17. detsembril 1959. a võeti vastu NLKP KK ja NSVL MN ühismäärus „VDNH töö parandamisest ja tema osa suurendamisest teaduse, tehnika ja eesrindliku kogemuse juurutamisel rahvamajandusse”.⁴⁷³ Selles märgiti, et näitus senisel kujul on liialt muuseumlikele põhimõtetele üles ehitatud (*nosila muzeinõi harakter*), mistõttu ei aita kaasa tehnilise progressi kiirendamisele

(23.01.2006). Filmide tootmist sõja ajal ei lõpetanud ka totalitaarriik Saksamaa, kus see toimus praktiliselt kuni liitlasvägede sissemarsini. 1945. a Hitleri propagandafilm „Kolberg” esilinastus näiteks 31. jaanuaril kahe pommirunnaku vaheajal. – M. Sander. Kinokunst pommitajate all. – Teater. Muusika. Kino, 2006, nr 8/9, lk 119–128.

⁴⁶⁵ On mida näha, on millest õppida. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 11.

⁴⁶⁶ Peale näitusehoonete kuulusid näitusekompleksi veel töökojad, laod, karantiiniruumid loomadele, garaažid jmt.

⁴⁶⁷ V. Tihhomirov. Loomakasvatus Üleliidulisel Põllumajandusnäitusel. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 5; Avati Üleliiduline Põllumajandusnäitus. Näituse peakomitee esimehe, NSV Liidu põllumajanduse ministri, sm I. A. Benediktovi kõne. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 3, 10.

⁴⁶⁸ Näitusekompleksi rajamiseks olevat kulunud 200 000 tihumeetrit puitu, 50 miljonit tellist, 14 000 tonni metalli, 34 000 tonni tsementi, lisaks muid materjale. – Всесоюзная сельскохозяйственная выставка. Павильоны и сооружения, Москва, 1954, lk 8, 10.

⁴⁶⁹ Loova töö suurepärase saavutus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 24.

⁴⁷⁰ ЕАА 5308-3-264, L 1. – Metsateadlase Malev Marguse ettekanne üleliidulisest põllumajandusnäitusest Eesti Loodusuurijate seltsis 1955. aastal. (M. Margus oli tollal TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi metsasektori juhataja.)

⁴⁷¹ Хроника ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 15.

⁴⁷² Samas.

⁴⁷³ Выставке достижений народного хозяйства СССР – 10 лет. – ВДНХ СССР, 1969, nr 6, lk 2.

majanduses. Taoline seisukoht võis olla mõjutatud suurriigi kosmoseajastusse astumise vaimust/vaimustusest, keskendatust agraarsaavutuste demonstratsioonile võidi pidada omamoodi vanamoelisuseks. Samas oli sel ajajärgul Nõukogude Liidu liider Nikita Hruštšov seadnud eesmärgiks jõuda põllumajandustoodangus (liha, piima ja või tootmises) ühe elaniku kohta järele Ameerika Ühendriikidele.⁴⁷⁴ Sellest tulenes nõue, et näitusepaviljonides rõhutataks senisest enam nõukogude riigi edusamme põllumajanduse mehhaniseerimises. Olles senistest NSV Liidu liidritest ainsana talupoeglikku päritolu, tavatses Hruštšov korduvalt rõhutada, et kommunismi ei ehita üles vilja, liha ja piimata, s.o põllumajandust arendamata. Seepärast pole juhuslik, et just tema korraldusel likvideeriti masina-traktorijaamad, mis olid takistuseks kolhooside ja sovhooside varustamisel põllumajandustehnikaga.⁴⁷⁵

1960. aastast alates hakati enam rõhku panema temaatilistele eri- ning rändnäitustele. Nii võeti 8. aprillil 1963. a vastu veel üks partei ja valitsuse ühismäärus, mis käsitles RMSN (VDNH) senise töö ümberkorraldamist. Näituse koostamisel võeti suund saavutuste esitlemisele erialade järgi. Põhjenduseks oli, et demonstreerima peab liiduvabariikide ühiseid saavutusi. Sellega seoses kaotati 1963. aastast ka liiduvabariikide paviljonid. Juurde ehitati metallurgia, nafta- ja gaasitööstuse, elektrotehnika jt paviljonid.⁴⁷⁶ 1969. a oli kokku juba 75 taolist eriala keskust, neist 32 paviljonis, milles ekspositsioonipinda 44 000 m², eksponeeriti ka põllumajandust.⁴⁷⁷

NSV Liidus 1980. aastate keskpaiku M. Gorbatšovi poolt algatatud uutmine, mille eesmärgiks oli küll impeeriumi nõrgenenud majanduse parandamine, tõi muutusi ka põllumajandusse. Separatismi ja iseseisvumispüüdlused liiduvabariikides ning kümnendi lõpul alanud suurmajandite lagunemise protsess ei jätnud mõju avaldamata ka rahvamajandussaavutuste näitusele.⁴⁷⁸

Eriti laastavalt mõjus väljapanekutele aga NSV Liidu lagunemine – turumajandus tungis ka näituseruumidesse. Näiteks kurdetakse ajalehe „Izvestija“ 1991. a 15. oktoobri numbris, et NSVL

⁴⁷⁴ Taolist loosungit rõhutati partei käsul peale ajakirjanduse ka vabariiklikel ja kohalikel põllumajandusnäitustel. Näiteks Viljandi 1958. a näituse nimekirjas on toodud rajooni loomavarukontori töötajate samasisuline tervitus näitusest osavõtjatele. – Viljandi rajooni 1958. a põllumajandusnäitus. Näituse nimekiri, Viljandi, 1958, lk 61.

⁴⁷⁵ L. Volin. A Century of Russian Agriculture: From Alexander II to Khrushchev, Cambridge, Massachusetts, 1970, lk 331, 339.

⁴⁷⁶ Samas.

⁴⁷⁷ A. Treumuth. NSV Liidu Rahvamajanduse Saavutuste Näituse kaks juubelit. Käsikiri, Tallinn, 1969, L 1. (Koopia töö autori valduses).

⁴⁷⁸ RMNS-i külastuseks jagati majanditele endiselt tuusikuid ka 1990. aastal, kuid huvi selle külastamiseks näis kolhoosnikel ja sovhoositöötajatel puuduvat. Nii pakuti näiteks Ülenurme sovhoosi poolt tuusikuid ka majandi naabruses paikneva põllumajandusmuuseumi töötajatele. Kasutasin 1990. a juulis Ülenurme sovhoosile eraldatud tasuta tuusikut Moskva rahvamajandussaavutuste näituse külastamiseks. Meenuvad paviljonid, mille vitriinid olid tolmused, eksponaadid ise aga kulunud välimusega. Eksponeeritud puu- ja juurviljad olid mitmes paviljonis närtsinud, samas aga paviljonitöötajad lahked ja viisakad.

suurima näituse olukord on „tõeliselt masendav“.⁴⁷⁹ Vene NFSV rahandusministeeriumi kontroll tuvastas, et üks neljandik näitusepinnast oli antud rendile kooperatiividele, samas oli maksmata ligi 2 miljonit rubla rendiraha. Paviljoni juhtkond, eesotsas direktor V. Sajuševiga aga olid endile ebaseaduslikult välja maksnud suuri preemiaid. Peale selle läksid n.ö vasakule ka eksponaadid, paviljonides eksponeeritud puu- ja juurviljad ning ekskursioonituusikud. Peale näituse sulgemist müüdi mööbel, värviteleviisorid, turkmeeni vaibad, pestav tapeet ja muud eksponaadid poole hinnaga oma töötajatele.⁴⁸⁰ RMSN revideerimise materjalid otsustati saata Moskva prokuratuuri, näitus ise tervikuna aga anda linna munitsipaalomandisse.

23. juunil 1992 nimetati ja kujundati senine VDNH ümber riiklikuks aktsiaseltsiks RAS Ülevenemaaline Näitusekeskus (vene keelne lühend ВВЦ), suurnäitus lakkas eksisteerimast. Osa paviljone suleti, osa neist muudeti müügikohtadeks.⁴⁸¹ Tänapäeval toimib kompleks taas näitusekeskusena, kuigi näitusi ja rahvusvahelisi messe peetakse nõukogude aja lõpul ehitatud kahes suures klaaspaviljonis.⁴⁸² Näitusekeskuse koduleheküljel on näituseplatsi skeemil ühtekokku 96 paviljoni tähistatud nende endise nimega.⁴⁸³

Järgnevalt vaatlen 1954. a ÜPN institutsioonilist külge. Näitus ja selle toimimine oli tihedalt seotud NSV Liidu põllumajandusministeeriumi ning NLKP Keskkomiteega, samuti reguleerisid selle tegevust Moskva linnavalitsuse suunised.

ÜPN Peakomiteesse kuulus rida kõrgemaid partei- ja valitsustegelasi, sealhulgas liiduvabariikidest, kraidest ja oblastitest.⁴⁸⁴ Peakomitee koosseisu kuulusid metoodika- ja kunstinõukogu, mis vaid näiliselt olid nõuandeorgameid, eelkõige oli nende ülesandeks väljapanekute tekstide tsenseerimine ja kujunduse kontrollimine.

Metoodikaküsimustega tegeles kokku 38 isikut, kelle hulka kuulus NSVL TA liikmeid, ülikoolide õppejõude, ministeeriumide ametnikke, aga ka ÜPN-i peakunstnik J. Romas ja peamethodik (*glavnõi metodist*) J. Minkevits. Kunstinõukogusse kuulus 27 liiget, peamiselt

⁴⁷⁹ В. Беликов. ВДНХ на продажу... – Известия, 5го ноября 1991.

⁴⁸⁰ Paremini ei läinud ka näituse paviljonidel: loomakasvatust tutvustav näitusehoone oli antud juba 1990.a veebruaris kohalikele ettevõtjatele rendile tarbekaupade tootmiseks; tervishoiu paviljoni metoodikud tegelesid raha eest raha eest rahvameditsiini teenuste osutamisega, teenuste eest võetav raha näitusekassasse ei jõudnud; transpordipaviljoni üks eksponaatlennukitest aga oli antud rendile tšetšeenidest ettevõtjatele, kes olid selle ukсед sulgenud ja pitseerinud renti maksmata. Tuvastati ka altkäemaksu võtmisi ning sedagi, et RMSN-l oli oma ametkondlik miilitsajaoskond. – Samas.

⁴⁸¹ Eesti NSV paviljonis olevat 1990. aastate lõpul olnud pesumasinate kauplus. – M. Hint. Mustade meeste kõikud laiutavad sputnikute kohal. – Postimees, 14. juuni 1998.

⁴⁸² A. Veetamm. Eesti tüdruk Moskvast alles. – Maaleht, 18. september 2003.

⁴⁸³ Карта ВВЦ – схемы, проезда к павильонам, фотографии. – Vt <http://www.fairs.ru/about/plans.shtml> (23.01.2006)

⁴⁸⁴ ERA R-6-8-143, L 21.

kunstnikke, sh NSV Liidu Kunstide Akadeemia president A. Gerassimov, viitsepresident M. Manizer ja peaarhitekt A. Žukov.⁴⁸⁵ Näituse peakomitee liikmete vastutusalasse olid kinnitatud kindlad näitusepaviljonid. Peapaviljoni kureeris 1954. a kokku 6 seltsimeest, teiste hulgas NSV Liidu põllumajandusminister Ivan Benediktov ja näituse direktor Nikolai Tsitsin. Leedu, Läti ja Eesti NSV näitusehoonetes toimuva eest oli vastutav J. Tšekmenev.⁴⁸⁶ ÜPN-i direktoriks oli pikka aega, peaaegu kogu suurnäituse varasemal tegutsemisajal üks ja seesama isik – Nikolai Tsitsin. Näituse juhtimisega oli ta seotud aastatel 1938–1949 ja 1953–1957.⁴⁸⁷

4. 2. Ettevalmistused eksponentide ja eksponaatide väljavalimiseks Eesti NSV-st

Suurnäituse tutvustamisel ei hoitud tollases ajakirjanduses kokku epiteete. Seda kirjeldati kui „maailma eesrindliku põllumajandusteaduse triumfi,”⁴⁸⁸ ja „stalinlikku kooli”.⁴⁸⁹ Rööbiti ettevalmistustega vabariiklikuks põllumajandusnäituseks alustati Eesti külas propagandat osavõtuks üleliidulisest näitusest. Nende ettevalmistamistöodega tegeles peale Eesti NSV Ministrite Nõukogu Näituste Ettevalmistamise Sektorile ka Eesti Põllumajandusministeeriumi agro-zoopropaganda osakond (AZPO), hilisema nimega põllumajandusliku propaganda valitsus (PPV).

Otsus Üleliidulise põllumajandusnäituse taastamise kohta 1950. a oli vastu võetud NSV Liidu MN 25. oktoobri 1948. a määrusega nr 3993. Seda kordas 1. detsembril 1948 Eesti NSV põllumajandusministri käskkiri nr 20-520, millega kohustati kõiki maakondade täitevkomiteede osakondi alustama kandidaatide väljaselgitamist ning näituse ettevalmistamist.⁴⁹⁰ 17. mail 1949. a saadeti ÜPN Peakomitee poolt kiri Eesti NSV PM-le, milles nõutakse põllumajandusministri poolt kinnitatud näitusekanditaatide nimekirja juba 1. juuniks.⁴⁹¹ ÜPN Peakomitee määrus nr 12, milles käsitleti Eesti NSV osavõtu tingimusi sellest näitusest, ilmus kõigest nädal varem, 25. mail.⁴⁹² Eesti NSV MN määrusega nr 422, 11. juunist 1949, need tingimused kinnitati⁴⁹³ ning mõni päev hiljem avaldati Rahva Hääles ja Talurahvalehes.⁴⁹⁴

⁴⁸⁵ ERA R-6-8-143, L 43–46.

⁴⁸⁶ Samas, L 20.

⁴⁸⁷ Николай Васильевич Цицин (1898–1980), Москва, 1988, lk 4.

⁴⁸⁸ J. Raun. Võideldgem austava õiguse eest osa võtta üleliidulisest põllumajandusnäitusest. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1949, nr 7, lk 395.

⁴⁸⁹ Üleliiduline põllumajanduslik näitus. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat, Tallinn, 1950, lk 133.

⁴⁹⁰ ERA R-6-8-34, L 211.

⁴⁹¹ Samas, L 30.

⁴⁹² Üleliidulise põllumajandusnäituse peakomitee määrus nr 12 25. maist 1949. 1950. a üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjate kohta ja näitajate kohta nende väljavalimiseks Eesti NV-st. Tallinn, 1949.

⁴⁹³ ERA R-6-8-34, L 41.

⁴⁹⁴ 1950. a üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjate kohta ja näitajate kohta nende väljavalimiseks Eesti NSV-s. – Talurahvaleht, 14. juuni 1949.

Nii põllumajanduse- ja sovhooside ministeeriumi kui ka maakondade ja valdade täitevkomiteesid kohustati seda kollektiivmajanditele tutvustama ning alustama ühtlasi näitusest osavõtjate väljavalimist.⁴⁹⁵ Moodustati Eesti NSV Vabariiklik Näitusekomisjon (EVNK)⁴⁹⁶, kuhu kuulusid MN aseesimees Nikolai Puusepp (Puusep), EK(b)P KK-st Aleksander Sokolov, põllumajanduseminister Artur Vaha, sovhooside minister Alfred Mõttus, lisaks veel ETKVL-i juhtkonna esindaja Hugo Kask, Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliidust Jaan Pärn, Kultuurhariduslike Asutiste Komiteest Georg Abels, TA põllumajanduse instituudist Richard Toomre, Jõgeva sordiaretusjaamast Mihkel Pill, TA loomakasvatuse instituudist Mihkel Ilmjärv, sotsialistliku töö kangelane Karl Isak Sõmerpalu sovhoosist, Harjumaa täitevkomitee esimees Nikolai Turkestanov, Tallinna seakasvatuse sovhooside trusti direktor August Minne ja Harjumaa Uue Elu kolhoosi esimees Harald Olbrei.

1. juulil 1949. a anti välja anti välja Eesti NSV Vabariikliku Näitusekomisjoni määrus nr 1 „Eesti NSV Vabariikliku Põllumajandusnäituse Komitee poolt kandidaatide väljavalimisest 1950. a üleliidulisele põllumajandusnäitusele“, mille oli kinnitanud komitee esimees N. Puusepp.⁴⁹⁷ Väljavalitud majandite puhul tuli rakendada kõik abinõud, et nende tootmisnäitajad paraneks. Ettevalmistustöö tõhustamiseks tuli põllumajandusministeeriumil 1–5. juulini komandeerida igasse maakonda esindajad, et abistada kohalikke nõukogude organeid kandidaatide väljavalimisel. Kohustati ka ETKVL-i ja TA Põllumajandusinstituuti esitama oma näitusekandidaadid.

Näitusekomisjon pidas oma teise istungi⁴⁹⁸ 13. augustil 1949. Istungit juhatas N. Puusepp, protokollis Eesti NSV näituspaviljoni direktor Vladimir Kosar.⁴⁹⁹ Päevakorras oli 2 punkti: ülevaade üleliidulise põllumajandusnäituse ettevalmistustöödest ja ÜPN kandidaatideks valitud kolhooside staaži kinnitamine.⁵⁰⁰ 1948. a töötulemuste põhjal valiti masina-traktorijaamad,

⁴⁹⁵ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ministrite Nõukogu määrus nr 422 11. juunist 1949 näitajate ja tingimuste kinnitamise kohta, mille põhjal Eesti NSV-s valitakse välja osavõtjad 1950.a üleliidulisest põllumajanduslikust näitusest. – Talurahvaleht, 14. juuni 1949.

⁴⁹⁶ Täpsema nimetusega: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Üleliidulise Põllumajandusnäituse Ettevalmistamise Vabariiklik Kaastöökommisjon /komitee/ (EVNK). Otsustades nimistu loendi põhjal, on selle nimetus aja jooksul muutunud: aastatel 1949–1950 on selle nimetus MN j.a Vabariiklik Põllumajandusnäituse Komitee, 1951–1957 Üleliidulise Põllumajandusnäituse Vabariiklik Kaastöökomitee/Kaastöökommisjon. Nimetatud komitee töö koordineerimisega tegeles MN j.a ÜPN Ettevalmistamise Sektor (ES). Pärast seda kui Moskvas ÜPN-le lisandus Üleliiduline Tööstusnäitus, vahetus ka ÜPN Ettevalmistamise Sektori nimetus – sellest sai 1955. aastast alates Põllumajanduse ja Tööstusnäituse Grupp (PTG). – ERA R-1, nimistu 17 (säilikute loend).

⁴⁹⁷ ERA R-1-17-509, L 1–2. N. Puusepp oli 1946–11.05.1950 Eesti NSV MN esimehe asetäitja ja ühtlasi põllumajandusminister (15.06.1948–18.04.1949). Pärast teda sai põllumajandusministriks A. Vaha (oli minister kuni 1951. a jaanuarini). – Vt Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon..., lk 31.

⁴⁹⁸ Istungi protokoll number 2. Esimese istungi protokollis säilikus pole, võimalik, et istungit ei toimunudki.

⁴⁹⁹ ERA R-1-17-509, L 22–24.

⁵⁰⁰ Ühtekokku valiti välja 10 kolhoosi, enamik neist loodud alles 1949. a. „Staažikam“ nende hulgast oli Eesti esimene sõjajärgne kolhoos – V. Kingissepa nimeline kolhoos Saaremaalt.

põllumajanduskoolid, uurimisinstituudid ja sovhoosid.⁵⁰¹ Kõiki kandidaate tuli uurida, et selgitada välja parimad ning kujundada neist eeskujulikud majandid. Tuli luua maakondlikud näitusekomisjonid (komiteed), mille töös pidid osalema kohaliku TK põllumajandusosakondade juhatajad ning partei maakonnakomiteede sekretärid. ÜPN-ks ettevalmistamiseks tuli luua töögrupid kvalifitseeritud põllumajanduskaadrist, kelle pädevus pidi kindlustama, et väljavalitud majanditest kujuneks eeskuju-majandid. Tuli arendada sotsialistlikku võistlust ja organiseerida osavõttu kohalikest põllumajandusnäitustest, selgitamaks välja paremaid kolhoose, sovhoose ja MTJ-e. Trükis tuli avaldada ÜPN populariseerivaid artikleid. Üheks väga tähtsaks ülesandeks peeti ka Eesti NV Moskva näitusepaviljoni temaatilist ettevalmistust.

Juba 24. juunil 1949. a saatis põllumajandusminister Artur Vaha maakondade TK-de esimeestele ringkirja, milles kohustati võtma väljavalitud kolhoosid „erilisele hooldusele”. Neile tuli osutada pidevat organisatsioonilist ja majanduslikku abi, ühtlasi paranda nende agro- ja zootehnilist teenindamist. Igat liiki materjalid, põllutööriistad ja -masinad, samuti ehitusmaterjalid, pidid nad kaubandusorganisatsioonide poolt kätte saama viivitusteta. Väljavalitud kolhoosid pidid saama abi ka põllukultuuride hooldamisel, eriti aga nende kultuuride osas, millega 1948. a oli saavutatud häid tulemusi. MTJ-d pidid neid majandeid viljapeksul teenindama eelisjärjekorras. Näitusest osavõtuks nõutava 4 loomakasvatusefarmi loomisel tuli neid varustada „ kõrgeväärtuslike tõuloomadega” ning kindlustada loomad talvise jõu- ja koresöödaga. Vajadusel võis neile eraldada täiendavat heinamaad riigi reservmaadest.⁵⁰² Näituse komisjoni esimehe poolt peeti vajalikuks rõhutada, et kõik eespool üleandmed on kiireloomulised ja „eriliselt vastutusrikkad”.⁵⁰³

Selleks, et kogu üritus paremini toimima saada, moodustatigi 1. juulil ÜPN ettevalmistustööde läbiviimiseks Ministrite Nõukogu juurde eraldi 4-liikmeline töögrupp ja 3-liikmelised töögrupid kõigis maakondades. Praktiliselt aga ei asunud loodud ühendused tööle ei pealinnas ega maal.⁵⁰⁴

1949. a 25. novembri koosolekul oli EVNK sunnitud tunnistama puudusi nii kandidaatide ettevalmistamisel kui Moskva näitusepaviljoni temaatilise plaani koostamisel. Kandidaatide väljavalimisel ei olnud kinni peetud ÜPN tingimustest, kandidaatide dokumentatsioon oli halvasti ette valmistatud. Temaatilise plaani koostamine ei edenenu.⁵⁰⁵ 1949. a lõpuks valiti esialgsete

⁵⁰¹ Nendeks olid Saare, Paide ja Rapla MTJ, Olustvere, Türi ja Väimela põllumajandustehnikum, Tori Hobusekasvatuse Instituut, Jõgeva Sordiaretusjaam, Udeva, Triigi ja Kostivere sovhoos. – ERA R-1-17-509, L 3–8, 10–11, 13, 16, 19.

⁵⁰² ERA R-6-8-34, L 36–37.

⁵⁰³ Samas, L 38.

⁵⁰⁴ Samas, L 212–213.

⁵⁰⁵ ERA R-1-17-509, L 38.

kandidaatidena välja valida 98 kolhoosi, vaid uuest maakonnast Hiiumaalt ei suudetud leida ühtki sobivat.⁵⁰⁶

Lõplikest kandidaatidest osutusid valituks 1949. a töö põhjal 12 kolhoosi, 6 sovhoosi, 3 traktorijaama, 1 maaparandusjaam, 3 kolhoosi loomakasvatusfarmi, 5 õppe- ja abimajandit, 4 teaduslikku uurimis- ja katseasutust ning 20 eesrindlast. Kolhoosidest peeti näituse parimaks kandidaadiks Harjumaa Raikküla valla Uue Elu kolhoosi, kus olid täidetud kõik põhilised tingimused ÜPN-I osavõtuks. Kolhoos suutis rajada lühikese ajaga 5 farmi: veise-, sea-, lamba-, linnu- ja tõuhobusefarmi. Õppe- ja abimajandeist hinnati parimaks Väimela Loomakasvatustehnikumi õppemajandit, masina-traktorijaamadest Helme Traktorijaama, sovhoosidest Udeva ja Sõmerpalu sovhoosi.⁵⁰⁷

Kuna 1950. a ÜPN lükati edasi, tuli 1951. a näituseks kandidaate valida juba mitte 1949. a, vaid 1950. a näitajate põhjal. Tõhustati propagandatööd, millega tegeles PPV. 1951. a selgitasid PPV töötajad välja kandidaadid ja vormistasid nõuetekohase dokumentatsiooni. Raadios alustati saateid ÜPN kandidaatide tutvustamiseks. Põllumajandussaadetel toimusid teisipäeviti, neljapäeviti ja pühapäeviti. Näitusekandidaate tutvustati kahel esimesel päeval.⁵⁰⁸ MN vastava otsusega kinnitati 1951. a ÜPN kandidaadiks 57 kollektiivmajandit ja 199 põllumajanduse eesrindlast.⁵⁰⁹

1952. a lõpuks pidi PM PPV lõpule jõudma ÜPN-st osavõtvaid majandeid tutvustavate monograafiate koostamise ja kirjastamisega. Koostöös MN ja Üleliidulise Põllumajandusnäituse Ettevalmistamise Sektoriga (ES) jätkati uute suurnäituse kandidaatide väljaselgitamist.⁵¹⁰ 1950.–1952. a töösaavutuste põhjal valiti välja ja vormistati üle 700 ÜPN kandidaadi.⁵¹¹

Jätkus ÜPN-i jaoks naturaaleksponaatide kogumine ja nende kontroll kohtadel.⁵¹² Seoses ÜPN korduva edasilükkamisega tuli muudeti ka näitusest osavõtu tingimusi. Tootmisnäitajaid suurendati,⁵¹³ põllumajanduses aga süvenes allakäigutendents. 1953. a veebruaris peetud EVNK järjekordsel koosolekul võeti nõuks pöörduda ÜPN PK poole, et taotleda luba esitada erandkorras

⁵⁰⁶ ERA R-6-8-34, L 213; ERA R-6-8-24, L 100.

⁵⁰⁷ E. Lokuta. Õigus esineda üleliidulisel põllumajandusnäitusel on suureks tunnustuseks ning saavutuseks igale majandile ja põllumajanduse eesrindlasele. – Sotsialistlik Põllumajandus 1950, nr 8, lk 589.

⁵⁰⁸ ERA R-6-8-48. L 1, 21–23. Raadiosaadete eest oli vastutav PM põllumajandusliku propaganda valitsuse töötaja E. Rand

⁵⁰⁹ E. Leito. Läheneb 1951. a üleliiduline põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1951, nr 6 lk 408.

⁵¹⁰ ERA R-6-8-84, L 12, 57.

⁵¹¹ ERA R-6-8-137, L 28.

⁵¹² ERA R-6-1-46, L 1.

⁵¹³ Kui 1949.a pidi ÜPN kandidaadiks saamisel olema piimatoodang lehma kohta kolhoosides 2200 kg ja sovhoosides 3600, siis 1951. a juba vastavalt 2800 ja 4000 kg. – Vt J. Raun. Võideldgem austava õiguse eest osa võtta Üleliidulisest põllumajandusnäitusest. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1949, nr 7, lk 395–396; Üleliidulise põllumajandusnäituse peakomitee määruste ja juhendite kogumik 1951. a Üleliidulise põllumajandusnäituse ettevalmistamise kohta, Tallinn, 1951, lk 20.

kandidaadiks ka neid majandeid, kes ei täitnud kõiki ÜPN poolt kehtestatud tingimusi seoses 1952. a halbade ilmastikuolude ja kariloomi tabanud suu- ja sõrataudiga.⁵¹⁴ Kuna vahepeal olid Eestis loodud oblastid, esitati kandidaadid oblastite põllumajandusvalitsuste kaudu.⁵¹⁵ 1953. a hiline kevad ja kollektiivmajandite süvenevad majandusraskused sundisid taas taotlema Moskvalt osavõtutingimuste leevendamist. Seda kinnitavad põllumajandusminister Edgar Tõnuristi ja PPV juhataja Arnold Talvoja tehtud pöördumised MTJ-de poole⁵¹⁶, kus teatatakse, et materjalid parimate näituseks väljavalitud kolhooside kohta tuleb ära saata ka juhul, kui nende tootmisnäitajad ei vasta ÜPN PK tingimustele.⁵¹⁷

Kui 1954. a näitusele võis valida majandeid paari viimase aasta tootmisnäitajate põhjal, siis vastavalt NSV Liidu MN ja NLKP KK 1954. a 3. aprilli määrusele nr 624, millest juhendus Eesti NSV MN ja EKP KK 17. aprilli määrus nr 6, toimus kandidaatide esitamine 1955. a üleliidulisele näitusele samade tingimuste ja näitajate alusel, mis olid kinnitatud juba 1954. a näituseks. Kandidaatide väljavalimisel 1955. a näitusele arvestati üksnes ühe aasta, 1954. aasta töötulemusi.

Ulatusliku väljapanekuga kandidaatide kohta tuli esitada MN-le dokumentatsioon (2 eksemplaris vene keeles) juba 25. jaanuariks 1955, väiksemate väljapanekutega kandidaatide puhul oli tähtajaks 20. veebruar.⁵¹⁸ Näitusekandidaate vormistamist pidid juhtima MTJ-de tööpiirkonda kuuluvate kolhooside peaaagronoomid ja peazootehnikud. Rajoonide täitevkomiteede esimeestele tuletati ministrite nõukogu poolt meelde suhtuda ÜPN kandidaatide väljavalimisse „täie tõsidusega“, kuna rajoonide ükskõikse suhtumise tõttu olevat jäänud vormistamata terve rida eesrindlasi.⁵¹⁹

Muutunud oli ka üleliidulise põllumajandusnäitust ettevalmistava vabariikliku komitee koosseis. 1956. a kuulus EVNK-sse põllumajandusminister Edgar Tõnurist, sovhooside minister Aleksander Mette, TA president Johan Eichfeld, EKP KK põllumajandusosakonna juhataja Eduard Kubjas, MN esimees Arnold Veimer, kultuuriministri asetäitja Endel Jaanimägi, liha- ja piimatööstuse ministri asetäitja Jaan Pärn, vabariikliku põllumajandusnäituse direktor Valentin

⁵¹⁴ ERA R-1-17-993, L 4.

⁵¹⁵ Tartu oblastist oli välja valitud 9 majandit ja 42 eesrindlast, Pärnu oblastist vastavalt 13 ja 40 ning Tallinna oblastist 22 ja 131. – Samas, L 2–3.

⁵¹⁶ Seoses põllumajanduse ja varumisministeeriumi ühendamise 1953. a üheks Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumiks kaotati senised rajoonidevahelised põllumajanduse ja varumise valitsused. Kolhooside agronoomialane, zootehniline ja veterinaarne teenindamine pandi MTJ-dele. Agronoomid, zootehnikud ja veterinaararstid, kelle ülesandeks oli ka näitusekandidaatide väljavalimine, töötasid kolhoosides, kuid said palka MTJ-de kaudu. – Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon ja struktuur 1940–1960, Tallinn, 1981, lk 36–38; Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1941, Tallinn, 2002, lk 233.

⁵¹⁷ ERA R-6-8-135a, L 111, 122–114. A. Talvoja kirjas on täpsustavalt märgitud: „tingimused taimekaitse alal“.

⁵¹⁸ ERA R-6-8-159, L 42.

⁵¹⁹ Samas, L 6, 43.

Vagin, peamethodik Arvid Mühle, peale nende veel Maltsev ja Jõgi (amet nimetamata).⁵²⁰

Järgnevalt vaatlen eksponentide väljavalimise korda üleliidulisele näitusele ning kandidaatide leidmiseks rakendatud abinõusid.

4. 2. 1 Eksponentide väljavalimise kord

Nagu nimetatud, valiti ÜPN kandidaadid vastavalt ÜPN PK poolt kinnitatud tingimustele. Osa võtta võisid kõik kollektiivmajandid, kes olid täitnud või ületanud näituse korraldajate poolt kehtestatud tingimused ning saavutanud silmapaistvaid toodangunäitajaid. Õigus osaleda oli antud ka kollektiivmajandite loomakasvatus- ja tõufarmidele eraldi, samuti masina-traktorijaamadele, katsejaamadele, teaduslikele uurimisasutustele, koolidele jne.

Ka üksikisikutest kollektiivmajandi liikmed, olgu nendeks siis kolhooside esimehed, agronomid, brigadirid või traktoristid, said õiguse näitusest osa võtta; põllumajandusteadlastest, samuti seleksionäridest-praktikutest said kandideerida vaid need, kes järgisid oma töödes mitšuurinlikku õpetust. Kolhoosidest said osalemise õiguse majandid, kellel oli teraviljakultuuride saak vähemalt 16 ts/ha (sovhoosidel 18 ts/ha), või kelle piimatoodang oli 2200 kg lehma kohta. Lehmi pidi olema vähemalt 15. Sovhoosides olid vastavad näitajad 3600 ja 40. Lisatingimuseks oli kandideerivatele kolhoosidele seatud juba 1950. a 1. jaanuariks nelja liiki farmi, veise-, lamba-, sea- ja linnufarmi rajamine.⁵²¹ Näitajad oli küllalt kõrged, nii näiteks kuulus 1949. a suvel ÜPN-le väljavalitud 10 parima kolhoosi hulka Järvamaa Väätsa valla Esimese Mai kolhoos, kus ainsana ulatus piimtoodang tingimustes ettenähtud 2200 kg-ni.⁵²²

Juba 25. mail 1949 oli välja antud ÜPN PK määrus nr 12 „Üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjate kohta Eesti NSV alal“, mis aga 1951. aastast seoses uute juhiste ilmumisega kaotasid kehtivuse.⁵²³ Selles olid toodud näitusest osavõtjate loetelu, osavõtutingimused põllumajanduse eri valdkondade kaupa, samuti põllumajandusega seotud

⁵²⁰ ERA R-1-17-1310, L 2.

⁵²¹ J. Raun. Võideldgem austava õiguse eest osa võtta üleliidulisest põllumajandusnäitusest. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1949, nr 7, lk 395; 1950. a üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjate kohta ja näitajate kohta nende väljavalimiseks Eesti NSV-s. – Talurahvaleht, 14. juuni 1949.

⁵²² Kõikide kolhooside puhul on tootmisnäitajad esitatud erinevalt, piimatoodangut polegi alati märgitud. Harjumaa Raikküla valla Uue Elu kolhoosis (asutatud aprillis 1948) oli see 1620, Tartumaa Tartu valla Põuatu kolhoosis (aprill 1949) 1529, Läänemaa Velise valla Valguse kolhoosis (märts 1949) vaid 1200 kg lehma kohta. Parem polnud olukord Eesti vanimas kolhoosis – Saaremaa V. Kingissepa nimelises kolhoosis oli keskmine piimatoodang oli 1555 kg. – ERA R-1-17-509, L 26, 28, 31, 34.

⁵²³ Üleliidulise põllumajandusnäituse peakomitee määruste ja juhendite kogumik 1951. a Üleliidulise põllumajandusnäituse ettevalmistamise kohta, Tallinn, 1951, lk 37.

tööstuse, elektrifitseerimise, mehhaniseerimise jms kohta.⁵²⁴ Pikk tingimuste loetelu oli esitatud koolilastele – noortele naturalistidele.

Osalemiseks nõutavad tootmisnäitajad olid esitatud eraldi kraidele, oblastitele, ja vabariikidele. Tootmissaavutusi (-näitajaid) nõuti erinevalt: sõltuvalt sellest, missuguses NSV Liidu mullastikupiirkonnas või majanduslikes tingimustes vabariik või oblast paiknes, oli kokku 3–8 rühma. Osa tootmisnäitajaid kehtisid ühesuguselt kõigile. Näiteks teraviljakultuuride osas olid NSVL paikkonnad jagatud 8 rühma (saagikus küündis 15–20 ts/ha).⁵²⁵ Veisekasvatuses oli kokku 5 rühma.⁵²⁶ Lehmi pidi kolhoosides olema vähemalt 40, sovhoosides 70. Põllumajanduse eesrindlaste osas olid osavõtu tingimused nõudlikumad kui ühismajandite puhul.⁵²⁷

Moskva näitusele pääsemine oli muudetud etapiliseks ja piisavalt bürokraatlikuks. Avaldused näitusest osavõtuks tuli kolhoosidel, MTJ-del, katsejaamadel, uurimisasutustel ja põllumajanduskoolidel esitada rajoonide põllumajandusosakondade kaudu põllumajandusministrile, sovhoosidel (1957. aastani) sovhooside ministrile. Näitusest võisid osa võtta ka maarajoonid tervikuna. Pärast põllumajandusosakonna poolset kontrolli koostati kandidaatide iseloomustused ja loomade zoo-veterinaarpassid.⁵²⁸ Edasi saadeti vajalikud dokumendid Ministrite Nõukogusse, kus need vaadati läbi ES ja EVNK poolt ning saadeti Moskvasse ÜPN Peakomiteele kinnitamiseks. Kui kandidaat ÜPN-st osavõtjaks kinnitati, saadeti talle näitusest osavõtja tunnistus.

Osavõtjate kohta koostati nimekirjad (iga osaleja kohta tuli täita andmed 13 lahtris), need tuli koostada nii majandite kui eesrindlaste kohta eraldi. Lahtrid 3–8 olid kandidaadi toomistulemuste kohta. Kui kandidaat oli kinnitatud, tehti 13. lahtrisse ÜPN PK märges „vastab“ (*so'otsvetstvujet*) või „ei vasta“ (*otklonen*). Vastav otsus kandidaadi kohta kinnitati Moskvas peakomitee liikmete allkirjaga. Eestist pärit näitusekandidaadid kinnitas ÜPN PK liige Tšekmenev.⁵²⁹ Täitmisejuhised sisaldasid nõuet, et kõik lahtrid pidid olema täidetud, puudulikult

⁵²⁴ Üleliidulise põllumajandusnäituse peakomitee määruste..., lk 3–37.

⁵²⁵ Eesti koos Läti, Leedu ja Valgevene ning mõnede Vene oblastitega (sh Moskva ja Pihkva) kuulus 5. rühma, kus keskmine saagikus kõikide teraviljakultuuride alal pidi olema 17 ts/ha. – Samas, lk 5–6.

⁵²⁶ Eesti koos teiste Balti vabariikide ning mõnede oblastitega (Leningradi, Kiievi, Moskva, Kostroma jt) kuulus 1. rühma, kus lehmade keskmine piimatoodang pidi olema kolhoosides 2800, sovhoosides aga 4000 kg. Eestiga sarnastes majanduslikes tingimustes Pihkva oblasti puhul oli nõue tunduvalt madalam – vastavalt 2400 ja 3100. – Samas, lk 19–20.

⁵²⁷ Kõigi teraviljade keskmine saagikus pidi olema 19 ts/ha, piimatoodang lehma kohta kolhoosnikel 3500 ja sovhoositöötajatel 4500 kg. – Samas, lk 32.

⁵²⁸ Samas, lk 35.

⁵²⁹ ERA 1-17-1097, L 33–33p jm.. Kui oli esitatud näiteks mingi kolhoos või mõni muu kollektiiv (MTJ, noored naturalistid jt), oli nimekirja kaanel tempel selle kohta, kui mitu kandidaati on kinnitatud/välja jäetud, ning viide PK vastava kuupäeva otsusele. Vahel on tempel löödud, kuid jäetud allkirjaga kinnitamata. Enamasti on majandid jäetud kinnitamata põhjusel, et riigile müügi plaan oli täitmata või polnud külvi pindala, millelt saadi hea saagikus, piisavalt suur. Hinnangute andmisel ilmnis ka ebajärjekindlust. Näiteks Elva rajooni Vorosilovi-nimeline kolhoos oli saanud näitusest osavõtu loa, kuigi piima müüginorm oli täidetud vaid 30 %, Kose rajooni Lauristini nim kolhoos, kellel kõik müüginormid täidetud, jäeti kinnitamata. Hiljem on majand siiski eksponeeritud ja ka

täidetud, ilma allkirjade ja pitsatita nimekirjad saadeti tagasi. Kõik osavõtjad-kandidaadid olid grupeeritud ja varustatud venekeelse literaga ning nimekirja järjekorranumbriga. Vastav tähe ja numbriga kombinatsioon märgiti iga osavõtja nime juurde ning muutus arvestuslikuks tunnuseks (nt A-115), mis kanti tema iseloomustusse ning agropassi.⁵³⁰

Kandidaatide iseloomustused oli samuti vormikohased, vastavalt sellele, kas tegemist oli kollektiivi või üksikkandidaadiga.⁵³¹ Analüüsimiseks olen valinud üksikisikute iseloomustuse 2 vormi erinevatest aastatest.⁵³²

Kuni 1955. a sügiseni kasutati 1952. a juulis trükitud iseloomustuse blankette, tiraažiga 2 miljonit. See koosnes 4 osast: 1) isiku üldandmed (ankeedivormis), 2) tootmisnäitajad, kus tuli märkida saagikus, loomade produktiivsus ja plaanitaitmise protsent, 3) uusimate põllumajandusteaduse saavutuste ja eesrindlike kogemuste kasutamine kõrgete tootmisnäitajate saavutamisel, 4) esitatud avaldus või autoritunnistuse omamine mingi leiutise või ratsionaliseerimissetpaneku kohta.⁵³³ Ka sooviti teada, milliseid riiklikke autasusid on inimene saanud.

1955. a sügisest kasutusele tulnud vormides trükiarvuga 1,9 miljonit on eelnevaga võrreldes rohkem ruumi pühendatud isikuandmete osale.⁵³⁴ Lisaks ametile, tuli märkida ka eriala ja varasemad ÜPN-I osalemised. Senisest põhjalikumalt sooviti teada tootmisnäitajaid, masinate-mehhanismide kasutamist, eesrindlase väljatöötatud normipäevade arvu võrdluses teiste kolhoosnikega, tema töötasu suurust rahapalgas ja natuuras. Endiselt sooviti teada autoritunnistuste olemasolu, näitusekandidaadi poolt aretatud loomatõu või sordi tulemuslikkust ning

autasustatud (vt lisa nr 3). ÜPN kandidaadiks on kinnitatud kõik selle majandi poolt esitatud lüpsjad (keskmine väljalüps lehma kohta 3000 kg), sh ka lüpsja, kellel oli toodang vaid 2500 kg, seega alla näitusele pääsemise lävendi. – Samas, L 3–4, 11.

⁵³⁰ Osavõtjate grupe oli 14, need olid järgmised (korduse vältimiseks on iga grupi loetelu lõpust jäetud ära lisand „...ja nende eesrindlased“): A – kolhoosid, kolhooside loomakasvatustehased; Б – sovhooside ministeeriumi alluvuses olevad sovhoosid, sovhooside loomakasvatustehased; B – rajoonidevahelised kapitaalremondi töökojad, tehased, konstrueerimisbürood; Г – õppe-katsemajandid, riiklikud tõulavad, hobusekasvandused, haudejaamad; Д – katse- ja seleksioonijaamad, riiklikud sordiaretusjaamad; E – metsamajandid, metskonnad, metsa-puukoolid; Ж – veemajandid, ekskavaatorijaamad; 3 – ülejäänud sovhoosid ja sovhooside farmid И – masina-traktorijaamad, mehhaniseeritud loomakasvatustehased jms; K – teaduslikud uurimis- ja õppeasutused; Л – vabariiklike, kraide ja oblastite põllumajandusorganite eesrindlased; M – rajoonide põllumajandusorganisatsioonide eesrindlased; H – noorte naturalistidega seotud organisatsioonid, naturalistide ringid, noorte tehnikute jaamad; O – muud asutused ja nende eesrindlased, kes on esitatud kandidaadiks individuaalses korras. – ERA F R-1 n 17 s 1095 L 1.

⁵³¹ Iseloomustuse täitmise vorme oli 1955. a kokku vähemalt 25. – ERA R-6-8-159, L 45.

⁵³² TA Loomakasvatuse ja Veterinaaria instituudi Väandra katsejaama karjaku Hans Nassari ja sama instituudi teadusliku töötaja Jaan Partsi iseloomustused vastavalt aastatest 1955 ja 1956. Mõlema vormid on trükitud vene keeles. – ERA R-8-160, L 42–42p; ERA R-1-17-1342, L 31–31p.

⁵³³ „Uusimate“ saavutused“ kõrgete saakide saamisel olid iseenesest lihtsad töövõtted. Näiteks H. Nassari „meetodeid“ on iseloomustatud järgmiselt: *Hooldas korralikult kultuurkarjamaid – külvas mineraalväetisi, laotas sõnnikut, lõi iga karjatuse järel laiali loomade väljaheite hunnikud, teostas koplite järelniitmist ja heina kogumist koplitest. Selle tulemusel paranes heinamaa taimestik ja saak tõusis 2841 säilitusühikule hektarilt.* – Vt ERA R-6-8-160, L 42p.

⁵³⁴ ERA R-6-8-160, L 42.

ratsionaliseerimisettepaneku efektiivsust.⁵³⁵

Kuna ÜPN-st osavõtuõigus anti parimatele töötajatele, osutusid osavõtutingimuste vastavaiks sageli isikud, kelle vastu kompartei oli vihaselt võidelnud – endised jõukad talupidajad ja koguni väljasaadetud. Kүүditamise hirmus olid nad oma talud maha jätnud ja otsinud tööd kaugemal. Nii näiteks oli Tartumaal Ülenurme sovhoosis tööl mitu sellist perekonda. Nii olevat majandi direktor Ilmar Läänelaid kinnitanud, et võtab tööle ikka „kulaku sorti rahvast, kuna need on tööinimesed”.⁵³⁶ Majandist oli 1954. a ÜPN-l 29 osavõtjat, kelle hulgas leidis ka endisi „kulakuid“.

Teatavasti paistsid Siberisse kүүditatud eestlased samuti silma oma töökusega. Lapseas Siberisse kүүditatud Lembit Luik (s 1935) on meenutanud, et ta valiti küll välja ÜPN kandidaadiks ja talle saadeti osavõtja medal, kuid kuna tal oli traktoristina pingeline tööaeg, siis näitusele teda ei lubatud.⁵³⁷ Teine kүүditatu, Anastasia Paine (1917–2006) on meenutanud, et sattus 1954.a Siberi kolhoosnikega Moskva näitusele ekskursioonile. Paviljonis eestikeelset juttu kuulates olevat teda vallanud suur koduigatsus ja meeleliigutus, mistõttu giidi jutu sisu temani ei jõudnudki.⁵³⁸

Omaette rühma tublidest töötajatest moodustasid ka NSV Liidus kodumaata jäetud rahvas – ingerisoomlased, keda saabus Eestisse arvukalt peale sõda. Stalinliku võimu tagakiusamise tingimustes oli nende ainsaks ellujäämisvõimaluseks võtta vastu ka kõige raskem töö, enamasti oli selleks lüpsjaamet. Nii näiteks on 1951. aastal üleliidulisele põllumajandusnäitusele väljavalitud 50 näitusekandidaadi hulgas 10 ingerisoomlast (kõik lüpsjad), 1 venelane ja 1 ukrainlane, ülejäänud on eestlased.⁵³⁹ Ingerisoomlasi töötas palju ka Ülenurme sovhoosis. Neid tööle võttes olevat direktor Läänelaid tavatsenud hoiatada, et laisad seal vastu ei pea ning süüakse peagi kollektiivi poolt välja.⁵⁴⁰

4. 2. 2 Propagandakampaniad ja sotsialistlik võistlus

Põhjusel, et uut kolhoosidel polnud majanduslikud saavutused kiita – aga seda ei tohtinud ju nõukogude võim mingil moel lubada –, ning ÜPN-le kandidaatide leidmiseks otsustati 1949. a

⁵³⁵ ERA R-1-17-1342, L 31.

⁵³⁶ J. Pullisaar. Mälestusi Ülenurmelt 1951–1957. Käsikiri. Ülenurme, 1982, L 31.

⁵³⁷ Lembit Luik. Kirjad autorile 28.04.04 ja 17.05.04 Põlvast.

⁵³⁸ Autori vestlus A. Painega 02.08.05.

⁵³⁹ Ülevaade on tehtud vaid ühe säiliku põhjal. – ERA R-1-17-749, L 11, 25–26, 40–41, 44, 56, 72, 74, 76, 85–86, 88.

⁵⁴⁰ J. Pullisaar. Mälestusi Ülenurmelt 1951-1957..., L 34. Ülenurme sovhoosis töötas ka ingerisoomlane Rosaalie Kirjanen, kellest hilisem kujunes sotsialistliku töö kangelane.

alustada mitmete ettevõtmistega. MN esimees A.Veimer saatis maakondade TK-de esimeestele manitseva kirja, kus juhtis tähelepanu, et ettevalmistustöö maakondades toimub veel „ väga nõrgalt”.⁵⁴¹ PM-s aga oli alustatud nende põllumajandustöötajate väljaselgitamist, kelle silmapaistvad töösaavutused oleks võimaldanud neil saada sotsialistliku töö kangelaseks, millega kaasnes ka autasu ordenite või medalite näol. Kõik sel moel autasustatud said automaatselt ÜPN-st osavõtuõiguse. Kandidaadid tuli leida juba aasta lõpuks.⁵⁴² Kõik autasustatud said automaatselt ÜPN-st osavõtuõiguse. Omaette aunimetuseks kujunes töösaavutuste hindamisel veel „kõrgete saakide meister”, selle tiitli kandjaid oli kokku 24.⁵⁴³ Kõigi nende aktsioonide eesmärgiks oli kannustada kolhoosnikke suurematele töösaavutustele, mille põhjal oleks lihtsam välja valida näitusekandidaate.

Kuna massitöö näituse ettevalmistamiseks maal polnud andnud veel piisavalt tulemusi,⁵⁴⁴ otsustati ellu viia ulatuslik propaganda abinõude plaan. Selle realiseerimiseks määrati periood 1. detsembrist 1949 – 1. aprillini 1950. Töösse kaasati suured jõud: maakondade ja valdade täitevkomiteed, parteikomiteed, MTJ-d, raadiokomitee, põllumajanduse spetsialistid, kesk- ja maakondade ajalehed, ajakirjad Sotsialistlik Põllumajandus, Stalinlik Noorus, Eesti Naine, Abiks Agitaatorile ning Pilt ja Sõna. Perioodilisi väljaandeid kohustati pidevalt avaldama artikleid ja fotosid näituse taastamise kohta, pühendades selleks lausa erilehekülgi ja erinumbreid. Kolhooside organiseerimistöö parandamiseks korraldati 28.–29. septembrini seminar 18 põllumajandusala töötajale. Maakondade täitev- ja parteikomiteed pidid jätkuvalt korraldama seminare, loenguid ja vestlusi ÜPN-st osavõtu tingimuste tutvustamiseks.⁵⁴⁵

Peale hoogtöökuude ja trükikampaaniate praktiseeriti ka sotsialistlikule võistlusele innustavaid üleskutseid. Taolised võistlusele kutsuvad pöördumised polnud mõistagi kolhoosnike altpoolt tulev initsiatiiv, vaid partei poolt hoolikalt kavandatud kampaaniad. Näiteks määrati 1949. a kindlaks, et esimese üleskutse teeb Järvamaa Väätša valla kolhoos Esimene Mai, millega pidid ühinema teised kolhoosid. Plaan nägi ette ka ühe sovhoosi ja masina-traktorijaama ettevalmistamist taolise üleskutsega esinemiseks.⁵⁴⁶

Sotsialistlikku võistlust nähti kui nõukoguliku tootmistöö edasiviivat jõudu. Uutmoodi

⁵⁴¹ ERA R-6-8-34, L 213.

⁵⁴² ERA R-6-8-24, L 85, 102.

⁵⁴³ Samas, L 81. Kõik välja valitud isikud olid kas lüüvanemad või brigadirid, oli ka üks esimees. See oli Johannes Mikomägi Harjumaa Tõdva valla kolhoosist Kiir.

⁵⁴⁴ 1949. a 1. juuli seisuga oli valitud ÜPN kandidaadiks 10 kolhoosi: Järvamaalt 3, Läänemaalt 2, Harjumaalt 1, Valga-, Võru-, Tartu- ja Saaremaalt igast maakonnast 1. Lisaks veel 5 loomakasvatusefarmi Viljandi-, Harju- ja Järvamaalt, 2 puukooli, 3 masintractorijaama, 3 õppeasutust ning 2 teaduslikku uurimisasutust eri maakondadest. – ERA R-6-8-34, L 212–213.

⁵⁴⁵ Samas, L 216–218.

⁵⁴⁶ Samas, L 217.

mõõduvõtmine kus „kolhoos võistleb kolhoosiga, brigaad brigaadiga, lüli lüliga ja kolhoosnik kolhoosnikuga”⁵⁴⁷ pidi innustama ÜPN-st osavõtuks vajalike näitajate saavutamist. Sotsialistlik võistlus oli turumajandusliku konkurentsi surrogaatvorm, sotsialistliku töö kangelase nimetus aga kujundati ergutusvahendiks, mille nimel tuli pingutada. Samamoodi kujundati ergutusvahendiks ka Moskva näitusele pääsemine. Sotsialistliku töö kangelaste saavutusi esitleti üleliidulisel näitusel eraldi stendidel, neile olid ette nähtud hinnalised preemiad.

Sotsvõistluse võitnud majandeid autasustati rändpunalippudega. Nendega autasustati maakondi, valdu, külanõukogusid, kolhoose, sovhoose ja masina-traktorijaamu.⁵⁴⁸ 1950. a kinnitati ka rändpunalippudega kaasnevad rahalised autasud: maakondadele oli see 15 000, valdadele 8000 ja külanõukogudele 5000 rubla. Võrdne summa – 8000 rubla – oli ette nähtud võistluse võitnud kolhoosile, sovhoosile, masina-traktori- ja masina-maaparandusjaamale.⁵⁴⁹

Sotsialistliku võistluse võitjatest kujundati meediakangelased. Muidu tublidest tööinimest kujundati kolhoosi juhtkonna poolt ideoloogiliste mängude etturid – tagas ju üleliiduline tähelepanu töökangelasele ühtlasi soodsamaid võimalusi ka majandile endale. Üheks taoliseks näiteks oli kahtlemata Harjumaal Rahva Võidu kolhoosi lüpsja Anni Mikomäe sotsialistliku töö kangelaseks kujundamise lugu. A. Mikomäest sai üleliidulise põllumajandusnäituse kandidaat, keda edaspidi mitmel korral autasustati hinnaliste preemiatega. Omavahelises võistluses oli ta sama kolhoosi lüpsja Salme Metsallikuga.

Sotsialistliku kangelase kujundamise tagamaadest on kirjutanud toleaeagne Harju maakonna Tõdva zooveterinaarjaoskonna zootehnik Ella Volmer oma mälestustes. Ta meenutab (kirjaviisi muutmata): *Tekkisid sel ajal sovhoosides sots. töö kangelased Karl Isak, Hilda Kruusalu ja teised. Arvasin [et] äsja loodud kolhoosides peaks ka saama toodangu tõstmisel suureks tõukejõuks sots. võistlus. Küsisin Tõdva valla TSN TK esimehelt Kaugelt ja valla partorgilt Palmelt, kas Anni Mikomägi on poliitiliselt sobiv sots.töö kangelaseks. Vastus oli jaatav. Kui Anni lehmade grupi toodanguid kontrollisin, leidsin, et kaks nendest ei kindlusta plaani täitmist, need peab välja vahetama. Kui palusin farmijuhatajal Valli Hinnol seda teha, keeldus tema, et mitte rahva vaenu alla sattuda. Tegin seda siis isiklikult ühel 1949.aasta sügis hommikul videviku ajal kui maa juba*

⁵⁴⁷ E. Int. Sotsialistliku võistluse organiseerimisest. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1950, Tallinn, 1949, lk 104. Sotsialistliku võistluste organiseerijateks olid kohalikud agitaatorite grupid, kes korraldasid kolhoosnike hulgas vestlusi, andsid välja seina- ja väliklehti. Koos valdade parteiorganisatsioonidega pidid nad võistluse kaasama ka kolhoosid omavahel. Tähtsaks peeti sotsvõistluse näitajate ülesriputamist nähtavasse kohta, nagu lugemistuppa või punanurka. Edukamate kolhoosnike fotod kanti autahvlile, mahajääjad aga nn mustale tahvlile. – Samas, lk 104–105.

⁵⁴⁸ ERAF 1-4-953, L 190–191. 1950. a mais otsustati EKP KK bürool lisaks senistele luua juurde veel üks rändlipp, millega autasustada masina-maaparandusjaamu.

⁵⁴⁹ Samas, L 191.

*konarlikeks külmunud oli./.../ Palusin sellele ettevõtmisele kollektiivi toetust, sest see toob kogu majandile kasu ja kuulsust. Koosolijad aploteerisid.*⁵⁵⁰

A. Mikomäele koostati E. Volmeri poolt individuaalne lüpsiplaan, mille täitmist kontrolliti igakuiselt. Karjatamisperioodil kippus plaanitäitmine ohtu sattuma. Asendades rajooni peazootehnikut selle puhkuse ajal, kasutas zootehnik Volmer oma ametipositsiooni – kogu Harju rajoonile eraldatud 18 tonnist sojakoogist jagas ta sellest 4 tonni Anni Mikomäe lehmadele. Nii oli plaanitäitmine kindlustatud ja 1951. aastal sai A. Mikomägi esimese kolhoosnikuna sotsialistliku töö kangelaseks.⁵⁵¹

Kahtlemata tekitasid taolised ebaausad võtted ja subjektiivne hoiak ühe kolhoosniku teisele eelistamisel ka kibestumist ja tööalaseid pingeid. Seda kinnitab lõik E. Volmeri meenutustest: *Mõni aasta hiljem kohtusin Anniga Estonia kontserdisaalis põllumajandustöötajate kokkutulekul. Ta mainis: „Vaata kuhu olen ma oma toodanguga nüüd langenud. Kui minu vanad lehmad tulid noortega asendada, ei antud minule enam oma lehmade järglasi, vaid need, mis teistest järele jäid. Ma proovisin veel, kuid arvan, et sellest midagi välja ei tule. Rahvas on minu peale väga kadedad. Metsallik Salme isegi ei tervita mind”.*⁵⁵²

1940–1950ndate aastate kolhoosielu edendamiseks ja töö kvaliteedi parandamiseks võeti kasutusele ka seni tundmatu „töödistsipliini” mõiste. Saamaks kogemusi parimate töötulemuste saavutamiseks, propageeriti kohtumisi kolhoositöö eesrindlastega Pole kahtlust, et sageli jõuti töösaavutusteni ebaetiliste abinõudega, nagu eelkirjeldatud juhtumi puhul, enamasti aga üleloomuliku tööga. Siinkohal paar näidet teise sotsialistliku töö kangelase, Elmiine (Elmiina) Otsmani töösangariks kujunemise loost. Ka E. Otsmanist kujunes mitmekordselt autasustatud üleliidulise põllumajandusnäituse kandidaat.

Varasema kirjutise (1952) autoriks võib olla mõni tollane ajakirjanik, teine aga näib siiras ülestunnistus (1987).⁵⁵³ 1952. a on kirjutatud järgnevalt: *Võtsin endale kohustuse teha Eesti NSV 10.aastapäevaks [21.juuliks 1950.a] 400 ha pehmeküüdi. Vahetustraktoristiks oli isa Peeter Otsman, kes tundis hästi masinaid ja aitas parandada rikkeid. [...] Ees oli ju Eesti NSV aastapäev, tahtsin iga hinna eest täita oma kohustuse selleks päevaks. Isa töötas päeval ja mina öösel, sageli ainult kuu poolt valgustatud põlde mööda. Need jäid mustendama üks teise järel, üles harituna meie traktori poolt. Oli alles 25. juuni, kui traktoribrigaadi brigadir Arnold Rohtla tuli ja soovis meile*

⁵⁵⁰ E. Volmer. Mälestusi kollektiviseerimise päevilt. Käsikiri. 1986, L 5 – 6.

⁵⁵¹ Samas, L 6–7.

⁵⁵² Samas, L 7.

⁵⁵³ E. Otsmani puhul võib kõnelda ka tema sobitumispuüdlustest erinevate ajajärkudega. Näiteks on ta ühenduse Eesti Elulood poolt korraldatud üleskutsele reageerides saatnud oma biograafia, mida on hiljem mitu korda muutnud. – Autori vestlus Ruth Hindrikusega 2006. a juunis.

õnne – 400 ha oli täis.⁵⁵⁴

1987. a on eelnimetatud naiskombainer meenutanud kolhoositegelikkust teisiti: *Igal pool pidid ilutsema loosungid Stalinile antud lubaduste täitmisest jne. Armastati väga suuri sõnu. Kahjuks ei jõudnud tööd neile järgi. See läks vahest üle kivide ja kändude. [...] Masinaid oli vähe ja tööd alati üle pea. Rakkes olid päevadel ja öödel veel lisaks. Kuid teenisin näiteks esimesel kombaineri aastal, 1950-l midagi 300 rubla ringis vanas rahas. 200 rubla sellest võeti riigituludesse bensiini ülekulu eest. Ja ma ise elasin vee ja leiva pea. Kuid minul see tööisu kombainil ära ei võtnud. Pidasin vastu kolmkümmend hooaega.*⁵⁵⁵

Näitustest osavõtt polnud nõukogude süsteemis enam inimeste vaba tahte avaldus, nagu see oli olnud varem külaühiskonnas. Näitused muudeti kurnavaks kohustuseks – ÜPN kandidaadiks saamise nimel tuli kolhoosnikel kõvasti pingutada. Näitusest osavõtt muudeti õ i g u s e k s, nagu see sõnastati ka näituste tingimustes. Varasematest, põllumeeste seltside korraldatud näitustest sai eesti taluinimene rõõmu ja innustust, ka olid näituste juhised sõnastatud lühidalt ja arusaadavalt. Üleliiduliseks näituseks valmistumine oli aga tüütu kohustus, mis kolhoosi sunnitud talupoja niigi rasket tööpäeva pikendas. Näitused kujunesid pigem poliitilisteks kui põllumajanduslikeks aktsioonideks.

4. 2. 3 Ettevalmistused eksponaatide väljavalimiseks

Eksponaatide valik näitusele toimus vastavalt ÜPN PK poolt kinnitatud määrustele. Nende välja valimiseks ilmusid eraldi juhised nii taime- kui loomakasvatuseksponaatide osas.⁵⁵⁶ Eksponaatideks pidid olema toodangu parimad näidised. Eristati naturaali- ja kujutavaid eksponaatideks. Viimaste hulka kuulusid mitmesugused mudelid, maketid, maalid jmt. Väljavalimise juhendid olid pikad ja põhjalikud. Täpselt oli ette kirjutatud hulk, mahud, gabariidid, vormistamisviis jmt.⁵⁵⁷

Köögi- ja juurvilja tuli säilitada kolmekordses, sibulaid ja peete kahekordses koguses.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ E. Otsman (Pärnu oblasti Viljandi Masina-Traktorijaama traktoribrigadir). Mehhanisaatorina Nõukogude Eesti põldudel, Tallinn, 1952, lk 14. (Ilmus sarjas „Põllumajanduse eesrindlaste töökogemusi”.)

⁵⁵⁵ E. Otsman. Kiri Eesti Põllumajandusmuuseumile 28.11.87. Väluste, 1987, L 3–3p.

⁵⁵⁶ Üleliidulise põllumajandusnäituse Peakomitee määruste..., lk 50–120.

⁵⁵⁷ Nii näiteks pidi teraviljavihkude ümbermõõt olema 125–150 cm ning see pidi olema seotud 2–3 cm laiuse paelaga kolmest kohast. Tera- ja kaunviljad tuli valida kõige saagirikkamatelt kasukohtadelt, sõltuvalt kultuurist 1–3 vihku. Terade kogus sõltus samuti sellest, mis viljaga tegemist, ulatudes 16–48 kg-ni. Viljavihke ja söödakultuure tuli desinfitseerituna säilitada kohapeal kuni Moskva korralduseni nende ärasaatmiseks.

⁵⁵⁸ Üleliidulise põllumajandusnäituse Peakomitee määruste..., lk 62, 67.

Suhkrupeetide säilitamiseks tuli need hoida kastides kihtidena eelnevalt läbikuumutatud liivas, mida igakuiselt vahetati. Kindlustamaks eksponaatide säilimist, hoiti üht partiid Tallinnas (või Moskvast), teist majandis.⁵⁵⁹ Kartuleid tuli mugulate kasvamamineku vältimiseks jahutada hoidlates lume või jääga. Majanditel tuli eksponaatkartulite säilitamiseks ehitada spetsiaalsed külmutusruumid, kus täpselt tuli jälgida temperatuuri ja niiskusrežiimi.⁵⁶⁰ Säilitamise eest vastutasid majandite juhatajad. Nende instrueerimise ja abistamisega pidid tegelema põllumajandusosakondade vastavalt koolitatud spetsialistid, kelle ülesandeks oli süstemaatiline järelvalve.⁵⁶¹ Eksponaate tuli Moskvasse vastavalt juhendi nõuetele. Igasugune, ka kõige väiksem kõrvalekadumine oli lubatav üksnes näituse direksiooni nõusolekul.

Eksponaatide saatmisviisid olid erisugused. Kapsaid tuli näiteks saata isothermilistes vagunites. Eriti hoolikalt tuli käidelda puuvilju ja marju.⁵⁶² Juurvilja ja õunte transpordiks oli ette nähtud kindlad standardkastid, viljavihkude transpordiks tuli valmistada sobivates mõõtudes vineerist või laudadest kastid eksponentidel endil. Saatmisel tuli taarale kirjutada sihtjaam ning ära märkida, missugusele paviljonile on saadetis määratud. Vastavalt sellele, kas tegemist oli kiirelt riknevate või väheriknevate näidistega, oli 6 saatmisviisi.⁵⁶³

Suurt rõhku pandi ka vajaliku dokumentatsiooni vormistamisele, mis kohati võttis ülibürokraatlikud mõõtmed. Nii näiteks pidid iga teraviljavihu juurde kuuluma järgmised dokumendid: 1) etikett, 2) seemne kvaliteedi inspeksiooni tunnistus, 3) ärakiri külvi tunnustamise aktist, 3) taimekarantiini inspeksiooni sertifikaat (kahjurite ja haiguste puudumise kohta), 5) ülevaatusakt enne naturaaleksponaadi välja saatmist.⁵⁶⁴

Sama põhjalikult väsitavad ja detailsed olid ka loomade väljavalimise, ettevalmistamise ja näitusele saatmise juhised. Nagu taimede, nii tuli ka loomade puhul tuli valida kõige paremad, heas toitumuses, kõrgetoodangulised ja hea kehaehitusega tõuloomad ja linnud.⁵⁶⁵ Nende väljavalimiseks loodi 7–10 spetsialistist koosnevad ekspertkomisjonid, kuhu kuulusid põllumajanduse-, sovhooside-, liha- ja piimatööstuse ministeeriumi esindajad. Majandid, kelle loomad välja valiti, tuli igakülgsest kindlustada veterinaarse ja zootehnilise abiga. Iga väljavalitud looma/linnu kohta tuli koostada zoo-

⁵⁵⁹ Üleliidulise põllumajandusnäituse Peakomitee määruste..., lk 62–63.

⁵⁶⁰ Samas, lk 68–70.

⁵⁶¹ Samas, lk 87.

⁵⁶² Samas, lk 71, 74–75.

⁵⁶³ Need olid järgmised: postisaadetised (kuni 500–600 km Moskvast), kaubapagas (reisikiirusega, sama vahemaa mis eelmiselgi), vagunsaadetised eraldi mitte kiiresti riknevatele ja kiirestiriknevatele (viimased suunati Moskvast raudteeharu kaudu külmuhoonesse), suure kiirusega saadetised (väikesed kogused) ja lennusaadetised. Viimasega saadeti kurke, lilli, puuvilju ja marju. – Samas, lk 92.

⁵⁶⁴ Etikett pidi sisaldama omakorda põhjalikke andmeid: a) majandi täpne nimetus ja aadress, b) kultuuri ja sordi nimetus ning saagiaasta, c) maatüki pindala, saak ja külvikord (kust taim oli võetud), d) põhilised agrotehnilised võtted (ka jaroviseerimise kasutamine). – Samas, lk 88.

⁵⁶⁵ Samas, lk 93.

veterinaarne pass 4 eksemplaris. Loomadel pidid olema lisaks tõutunnistused, hobuste puhul ka jõudluskatsete tõendid. Enne Moskvasse saatmist tuli loomad panna karantiini, hobused tuli vabastada põllumajanduse ja transporttöödest, lubatud olid vaid kergemad veod. Näitusele väljavalitud loomi tuli hoida teistest eraldi, neile tuli varuda parim sööt.⁵⁶⁶ Loomade transpordiga seotud kulud kuni Moskvani pidi kandma majand. Kaasa tuli panna sööt, allapanu, hooldamisinventar, loomade saatjale pidi olema varustatud vajaliku rahasummaga. Ka loomade pealelaadimissillad raudteevagunisse tuli valmistada majanditel endil.⁵⁶⁷ Loomade/lindude saatjaks tuli majandil kindlustada vähemalt 2 parimat töötajat talitajate hulgast.⁵⁶⁸ Väärtuslikumaid loomi võis saata üksnes veterinaararst, -velsker või zootehnik. Kui loom teel haigestus ja arsti kaasas polnud, tuli jaamaülema kaudu kutsuda lähim loomaarst. Kuumadel suvepäevadel soovitati vagunis sigu veega üle valada.⁵⁶⁹

Tegelikkuses ei toimi kõik kaugeltki ideaalikohtaselt. Oli juhtumeid, kus tingimustest ei peetud kinni. Seda kinnitab NSV Liidu põllumajandusministri P. Lobanovi ringkiri 1952. a juulist⁵⁷⁰, milles ta teatab näituse edasilükkamisest järgmisse aastasse, kurtes ühtlasi, et vaatamata välja saadetud juhistele ei saabu eksponaadid õigeaegselt. Rajoonide põllumajandusosakondi kohustati rakendama eriteadlasi, kes instrueeriks kolhoosnikke eksponaatide valikul.

Juhendites toodud nõuetest ei peetud samuti kinni. 1955. a 20. mail saadetud ringkirjas⁵⁷¹ kurdab ÜPN asedirektor N. Terentjev, et saadetud teraviljavihud pole õiges mõõdus, pole sordipuhtad või on niisked, viljad on üleküpsenud või haigustest kahjustatud, marjad sordile ebatüüpilise kujuga või muljuda saanud. Etteheiteid on ka pakenditele: need olid liiga suured, liiga umbsed, saatmisel on kasutatud paberkotte, viinamarjad on kaetud saepuruga jms. Ka dokumentatsioon jättis soovida: puudusid karantiini inspeksiooni sertifikaadid, etiketid, või mäрге etiketil, millises paviljonis eksponeerida.

Ka säilitustingimuste puhul esines nõuete eiramist. Nii näiteks on 1953. a veebruaris riigikontrolli minister E. Udras teinud MN esimehele Aleksei Müürisepale põhjaliku ettekande tõsiste puuduste kohta eksponaatide hoidmisel.⁵⁷² Kontrollimine oli läbi viidud Tartu oblasti 3 rajoonis: Tartus, Jõgeval ja Põltsamaal.⁵⁷³

⁵⁶⁶ Üleliidulise põllumajandusnäituse Peakomitee määruste..., lk 99, 114, 117.

⁵⁶⁷ Samas, lk 118, 128–129, 131.

⁵⁶⁸ Põhjenduseks toodi, et nad pidid oskama anda näitusel selgitusi ekskursantidele.

⁵⁶⁹ Samas, 122–123. Loomad saadeti Moskvas Jaroslavl'i raudtee Beskudnikovo jaama.

⁵⁷⁰ ERA R-1-17-1202, L 33–34.

⁵⁷¹ Samas.

⁵⁷² ERA R-6-8-135a, L 6–10.

⁵⁷³ Jõgeva rajooni kolhoosid pidid välja valima 672 kg viljateri ja 16 kg heinaseemet, tegelikult oli jõutud valida vaid 144 kg teri ja 3 kg seemet. Tartu oblasti põllumajanduse peavalitsuse ülem K. Latserus aga oli teadlikult esitanud

Etteheiteid sai ka põllumajandusministeerium, kuna polnud suudetud täita eksponaatide kokkuveo plaani. 1953. a alguseks oli kogutud vaid 66 % teraviljast (rukkist?), 29 % kaerast, 37 % söögi- ja 17 % söödapeedist, 37 % söögi- ja 20 % söödakaalikast. Varutud juurvili oli kokku toodud ettenähtud tähtajast hiljem, söödaporgand oli hoopis varumata. Kokku toodud vihkeksponaatidest olid 78 % alamõdulised, kõlbmatuks tunnistati 73 % söödanaerist, standardile ei vastanud ka kolmandik kartulitest, mille mugulad olid liiga väiksed, kolmandik söögiporgandist ning veerand suhkrupeetidest. Söögipeetidest tunnistati kõlbmatuks (üle 300 kg). Kui majanditest kokkuveetud viljade nõuetele mittevastavust võis põhjendada kehva saagiaastaga, siis Tallinna Säde tn 13 maja keldris olevad majanditest toodud juurviljad suisa riknesid. Ruumis puudus ventilatsioon, temperatuur oli lubatust kõrgem, kartulid olid kaetud hallitusplekkidaga, naerid kasvama läinud, kolmandik porganditest mädanenud. Põllumajandusministeeriumil puudus arvepidamine nii Pirita teel kui ka Säde tänaval hoitavate taimekasvatuseksponaatide kohta.

Ka näituse vihkeksponaatide osas polnud olukord kiiduväärt – Jõgeva rajooni kolhoosides olid 40 teraviljavihust riknenud ligi pooled, 22 heinavihust enam kui pooled, 15 teraviljavihku olid kahjustanud linnud ja hiired, ühtekokku 16 segavilja- ja heinavihku olid hallitanud.

Suurnäituse jaoks väljavalitud loomade seisukord oli samuti kaugel ideaalst. Nii näiteks Tartu rajooni M. Härma nimelises kolhoosis olid 2 ÜPN jaoks välja valitud lehma koos teiste loomadega ühise sõime juures. Kuna puudus allapanu, olid lehmade munakivist asemed virtsased. Samuti olid näituseloomad teistest eraldamata Põltsamaa M. Lillevere nimelises kolhoosis.

Tekib küsimus, miks ei viidud eksponaate kohe sügisel korruga Moskvasse, vaid säilitati kohtadel. Selle põhjuseks on toodud ruumipuudus. Nagu on teatanud oma kirjas ÜPN asedirektor N. Terentjev Eesti NSV MN esimehele A. Müürisepale⁵⁷⁴, oli Moskva külmhoones ruumi piiratult, seepärast tuli eksponaate saata vastavalt graafikule. Anti soovitusi hoida eksponaate kohapeal hoolikalt pakituna. Soovitati ka varakult asuda kasvatama varast kartulit ja köögivilja ÜPN avamise ajaks 1954. a.

Saatmisgraafikud oli nähtavasti vajalikud hoiustamise reguleerimiseks sealsetes külmhoonetes. Tõenäoliselt pärast seda, kui mingi osa ühe liiduvabariigi/oblasti poolt saadetud eksponaatidest oli realiseeritud, andi saatmiskorraldus järgmisele. Seda, et taoline süsteem võis toimida, kinnitab ka ministrite nõukogu töötaja Eduard Leito kiri⁵⁷⁵, milles teatakse, et kui talveks võetakse Moskva ÜPN külmhoonesse hoiule 3000 kg naturaaleksponaate, siis kevadeks on neist

valeandmed: kontrollimisel selgus, et nii vilja kui heinaseemet oli tegelikult 4 korda vähem.

⁵⁷⁴ ERA R-6-8-135a, L 90.

⁵⁷⁵ ERA R-1-17-1567, L 170.

järel vaid pool või kolmandik. Kuna sellest kogusest ei jätkunud väljapanekuks paviljonis, tuli eksponaate suve jooksul juurde saata. Seepärast soovitabki ta säilitada eksponaate pigem Eestis kohapeal.

Asjaolu, et ka Tallinnas esines eksponaatide kadu, kinnitab PPV juhtaja Arnold Talvoja 1953. a 17. oktoobri kiri, milles ta palub eraldada koosseisuline valvur Pirita endise näituseväljaku laohoonesse. Selles hoiti kokkutoodud taimeksponaate ning kuna seal töötasid vaid lepingulised töötajad, oli valvur vajalik, et „ära hoida raiskamisi ja puudujääke“.⁵⁷⁶

Näituseeksponaatide kogumine Moskvasse jätkus aastast aastasse, hoolimata sellest, milline oli põllumajandusaasta. Ilmeka pildi annab sellest kirjavahetus MN ja eksponentide vahel. 1953. a sügisel on MN asjadevalitseja asetäitja E. Sikk saatnud laiali ringkirja⁵⁷⁷ kokku 50-le majandile ja organisatsioonile meeldetuletusega eksponaatide kogumise kohta. Maaparanduse ja sookultuuri instituudist on vastatud, et katsemajandi kartuli ja juurvilja saagid jäid madalaks, ega vasta ÜPN tingimustele. Kehva saagi üle on kurtnud ka Vändra katsejaam – kevad oli külm ja kuiv, oras tärkas hilja, mistõttu koristusaeg jäi sedavõrd hiljaks, et põld ei kandnud ja vili tuli koristada käsitsi.⁵⁷⁸ Sordiaretaja-mitsuurinlane Albert Kurm aga on vastanud, et kevadised öökülmad hävitasid tema aretatud õunapuude õiepungad, vanad kultuursordid ei kandnud ja vähesedki sügisõunad on juba realiseeritud.⁵⁷⁹ Ka loomade osas polnud rõõmustavaid sõnumeid. 1953. a on Rapla rajooni Uue Elu kolhoosis koostatud akt näitusele valitud suguemise kohta. Kuigi loom oli heas toitumuses, ilmnesid tal kasvajak, mida tuli opereerida. Ka oli poegimisel sündinud surnud põrsaid. Põltsamaa rajooni Vorošilovi-nimelises kolhoosis oli tekitanud suurt kahju epideemiline haigus, mistõttu suurem osa tiinestunud märasid abortiseerus, osa varssu aga suri pärast sündimist.⁵⁸⁰

Loomade hoidmistingimused Moskvas näitusel polnud kaugeltki nõuetekohased. 1954. a detsembris, pärast seda kui esimene sõjajärgne üleliiduline näitus oli lõppenud, arutas vabariiklik ekspertkomisjon, missuguseid põllumajandusloomi ja linde saata järgmisele ÜPN-le.⁵⁸¹ Eesti punast tõugu lehma oli kavas saata Udeva ja Viisu sovhoosist. Viisu sovhoos aga polnud nõus enam nõutaval hulgal loomi andma, kuna 1954. a ÜP-lt olid eksponeeritud loomad saadetud tagasi haigete ja kurnatutena: söötmine oli olnud nõrk ning valesti olevat määratud ka piimade rasvasisaldust. Sellest otsustati informeerida ÜPN Peakomiteed. Loomakasvatusinstituudi direktor Adolf Mölder soovitas teavitada PK-d ka loomade zoo-veterinaarpasside väljavahetamisest, kuna need on

⁵⁷⁶ ERA R-6-8-135a, L 84.

⁵⁷⁷ ERA R-1-17-1006, L 8-9.

⁵⁷⁸ Samas, L 12, 42.

⁵⁷⁹ Samas, L 13.

⁵⁸⁰ Samas, L 84, 117.

⁵⁸¹ ERA R-1-17-1094, L 83–84.

ebasobivad oma liiga laialivalguvas sõnastuses.

Moskva plaanid nõudsid ka niisuguste põllumajanduskultuuride kasvatamist ja eksponeerimist, mida kohalikud tingimused ei võimaldanud. Pärast Stalini surma võimule tulnud Nikita Hruštšov asus propageerima maisikasvatust. 1953. a EKP oktoobripleenumil teatas suunast maisikasvatusele ka kohalik parteiliider Johannes (Ivan) Käbin.⁵⁸² Maisikasvatust asuti propageerima ja kolhoosidele ning sovhoosidele peale suruma igal võimalikul viisil.⁵⁸³ Kõrvale ei tohtinud sellest jääda ka taoline propagandaasutus nagu üleliiduline näitus – maisi tuli demonstreerida kõikides paviljonides.

Majanditest kokku kogutud eksponaadid, samuti eri käitiste poolt saadetud tööstustooted tuli saata Moskvasse tasuta. 1953. a sügisel on Mustvee rajooni EK(b)P 5. kongressi nimeline kolhoos keeldunud Moskva näitusele sibulaid tasuta saatmast, mispeale rajooni põllumajanduse ja varumisvalitsuse juhataja L. Hansen on pöördunud MN poole, et saada juhiseid eksponaatide kohta makstava tasu osas.⁵⁸⁴ Vastuses viidatakse NSVL MN määrusele nr 3942, 10. septembrist 1951. a, mille kohaselt kolhoosid jt majandid peavad esitama eksponaadid tasuta.⁵⁸⁵

Aeg-ajalt tuli siiski ette katseid, kus üleliidulisi otsuseid püüti vaidlustada. 1955. a sügisel on MN aseesimees Aleksander Sokolov pöördunud kirjaga NSVL Rahandusministeeriumi ja ÜPN direksiooni poole,⁵⁸⁶ kus viitab eelmainitud määrusele nr 3942, mille kohaselt eksponeeritud liha- ja piimatoodete müügist saadud raha kantakse pärast näituse lõppu üleliidulisse eelarvesse. Sokolov tuletas meelde, et Eesti NSV on saatnud näitusele märkimisväärse koguse toidukaupa, ainuüksi piimatoodeteid 80 000 rubla eest, seega pidanuks tema arvates müügist saadud raha kantama vabariigi eelarvesse. Oma seisukohta põhjendab ta asjaoluga, et ÜPN-l tööstustoodangut eksponeerivad ettevõtted polnud kinnitatud ÜPN kandidaatideks, seega ei esindanud nad oma käitist, vaid liiduvabariiki. Järelikult tuli realiseeritud eksponaatidest saadud raha üle kanda vabariigile. Vastukirjades teatatakse viitega eelnimetatud määrusele, et mahavõetud eksponaadid realiseeritakse kaubandusorganisatsioonide kaudu, välja arvatud eri pakenduses konservid ja veinid, ning et raha kantakse ikkagi üleliidulisele arvele. Liiduvabariigile hüvitati üksnes eksponaatide

⁵⁸² Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline..., lk 223.

⁵⁸³ Ülenurme zootehnik J. Pullisaar on meenutanud, et sovhoosis külvati 1953. a maisi ruutpesitsi 3 ha suurusele tugevalt väetatud maale. Saak kujunes heaks. Järgmisel aastal külvati juba 6–7 hektarit, saak saadi rahuldav. Moskvast kohale tulnud sovhooside minister aga veenis silokultuuri kasvatama 40–50 hektaril. Ministriga tuli vaielda zootehnikul, kuna agronoom ei osanud piisavalt vene keelt. Vaatamata korduvatele nõudmistele sovhoos maisi kasvupinda siiski ei suurendanud. – J. Pullisaar. Mälestusi Ülenurmelt 1951–1957, L 9–10.

⁵⁸⁴ ERA R-1-17-1006, L 151.

⁵⁸⁵ Samas, L 150.

⁵⁸⁶ ERA R-1-17-1202, L 1–2.

kohaleveoga seotud kulutused.⁵⁸⁷

Missuguste kaubandusorganisatsioonide kaudu eksponaatidest toidukaup realiseeriti (kui see üldse kaupluste kaudu realiseeriti!) pole täpselt teada. Küll aga on teada, et Eesti NSV paviljonis välja pandud tööstustoodang müüdi Moskva lähedases Mõtištši rajooni Bolaševski külapoes. Paviljoni direktori poolt saadetud nimekirjas on pikk loetelu mitmesugustest riidetest, aluspesust, kangastest, tekkidest, jalatsitest, leludest jms koos toote nimetuse, artikli, hinna ja päritolu märkimisega (*otkuda postupil*).⁵⁸⁸

Ülevaate sellest, mil viisil toimus eksponaatide kogumine ja säilitamine Moskva näitusele eelnevatel aastatel, annavad PM PPV tööplaanid. Järgnevalt lühike kokkuvõte sellest tööst. 1951. a kevadest suveni tegeleti lisaks eksponentide väljaselgitamisele ka eksponaatide kogumise ja kokkuveoga majanditest Tallinnasse, kust need pidid saadetama edasi Moskvasse. Detsembrikuus aga tegelesid propagandavalitsuse töötajad Arvid Mühle ja Johannes Raun kokkutoodud kartulite ning juurviljade ümberpakkimise, vihkeksponaatide eeskirjadekohase sidumise, transportkastide valmistamise ning väljapanekute kohta käiva dokumentatsiooni vormistamisega. ÜPN jaoks oli üle vabariigi kohale toodud 7 tonni kartuleid ja juurvilja.⁵⁸⁹

1952. a jätkusid taas tööd taimekasvatuseksponaatide kogumisel. Kuna oli selgeks saanud, et näitust sel aastal ei avata, Moskva plaanid aga nõudsid jätkuvalt eksponaatide kogumist, anti senisele organiseerimistöele tagurpidikäik – mai- ja juunikuus tegelesid ministeeriumitöötajad Tallinna Külkhoones säilitatavate juurviljade liiva seest välja pakkimise ja nende tagastamisega majanditele. Alles 18. juuniks lõpetati ÜPN- le saadetavate tera- ja kaunviljade, heintaimede ning lina vihkeksponaatide ettevalmistus, millest osa pärines küll juba ülemöödunud saagist. Oktoobrikuus PM poolt oli vihkeksponaatide korrastamiseks palgatud juba lisatööjõudu.⁵⁹⁰

1953. aasta suvel toimus ministeeriumi propagandaga seotud allasutuse töö taas kahe-suunaliselt: organiseeriti eksponaatide ettevalmistamist nende saatmiseks Moskvasse ja sellekohase dokumentatsiooni ettevalmistamist ning ühishoidlasse kogunenud vananenud (ja küllap ka pooleldi riknenud) põllumajandussaaduste tagastamist. Detsembrikuus toimus eksponaatide saatmine Moskvasse vastavalt plaanile, mis jätkus ka järgmisel aastal.⁵⁹¹ Kokku saadeti Moskvasse

⁵⁸⁷ ERA R-1-17-1202, L 3–4.

⁵⁸⁸ ERA R-1-17-1094, L 46–63. Näiteks jalatseid oli nimekirjas 19 paari, eri metraažiga kangaid 46 nimetust, mänguasju 40. Lelude hinnad ulatusid 3 rublast kuni 31 rublani. Kõige kallimad olid nukud, eesti neidu kujutav nukk maksis näiteks 9 rubla. Mitmel puhul on hindu kõrgemaks korrigeeritud, paraku ei selgu, kelle poolt.

⁵⁸⁹ ERA R-6-8-48, L 5; ERA R-6-8-84, L 186.

⁵⁹⁰ Samas, L 132.

⁵⁹¹ ERA R-6-8-115, L 12, 19, 28–29, 46.

11 vagunit taimekasvatuseksponaate.⁵⁹²

Moskvasse saadetav eksponaatide hulk tohutult suur. Kogumine ja kokkuvedu jätkus ka järgmistel aastatel sama mahukalt.⁵⁹³ 1955. a juulis koostatud kontrollkomisjoni aktist selgub, et 1954. a saagist oli Tallinna külmhoonesse toodud 6256,9 kg kartulit ja juurvilja, millest Moskvasse saadeti 5623,9 kg. Sellest tühine osa, 181 kg, tagastati majanditele ja 450 kg (ligi pool tonni!) tuli riiknemise tõttu lihtsalt maha kanda.⁵⁹⁴

Üleliidulise põllumajandusnäituse ettevalmistamistöö oli aastaid kestev üritus, milles raisati nii inimtööjõudu kui põllumajandustoodangut. Samal ajal kui kolhoosilautades loomad vaevlesid toidupuuduses, lasti söödal rikneda pealinna ladudes. Näitus kujunes Nõukogude riigi legitimeerimise ja kommunistliku partei propagandavahendiks, mille edu nimel pidid kannatama nii inimesed kui loomad mitte ainult Eestis, vaid küllap kõigis liiduvabariikides. Suured kogused eksponaate, mis igal aastal impeeriumi pealinna viidi, tuli ära anda tasuta, mistõttu üritus kujunes Moskva varustamise aktsiooniks. Loomade transport pea tuhande kilomeetri kaugusele ja selle läbiviimine suvisel tööperioodil oli majanditele lisakoormuseks. Samuti nagu ka taimeksponaatide (teravilja, puu- ja köögivilja) kogumine ja ületalve hoidmine.

4. 3. Üleliidulise põllumajandusnäituse avamine

1954. aasta kevadeks oli lõpuks selge, et Moskva suurnäitus sügisel siiski avatakse. Oma 27. aprilli kirjas teatab NSV Liidu põllumajandusministri asetäitja V. Matskevitš Eesti NSV põllumajandusminister Edgar Tõnuristile, et ÜPN kandidaatide valik tuleks lõpetada 15. maiks.⁵⁹⁵

1954. a 8. märtsil toimus Ministrite Nõukogu poolt kokku kutsutud koosolek aseesimees A. Sokolovi kabinetis. Otsustati lõplikult välja valida ÜPN kandidaadid, kes pidid saama õiguse esineda Eesti NSV paviljonis.⁵⁹⁶ Kokkusaamise eesmärgiks oli märgitud eksponentide nimekirja

⁵⁹² Kokku saadeti 700 viljavihku, 4400 kg kartuleid ja söödajuurvilja, lisaks ka 1 vagunitäis äärekive. 1953. a, seega siis näituse avamisele eelneva aasta saagist oli Tallinna ühishoidlasse toodud 273 teraviljavihku, 248 põldviljavihku, 13 000 kg kartulit ja söödateravilja ning 1 100 kg viljateri. Kogu eelmainitud organiseerimistööga olid seotud 2 propagandavalitsuse töötajat, sorteerimisel ja ümbertöötamisel käis ühishoidlas pidevalt abistamas 10 (!) töötajat. – ERA R-6-8-137, L 28.

⁵⁹³ 1954. a saagist tuli kolhoosidel saata 3700 kg kartuleid, 1325 kg söödapeete, 1000 kg kaalikaid, 875 kg naerist, 1000 kg suhkrupeete, 220 kg porgandit ja 295 kg kaalikaid. – ERA R-6-8-159, L 15.

⁵⁹⁴ Samas.

⁵⁹⁵ ERA R-6-8-143, L 54.

⁵⁹⁶ Koosolekul osalesid PM-st ministri asetäitja Mihhail Kozlov ja propagandavalitsuse ülem Arnold Talvoja ning peazootehnik Elfriede Dolgoplova, sovhooside ministeeriumist ministri asetäitja Minna Klement ja peazootehnik Artemenko, EKP KK-st põllumajandusosakonna juhataja Kanter, riigi plaanikomiteest põllumajandusosakonna juhataja asetäitja Gofman (Hofman(n)?), MN asjadevalitsuse ÜPN ettevalmistamise sektori juhataja Eduard Leito

täpsustamine. Õiguse esinemiseks Eesti NSV paviljonis ulatusliku väljapanekuga said 30 majandit, organisatsiooni ja eesrindlast. Osa eksponente lisandus hiljemgi.⁵⁹⁷

Silmapaistvate ja mitmekülgselt arenenud majanditena on ajakirjanduses nimetatud Rapla rajooni Uue Elu ja Türi rajooni Stalini- nimelist kolhoosi, seakasvatuse alal on esile tõstetud Rapla rajooni Tee Kommunismile ja Kose rajooni Edu kolhoosi, linnukasvatuse alal Kose rajooni Sotsialismi Tee kolhoosi ning Udeva ja Viisu sovhoose.⁵⁹⁸ Saavutustena oli märgitud sotsialistliku vabariigi edu loomakasvatuse alal, samas kui taimekasvatuse osas polnud aastast aastasse saadud stabiilseid saake. Kartulikasvatuse alal aga ei leidunud ühtegi kolhoosi ega eesrindlast, kes oleks vastanud ettenähtud tingimustele. Kartuli ja köögivilja saagikuse tõstmise ühe tähtsama vahendina asuti propageerima ruutpesitsi kasvatamise meetodit, mis pidi võimaldama täieliku mehhaniseerituse nende kultuuride harimisel.⁵⁹⁹

Lisaks varem väljavalitud peaeksponentidele nõudis NSVL Põllumajandusministeerium jätkuvalt üha uute näitusest osavõtivate majandite, organisatsioonide ja üksikisikute väljaselgitamist. 1954. a 13. mai seisuga oli ÜPN kandidaatideks nimetatud juba 44 majandist ja 330 eesrindlast, kinnitamist ootas veel 146 kandidaati.⁶⁰⁰ Eesti NSV paviljonis esinemise õiguse said peaeksponendid, s.o kõige silmapaistvamad majandid ja eesrindlased, ülejäänud väljavalitud ekspositsioonipinda ei saanud, vaid nad kanti vastavate saavutuste äramärkimisega paviljoni auraamatutesse. Neid loeti küll võrdseteks teiste esinejatega auhindade jagamisel, kas ja kuidas see aga tegelikkuses toimus, on selgusetu.⁶⁰¹ Lisaks Eesti oma paviljonile esitati majandite väljapanekuid ka näituseväljakul asuvate põllumajanduse eriharude, taimekasvatuse,

ning Eesti paviljoni asedirektor Anna Miljutina. – Samas, L 48.

⁵⁹⁷ Need olid järgmised: kolhoos Uus Elu Rapla rajoonist, Viisu sovhoos Paide rajoonist, Kehtna Kolhoosi Esimeeste Ettevalmistamise Kool, Kose rajoon tervikuna, kolm kolhoosi Kose rajoonist: A. Ždanovi nimeline, J. Lauristini nimeline ja Edu kolhoos, J. Stalini nimeline kolhoos Türi rajoonist, kolhoos Õiguse Võit Paide rajoonist, kolhoos Tee Kommunismile Rapla rajoonist, Tori Hobusekasvandus, Jõgeva Sordiaretusjaam, kalurikolhoos Nõukogude Partisan Pärnu rajoonist, kolhoosi Tulevik karusloomakasvatuse farm Kingissepa rajoonist, K. Vorošilovi nimeline kolhoos Elva rajoonist, J. Stalini nimeline kolhoosist Põlva rajoonist, J. Stalini nimeline kolhoos Paide rajoonist, brigadir Valdna ja tema brigaad, brigadir Kütson ja tema brigaad kolhoosist Punalipp Rapla rajoonist, Oidermaa sovhoos Lihula rajoonist, brigaad V. Kingissepa nimelisest kolhoosist Tartu rajoonist, Neeme aiand Tallinnast, TA puuviljakasvatuse sektori Polli filiaal Abja rajoonist, TA dekoratiivaianduse grupp Tallinnast, TA mullastiku (uurimise) laboratoorium Tallinnast, selektsionäär-mitšuurinlane Jaan Raeda I. Mitšurini nimelisest kolhoosist Harju rajoonist, selektsionäär-mitšuurinlane Albert Kurm V. Lenini nimelisest kolhoosist Kilingi-Nõmme rajoonist, Rapla ja Tartu MTJ-d. – Samas, L 49–51.

⁵⁹⁸ Avatakse Üleliiduline Põllumajandusnäitus – eesrindlaste saavutuste suurülevaatus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 5, lk 1.

⁵⁹⁹ J. Raun. Viime kiiresti ellu partei ja valitsuse programmi põllumajanduse arendamisel. – Kalender-teatmik 1955, Tallinn, 1954, lk 209.

⁶⁰⁰ ERA f R-6-8-143, L 73–74. Peale eelloetletute oli ettevalmistamisel ehk siis põllumajandusministeeriumi jälgimise ja kontrolli all veel 185 majandit ja 274 eesrindlast, sovhooside ministeeriumil vastavalt 6 ja 145. Ühtegi näitusekandidaati polnud 39 rajooni seast välja valitud 5 rajoonist.

⁶⁰¹ E. Leito. Läheneb 1951.a üleliiduline põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1951, nr 6, lk 411–412.

loomakasvatuse, mehhaniseerimine ja elektrifitseerimise jt paviljonidesse.⁶⁰²

Näituse avamiseelsetest ettevalmistustöödest Moskvast annavad ettekujutust ÜPN Peakomitee protokollid. 12. juunil 1954. a toimus Peakomitee koosolek, kus otsustati, et kandidaatide valimine näitusele on põhiosas lõppenud. Kokku oli osavõtjate nimekirja märgitud juba 1,634 miljonit näitusekandidaati. Paraku avastati, et ebaproportsionaalselt palju oli nende hulgas kooliõpilastest noori naturaliste (*junnatō*), kokku 23 600. Kuna nende paviljoni ekspositsiooni eest kandis vastutust T. Lõssenko isiklikult (nagu ka Ukraina NSV paviljoni eest), tegi peakomitee talle ülesandeks teha rangem valik – valida mitte 3–4 vaid 4–5 saavutusnäitaja põhjal. Peakomitee oli sunnitud tunnistama, et töö paviljonide kujundamise osas oli „äärmiselt ebarahuldav”.⁶⁰³ Graafikust olid oma väljapanekuga eriti maha jäänud Venemaa keskoblastite, samuti veise- ja koerakasvatuse paviljonid ning kolhooside loomakasvatusfarmid.

Põhjuseks peeti NSV Liidu Kunstifondi ebarahuldavat tööd ja nõrka distsipliini kunstnikkujundajate hulgas. Direktor Nikolai Tsitsin isiklikult pidi tugevdama kontrolli kujundustööde üle, kaevates kehva töö osas nii Kunstifondi parteikomiteele kui Kunstnikele Liidule, lisaks ka Ministrite Nõukogule ja riigikontrolli ministrile. Vene NSFV paviljoni direktor ja teiste probleemsete paviljonide juhid said range hoiatuse, näituste foto-osakonna ja laborite tööd asuti kontrollima iga 2 päeva tagant, mahajääjatele suunati abiks tööjõudu teistest paviljonidest, kunstnike töödistsipliini karmistati sedavõrd, et koostati ööpäevagraafikud mitte ainult igale paviljonile ja saalile, vaid ka stendile.⁶⁰⁴ 10. juuliks pidi lõpetatama kõik ehitustööd, 15. juuliks kujundustööd ning 10–15 päeva enne näituse avamist pidi peakomitee läbi viima üksikasjaliku paviljonide kontrolli ja vastuvõtmise.⁶⁰⁵

1. juuli 1954. a ÜPN PK istungil arutati näituse avamisega seotud küsimusi. Määrati kindlaks, et kella 8–21 on avatud kõik paviljonid, näituseväljak ise aga kuni 23-ni.⁶⁰⁶ Vastu tulles külastajate soovile pikendati 15. septembrist paviljonide lahtiolekut tunni võrra, näituseväljaku oma aga poole tunni võrra.⁶⁰⁷ Viimase puhul võis hilise sulgemise põhjuseks olla selle territooriumil tegutsevad restoran ja kohvikud. Kinnitati graafik, mille alusel pidid saabuma ekskursioonid üle kogu NSV Liidu. Liiduvabariikide jaoks koostati ekskursioonitusikute jaotuskava ning kogu näituse tutvustamiseks valiti välja 1470 ekskursioonijuhti (1900 kandidaadi hulgast). Näituse avamisele plaaniti kutsuda 33 000 kutsetega külalist, kellest pea poole ehk 15 000 moodustasid

⁶⁰² Üleliiduline põllumajandusnäitus jätkab tööd. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 6, lk 2.

⁶⁰³ ERA R-6-8-143, L 75–78.

⁶⁰⁴ Samas, L 78–80.

⁶⁰⁵ Samas, L 85–86.

⁶⁰⁶ Samas, L 88–89.

⁶⁰⁷ Samas, L 119.

Moskvas tegutsevate ministeeriumide, ametkondade ja organisatsioonide töötajad. 7000 külalist pidi saabuma ekskursioonide koosseisus, 7000 NSV Liidu ja Vene NFSV põllumajandusministeeriumi ja sovhooside ministeeriumi ning selle süsteemi kuuluvate teadusliku uurimisasutuse kaudu, 3000 kutset jäeti näituse peakomitee reservi. Vaid 1000 kohta oli reserveeritud külalistele eri regioonidest (*s mest*) personaalse nimekirja alusel.⁶⁰⁸ Eestis moodustati Moskvasse näituse avamise pidustustele sõiduks 40 isikust koosnev delegatsioon, kellest 13 olid partei ja valitsuse liikmed ning muud nomenklatuuritöötajad.⁶⁰⁹

Näituse avamine toimus suure pidulikkusega pühapäeval, 1. augustil 1954. a. Avakõne pidas NSVL põllumajandusminister ja näituse peakomitee esimees I. Benediktov ning direktor N. Tsitsin.⁶¹⁰ Kohale oli saabunud rohkelt külastajaid, ei puudunud ka „suure hiina rahva“ ja „kangelasliku Korea“ esindajad. Rohkesti oli NSVL poliitilises mõjualas paiknevaid riike – rahvademokraatia maid, samuti üksikuid kapitalistlikke riike.⁶¹¹ Peale selle Moskvasse akrediteeritud saatkondade ja mitmete linna ametkondade esindajaid. Samal päeval toimus ka Benediktovi pidulik vastuvõtt, millel olevat osalenud ka (väljavalitud?) kolhoosiesimehed, kolhoosnikud, sovhoositöötajad ning näitusega ettevalmistamisega seotud inimesed – arhitektid, ehitajad, kunstnikud, paviljonide esindajad.

Hiigelnäitusel oli paviljonide funktsionääride poolt koostatud trükise andmetel 76 paviljoni 349 saaliga, milles kokku 3750 stendi ja üle 300 maali ning pannoo. Näituseperioodi jooksul viidi läbi 3900 loengut, näitusesaalides esines üle 750 tööeesrindlase. Näitusel oli võimalik saada 94 erinevat vene- ja võõrkeelset näitusejuhti ning 125 brošüüri ja monograafiat. Näitusekülastajatel oli võimalik tutvuda ka 160 lühifilmi ning 150 põllumajandusliku sisuga kinožurnaaliga, lisaks ligi 200 diafilmiga.⁶¹² Külastajaid teenindas üle 1900 ekskursioonijuhi ja tõlgi.⁶¹³

⁶⁰⁸ ERA R-6-8-143, L 88–89.

⁶⁰⁹ Delegatsiooni kuulusid EKP KK esimees Leonid Lentsman, TA president Johan Eichfeld, ÜN presiidiumi sekretär August Kründel, EKP KK põllumajandusosakonna juhataja Fjodor Ušanov, põllumajandusminister Edgar Tõnurist, sovhoosideminister Aleksander Mette, ELKNÜ põllumajandusosakonna juhataja L. Nael, EKP Orissaare rajoonikomitee esimees A. Nielender, EKP Keila rajoonikomitee esimees Nikolai Turkestanov, Abja rajooni TK esimees Ivan Kazonin, Kose rajooni TK esimees Gustav Võrro ning ajalehe Rahva Hääli toimetaja E. Laur. Kolhoose esindas kokku 10 inimest: 3 esimeest, 1 peaaegronoom, 1 brigadir ning 5 reakolhoosnikku – 3 lüpsjat, 1 sea- ja 1 linnutalitaja; MTJ-dest oli samuti 10 töötajat: 2 direktorit, 1 peazootehnik, 1 peainsener, 1 brigadir, 2 kombainerit, 1 traktorist ja 1 masinist; sovhoosidest väljavalitud oli oluliselt vähem: 1 direktor, 1 peaaegronoom ja 1 loomatalitaja. Lisaks selle oli veel 2 katsejaama töötajat, 1 karusloomafarmi juhataja ja 1 külanõukogu esimees. – ERA R-6-8-143, L 52–53.

⁶¹⁰ Üleliidulise põllumajandusnäituse avamine. – Õhtuleht, 3. august 1954.

⁶¹¹ Delegatsioone oli saabunud Hiinast, Poolast, Saksa Demokraatlikust Vabariigist, Ungarist, Rumeeniast, Bulgaariast, Albaaniast, Mongooliast, Soomest, Rootsist, Norrast, Kanadast, Austriast, Iraanist, Islandilt, Etioopiast ja Iisraelist.

⁶¹² Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1954 года. Москва, 1955.

⁶¹³ Ebausutavalt kõlab samas toodud väide, et näitusel võis külastaja saada ekskursioonijuhti mistahes maailma keeles. – Loova töö suurpärane saavutus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 23–24.

4. 4. Eesti NSV paviljon Moskva näitusel

Eesti oma näitusepaviljoni ehituseni Moskvast 1940/1941. aastal ei jõutud, kuid selle kavandamisele asuti varsti pärast sundkollektiviseerimist. Juba 28. märtsil 1949 sõlmiti Eesti NSV PM ja MN juures asuva Arhitektuurivalitsuse vahel leping näitusepaviljoni projekteerimiseks.⁶¹⁴ Maikuus esitas Arhitektuuri Projekteerimise ja Planeerimise Keskus paviljoni tehniline projekt, millele lõplik lahendus pidi valmima Moskvast, samuti nagu ka konstruktsioonide, sanitaartechnika jmt eriprojekt.⁶¹⁵ 1949. a kevadel tutvustati maainimestele tulevast näitusepaleed. Talurahvalehes ilmus selle kohta pikem artikkel koos joonisega.⁶¹⁶ Selles anti ülevaade ka Moskva näituseväljakul toimuvast. Selgus, et palju töid oli veel pooleli, mitmedki näitusepaviljonid vajasisid kapitaalset ümberehitamist. Valgevene ja Ukraina uute näitusemajade rajamine oli käimas, Eestile, Lätile ja Leedule alles eraldati maa-ala.

Seega oli ilmne, et aasta jooksul, ehk siis 1950. aastaks (algselt planeeritud avamisaeg) loodetud hoonet püstitada ja sisustada, lisaks veel ekspositsiooni valmis seada, poleks jõutud ka parima tahtmise korral. Küllap jäädi ajahätta ka Moskvast, seepärast ilmus 3. juulil 1949. a NSVL MN määrus nr 2960 ning ÜPN lükati edasi 1951. aastasse. (Eesti NSV ilmus samasisuline määrus nr 4228 25. juulil.) Näituse edasilükkamist põhjendati ebamäärane näitusest „osavõtu tingimuste laiendamisega”.⁶¹⁷ Kõigilt maakondade TK-delt, sovhoosidelt, kolhoosidelt ja MTJ-delt nõuti jätkuvalt osavõtjate väljavalimist üleliidulisele näitusele.

Erilist rõhku hakati panema ka ekspositsiooni koostamiseks vajamineva materjali kogumisele. ÜPN direktor oma 17. mai 1949. a kirjas PM-le on juhtinud tähelepanu vajadusele alustada varakult fotograferimist, et praagi korral jääks aega kordusülesvõtete jaoks. Nii olevat näiteks 1939–1940. a ÜPN puhul juhtunud, et fotodel kujutati mehhaniseeritud viljapeksu oluliselt suurema inimhulgaga kui tööprotsess tegelikult nõudnuks. Eriti hoolikalt kohustati pildistamistöid jälgima näitusele väljavalitud kolhoosides. Fotograferimise juures soovitati konsultantidena põllumajandusspetsialiste, agronoome ja zootehnikuid. Ühes varasemas kirjas oli soovitatud kaasata koostööle kõiki fotograafiaga kokkupuutuvaid asutusi, alates ajalehtede ja ajakirjade toimetustest kuni kinematograafia ministeeriumi, TASS-i ja ETA-ni välja. Ülesvõtted tuli esitada AZPO-le, kust need edastati Moskvasse ÜPN PK-le. Erilist rõhku tuli panna põllumajanduseesrindlaste

⁶¹⁴ ERA R-6-8-34, L 19.

⁶¹⁵ Samas, L 18.

⁶¹⁶ O. Vilde. Nõukogude Eesti paviljon üleliidulisele põllumajandusnäitusele. – Talurahvaleht, 26. mai 1949. (O. Vilde oli projekteerimisasutuse „Estonprojekt” projekteerija.) – ERA R-1665-1-153, L 10.

⁶¹⁷ ERA R-6-1-32, L 177.

kujutamisele. Õnnestunud negatiivide eest maksti hästi, 50 rubla tükist.⁶¹⁸

Näitusepaviljoni ekspositsioonis pidas põllumajandusministri asetäitja A. Mäe vajalikuks panna põhiohk loomakasvatuse kujutamisele. Oma 1949. a 3. märtsi kirjas Eesti NSV Arhitektuurivalitsusele teeb ta ettepaneku lähtuda hoone arhitektuurses kujunduses ja ruumijaotuses põhimõttest, et kõige enam pääseksid mõjule loomakasvatuse eksponaadid. Tõsi, siiski mitte loomakasvatussaadused, mida oleks raske eksponeerida, vaid tabelid ja diagrammid.⁶¹⁹ Näitus pidi koosnema üld- ja eriosast. Esimene pidi sisaldama ülevaadet vabariigi majanduspoliitilistest näitajatest, teine käsitlema põllumajanduse eri tahke, nagu looma- ja taimekasvatus, maaparandus, mehhaniseerimine ja elektrifitseerimine ning teaduslikud uurimisasutused.

Väljapanekute temaatilise plaani projekti järgi pidi näitus oma sisult kujunema (ja kujuneski) nõukogude korra saavutusi ülistavaks tabelite-diagrammide-tekstide-fotode demonstratsiooniks, mida täiendasid maalipannod, põllumajandussaadused ning tööstustooteid (tekstiilitooted, konservid jmt). Näitusele oli planeeritud 4 osakonda: 1) üldosakond, milles esitati põllumajanduse areng enne 1940. aastat, fašistide poolt tekitatud kahjud ning nõukoguliku kollektiviseerimise edusammud; 2) II osakond, milles väljapanek oli pühendatud parimatele kolhoosidele-sovhoosidele ning tööeesrindlastele; 3) III osakond, mis eksponeeris sotsialistliku töö kangelaste, s.o „eesti rahva parimate tütarde ja poegade” ning mitšuurinlaste-novaatorite töösaavutusi; 4) IV osakonnas eksponeeriti maaparandusteemalist väljapanekut ja „maaparandustööde hiiglaslikku plaani” suure, Eesti pinnaolusid kujutava reljeefkaardi abil.⁶²⁰ Kuna kõigi kollektiivmajandite ja nende töötajate saavutused poleks mahtunud ekspositsiooniruumidesse, oli nende jaoks sisse seatud erialbum, kuhu märgiti parimate nimed, fotod ja töösaavutused. Kindlasti pidid põllumajanduse kollektiviseerimist käsitlevad fotomontaažid ja diagrammid kujutama loomakasvatuse produktiivsuse ja taimekasvatuses saagikuse tõusu kolhoosides ning tõestama kolhooside paremust võrreldes üksiktalupidamisega.

Balti vabariikidele eraldati näituse maa-ala ÜPN peapaviljoni läheduses. Kujult ja ehitusmassidelt olid Eesti ja Leedu paviljon sarnased (T-tähe kujulised), nende vahel paiknes Läti paviljoni kujult lühem ja laiem ristkülik.⁶²¹ Kolme paviljoni vahele oli planeeritud paeplaatidega sillutatud plats purskkaevuga. Eesti paviljonil oli kolm arhitekti: Harald Arman, Peeter Tarvas ja August Volberg. Moskva-poolseks konsultandiks oli arhitekt Meltsakov. Hoone koosnes pea- ja

⁶¹⁸ ERA R-6-1-32, L 180–181.

⁶¹⁹ ERA R-6-8-34, L 128–129

⁶²⁰ Samas, L 131–133

⁶²¹ Eesti paviljoni kubatuur oli 5000 m³, hoone pikkus oli 33,5, laius 17 ja kõrgus 12 m. – O. Vilde. Nõukogude Eesti paviljon üleliidulisele põllumajandusnäitusele. – Talurahvaleht, 26. mai 1949.

kõrvalsaalidest. Seinte kaunistamiseks olid algselt planeeritud majoolikatehnikas rahvusornamendid, peasaali oli kavas paigutada J. Stalini suuremõõtmeline kuju mosaiiktehnikas seinamaali taustal. Seinte kaunistuseks pidi tulema teisigi monumentaalmaale, seinaniššidesse aga skulptuure. Hoonekorpuse peasaali välisseinad oli plaanis katta dolomiidiga, näitusesaali seinad krohvida. Välisseinte kaunistuseks olid bareljeefid, ustel ja akendel kunstsepisest detailid ja pronksilustused.⁶²²

Juba 1951. aastal on Eesti NSV MN ÜPN ettevalmistamise sektori juhataja Eduard Leito märkinud, et paviljonis on käsil sisemised ja välimised viimistlustööd.⁶²³ Selle tegevuse illustreerimiseks on lisatud foto, mis kujutab kunstnik Albert Eskelist üht paviljoni bareljeefi lõpetamas. Paraku selgub PM PPV tööaruannetest, et 1952. aastal, ehk siis aasta pärast artikli ilmumist, on saadetud Moskvasse vagunitäis (40 tonni) ehituskive näitusepaviljoni tarvis.⁶²⁴ Jääb mulje, et MN näituse ettevalmistamise eest vastutav kõrgem ametnik on kirjutanud artikli propagandistliku tellimustööna, innustamaks kolhoosnikke näituse ettevalmistustöödega kiirustama. Viimistlustöid ei saanud mingil juhul teha enne paviljoni seinte kerkimist. Trükitud paviljonifoto on aga tegelikult reproduktsioon näitusepaviljoni eskiisprojektist.⁶²⁵ Lugeja saab teada, et kõik paviljoni ehitamiseks vajalikud detailid valmistatakse vabariigi parimates tööstusettevõtetes ja kunstitoodete kombinaadis.

1949. a 27. detsembril võeti vastu partei ja valitsuse ühismäärus nr 43, mis käsitles ettevalmistustööde organiseerimist ja ENSV osavõttu 1951. a ÜPN-st.⁶²⁶ Selleks, et ettevalmistustöö oleks mitmekülgne, loodi paviljoni metoodiline nõukogu, kuhu kuulusid EK(b) P KK sekretär Johannes Käbin, akadeemik-sekretär Oskar Sepre, TA põllumajandusinstituudi direktor Richard Toomre, EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja Aleksander Sokolov, PM põllumajanduse ja varumisgrupi juht Antonov, MN j.a Arhitektuurivalitsuse juht Harald Arman ja Riigiplaani ENSV osakonna juhataja Jevgenia Laanela.⁶²⁷

Juba 1949. a alustati ka paviljoni temaatilise plaani koostamisega. EK(b)P KK 24. augusti 1950. a bürool võeti vastu otsus plaani lõplikuks kinnitamiseks luua 10-liikmeline redaktsioonikomisjon, mille esimeheks oli MN aseesimees A. Sokolov.⁶²⁸ Paviljoni temaatilise

⁶²² O. Vilde. Nõukogude Eesti paviljon üleliidulisele põllumajandusnäitusele. – Talurahvaleht, 26. mai 1949.

⁶²³ E. Leito. Läheneb 1951. a üleliiduline põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1951, nr 6, lk 408.

⁶²⁴ ERA R-6-8-137, L 28.

⁶²⁵ E. Leito. Läheneb 1951. a üleliiduline põllumajandusnäitus, lk 407; P. Tarse paviiljoni eskiisprojekti originaaljoonised paiknevad Eesti Arhitektuurimuseumis. – EAM 3-4-16-20.

⁶²⁶ ERAF 1-4-851, L 184-187.

⁶²⁷ Samas, L 186.

⁶²⁸ ERAF 1-4-997, L 252.

plaani tekst valmis kokku 271 leheküljel.⁶²⁹ Ekspositsioonis oli 10 põhi- ja 51 alateemat. Põllumajanduslikud teemad olid käsitletud ajastuomaselt ideoloogilises kontekstis: sotsialistliku maaviljeluskultuuri tõus, stalinlik melioratsiooniplaan looduse ümberkujundamisel jms. Paviljoni plaani juures oli redaktsioonikomisjon vaeva näinud ideoloogiliselt vildakate tekstikohtade ülesleidmisega. Näiteks on juhitud tähelepanu asjaolule, et võrdlevates andmetes oli 1940. a kartuli saagikus kõrgem kui sotsialistlikus võistluses võistlevates ühismajandites. Lause, milles väideti, et Eestis oli enne nõukogude võimu kehtestamist elektrifitseeritud 6 % talunditest, oli hoopis maha tõmmatud. Parandusi esines tekstis mujalgi.⁶³⁰

Paviljoni sisekujundustööde ning ekspositsiooni kujundusega hakkas tegelema selleks loodud ÜPN ettevalmistamise kaastöö komisjon. See loodi MN 1951. a 22. detsembri määrusega nr 1062.⁶³¹ Komisjon oli 9-liikmeline, sellesse kuulus Kunstnike Liidu, Arhitektuuri- ja Kunstide valitsuse esindajaid ja põllumajanduse eriteadlasi. Ka selle komisjoni esimeheks oli A. Sokolov. Igale liikmele kinnitati vastav põllumajandusharu ja konkreetsed stendid.

Eesti paviljoni projekteerimine ja ehitamine kestis kokku 5 aastat, 1950–1954.⁶³² 1951. 17. septembriks oli valminud lõplik projekt, mida arutati MN esimehe asetäitja Sokolovi juures kokku kutsutud koosolekul. Üldjoontes kiideti plaan heaks. Alles 1953. a jõuti näituse tekstilise osani.⁶³³ Näitusepaviljoni kujundustöödeks oli planeeritud 1 200 000 rubla. (Nende mahust annab ülevaate lisa 10). Sisemiste kujundustöödega tegelesid nii ekspositsiooni kujundajad, kunstnike brigaadid, ornamendi valiku konsultandid jne. Maalipannode brigaadi kuulusid kunstnikud Priidu Aavik, Evald Okas, Lepo Mikko (Mikk), Richard Sagrits, Elmar Kits, Richard Uutma, Alo Hoidre, Ott Raunam. Skulptorite brigaad tegeles fassaadidekoori kavandamisega (Garibaldi Pommer, Albert Eskel, Kalju Reitel jt) ning interjöörireljeefidega (Tartu skulptorid).⁶³⁴ Ekspositsiooni kujundajateks olid Bruno Tomberg, Maimu Plees ja Maia Oselein-Laul. Nende brigadiriks oli määratud Friedrich Leht.⁶³⁵ Paviljoni peakunstnikuks määrati 1950. a augustis Feliks Valdvere, kuid seoses haigestumisega vabastati ta ametikohalt,⁶³⁶ uueks peakunstnikuks sai tagalakunstnik Priidu Aavik.

⁶²⁹ ERA R-1-17-755

⁶³⁰ Samas, L 60, 85, 222–223.

⁶³¹ ERA R-1665-1-153, L 99.

⁶³² ERA R-1665-1-133, 153, 203, 231.

⁶³³ ERA R-1665-1-153, L 70; K. Kodres. Ruumi ja vormi ideologiseerimine. – Eesti XX sajandi ruum. Näitus Rotermanni soolalaos 17.12.1999 – 6.02.2000, Tallinn 1999, lk 135.

⁶³⁴ ERA R-1665-1-153, L 3–6.

⁶³⁵ ERA R-1665-1-153, L 1, 6; R-1665-1-203, L 30.

⁶³⁶ ERA R-1665-1-153, L 3, 40. Bruno Tombergi mälestuste järgi oli enne seda, kui P. Aavik paviljoni peakunstnikuks sai selles ametis ka Friedrich Leht, tarbekunstiinstituudi direktor, kes oli küll parteiliselt ustav, kui kunstnikuna keskpärane. Selle kinnituseks on Tomberg on säilitanud mõned tema paviljoni sisekujunduskavandid. Peakunstnike pideva vahetumise põhjuseks pidas B. Tomberg seda, et Moskva nõudmisi ei suudetud täita. Ka temale endale kui „eestiaege kooliga” õppeõudude (Kuusik, Velbri, Volberg jt) juures õppinud noorele kunstnikule oli äärmiselt

Skulptorite käe all pidid valmima ka Stalini preemia laureaatide, sordiaretajate Mihkel Pilli ja Julius Aamisepea ning sotsialistliku töö kangelaste Karl Isaku, Hilda Kruusalu, Ivan Pauku ja Elsa Blumenfeldti portreebüstid.⁶³⁷ Nende kujutamine jäeti hiljem ära, piirduti vaid fotodega stendidel.⁶³⁸ Paviljoni esimesse, ehk peasaali pidi aga tulema ka J. Stalini kuju. Kolme meetri kõrguse skulptuuri autoriks oli algselt planeeritud Leningradi kunstnik Pinštšuk (Stalini preemia laureaat), kuid kuna see jäi tema poolt loomata, otsustati, et skulptuuri kavandavad ja teostavad eesti kunstnikud. Valmima pidi see 1952. a aprilliks, teostajateks määrati brigaad koosseisus Enn Roos (brigadir), Johannes Hirv ja Olav Männi.⁶³⁹ Kui veel 1952. a augustis olid eelarves suure diktaatori skulptuurile ettenähtud märkimisväärne summa, siis uues eelarves, mis koostatud pärast tema surma, oli see mõistagi kadunud. (Vt lisa 10.) Kulutusi skulptuuridele oli üldse vähendatud enam kui poole võrra.⁶⁴⁰

Teostamata jäi algselt paviljoni kavandatud 76, 5 m² suurune laemaal „Kolhoosipidu” ja „Kolhoosnike delegatsioon üleliidulisel põllumajandusnäitusel”.⁶⁴¹ Küll aga valmis 42 ruutmeetri suurune hiigelmaal „Laulupidu ehk õnnelik Eesti” (autorid E. Okas, E. Kits), mis paiknes paviljoni sissejuhatavas saalis. Ülejäänud maalid kujutasid ekspositsioonistendi osa, paiknedes ülal tekstide ja fotode kohal kartušraamis. Esimeses (sissejuhatavas) saalis paiknes nõukogude võimu võite kujutav panno „V. Kingisepp kõnet pidamas 1917.a Tallinnas” (autoriks Ivan Makarenko), Eesti NSV põllumajanduse arengut kujutaval stendil troonis maal „Esimene vagu” (Richard Sagrits, Valdemar Väli, Viktor Karrus), kultuurielu kujutaval „Sanatoorne puhkus” (Ants Viidalepp, Ilmar Kimm), ning tööstuse saavutusi „Põlevkivi tööstus” (Kaljo Polli, Harri Pudersell). Maaparanduse edusamme kujutav maal „Kari kultuurkarjamaal” (R. Sagrits, L. Mikko, V. Karrus) paiknes väikeses saalis.⁶⁴² Näitusepaviljoni üldkujunduses kasutati rohkesti rahvusornamentikat, vestibüüli sambad kujundati marmoriga, rohkesti oli stukkdekoori.⁶⁴³ Eesti paviljoni kujutati ka ÜPN paviljonide arhitektuuri tutvustavas erialbumis.⁶⁴⁴

Paviljoni üldkubatuur kujunes esialgselt plaanitu 5000 m³ asemel suuremaks, seda oli kokku 8000 m³, põrandapinda oli 700 m². ja ekspositsioonipinda 1630 m². Saalid jagunesid vastavalt

vastumeelt alluda Moskva diktatuurile ja teha „taolist bluffi”. – Vestlus B. Tombergiga 05.04.07 Tallinnas.

⁶³⁷ ERA R-1-17-891, L 18–19; ERA R-1665-153, L 29.

⁶³⁸ K. Kodres. Ruumi ja vormi ideologiseerimine, lk 138.

⁶³⁹ ERA R-1665-1, L 43, 49, 91.

⁶⁴⁰ ERA R-6-8-116, L 1.

⁶⁴¹ ERA R 1665-1-153, L 55.

⁶⁴² ERA R-1665-153, L 65, 72; Eesti paviljon 1954.a põllumajandusnäitusel. Fotoalbum. EPM P 358: 1-64, fotod nr 7–8, 10, 12, 44–45, 53.

⁶⁴³ Paviljoni stiililise analüüsi kohta vt veel: M. Eller. Ehitusplastikast ja Nõukogude Eesti ehitusplastika arengust aastail 1940–1962. – ENSV Teaduste Akadeemia toimetised. Kd XIII. Ühiskonnateaduste seeria, 1964, nr 2, lk 117–129; M. Kalm. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn, 2001, lk 256–258.

⁶⁴⁴ Всесоюзная сельскохозяйственная выставка. Павильоны и сооружения. Москва, 1954, lk 89–91.

sissejuhatav (esimene), keskmine ja väike saal.⁶⁴⁵

Sissejuhatavas saalis oli 4 stendi, mis olid pühendatud revolutsioonilisele võitlusele, sotsialistliku töö saavutustele, põllumajanduse sotsialistlikule ümberkorraldusele ning kultuuri õitsengule. Pöörleval vitriinil eksponeeriti massitarbetooteid – siidi-, villa- ja puuvillakangaid, jalatseid, nahktooteid, kööginõusid, klaasvitriinides tselluloosi-, paberi- ja ehitusmaterjalide tööstuse toodangut. Kultuurielu kujutava stendi juures oli eksponeeritud trükiseid ning rahvaloomingu esemeid: nahkehistöid, tikandeid, kootud esemeid, nikerdustooteid jmt.⁶⁴⁶

Keskmine saal oli kõrgete akendega valgusrohke sammassaal, mille ekspositsioon oli pühendatud põllumajanduse eriharudele, nagu piimakarjakasvatus, mehhaniseerimine jne. Lisaks stendidele oli seal eksponeeritud rohkesti teraviljavihke, juurvilju ja kartuleid. Keset saali oli vitriinides-külmikutes välja pandud piima- ja lihatööstuse toodangut, saali otsaseinal aga 20 m² suurune, klaasist, seest valgustatud majandusharude kaart („ökonomiline kaart”), mis kujutas põllumajanduse, põllumajandussaadusi töötleva tööstuse, kalanduse ja metsamajanduse arengut. Kaardi juures oli nupp, millele vajutades oli võimalik kuulata teemakohast diktoritteksti.⁶⁴⁷

Kolmandas ehk väikeses saalis tutvustati saavutusi sea-, linnu-, hobuse- ja karusloomakasvatases, maaparanduses ja metsamajanduses.⁶⁴⁸ Paviljoni eksterjöörü, sisekujunduse ja ekspositsiooni fotodest koostati album, mida anti välja vaid 10 eksemplari.⁶⁴⁹

Naturaaleksponaate tuli vahetada iga 5–6, marju lausa 1–2 päeva tagant, seetõttu saadeti igal nädalal lennukiga Tallinnast Moskvasse järjekordne partii puu- ja juurvilju. Ettekujutuse saamiseks ühekorraga paviljonis väljapandavatest põllumajandussaadustest annab kiri, milles paviljoni direktor A. Vaha palub 1954. a saata 31. juuliks, s.o üks päev enne näituse avamist paviljoni ekspositsiooni kujundamiseks. Selleks läks vaja 800 kg kartuleid, 500 kg juurvilju, 20 kg kurke, 10 kg porgandeid, 30 kg kapsast, 50 kg sibulaid, 60 kg õunu, 10 kg karusmarju, 10 kg musti sõstraid, 10 kg kirsse, 150 muna ja 60 potilille.⁶⁵⁰ Vihkeksponaadid ja terad saadeti Moskvasse raudteed mööda Beskudnikovo jaama, kus edaspidi tegeles sellega ÜPN eksponaatide osakond.⁶⁵¹

⁶⁴⁵ Üleliiduline põllumajandusnäitus. Eesti NSV paviljon. Raamat-juht. Moskva, 1954, lk 5.

⁶⁴⁶ Samas.

⁶⁴⁷ Samas, lk 11.

⁶⁴⁸ Samas, lk 33–34.

⁶⁴⁹ Neist 2 tükki sai Ministrite Nõukogu (ühe sai A. Sokolov). Album anti ka EKP KK-le (J. Käbinile), ENSV Ülemnõukogule, Teaduste akadeemiale, ENSV Moskva esindusele ja ÜPN ENSV paviljonile, põllumajanduse- ja sovhooside ministriumile ning vabariiklikule keskraamatukogule. – ERA R-1-17-1202, L 21. Kahte albumit säilitatakse põllumajandusmuuseumis ja ajaloomuuseumis. – EPM Fp : 1–64; EAM F 4738.

⁶⁵⁰ ERA R-6-8-143, L 92. Taimekasvatuseksponaatidest oli juba varem kohale saadetud 105 nisuvihku ja 500 kg teri, 40 rukkivihku ja 200 kg teri, otra vihkudena 50 tükki ja teradena 300 kg, kaera vastavalt 65 ja 300, segavilja 60 ja 125. Hernest (nii toidu- kui sööda-) saadeti vihkudes kokku 50, terades 3000 ja kauntena 1500 kg. – Samas, L 8.

⁶⁵¹ ERA R-6- 8-159, L 1.

Näituse paviljonis jätkus ekspositsiooni pidev täiendamine ka järgmistel aastatel. Mõnedel andmetel olevat 1955. a paviljoni ekspositsiooni uuendamiseks kavandatud summa küündinud 350 000 rublani.⁶⁵² Kaaluti koguni sissejuhatavas saalis „Laulupeo” pannoo asendamist loomakasvatusteemalisega.⁶⁵³ Teises saalis kavatseti eksponeerida kultuurkoplite maketti, kolmandas pidi ekspositsioon ümber korraldatama suurema rõhuasetusega linnukasvatusele, vähendades hobusekasvatuse demonstreerimise mahtu. Lambakasvatuse tutvustamine soovitati aga üldse ära jätta. Senisest enam pidi rõhutama kartulikasvatust, kuna näitust külastanud kolhoosnikud olevat kurtnud, et see tähtis sööda- ja toidukultuur olevat jäänud võrreldes õunte ja puuviljakonservidega liialt tagaplaanile. Kaalumisele võeti ka küsimus paviljoni kummipõranda asendamisest mõne teise kattematerjaliga, et vältida vänget haisu ruumides. Haisu võis põhjustada ka näituse rikkiläinud külmkapp.⁶⁵⁴ EkspONENTIDE tutvustamiseks koostati vene- ja eestikeelseid trükised, mida jagati näitusepaviljonis. Taoliste materjalide koostamisega tegeles PPV, makstes koguni 1000 rubla autoripoognast.⁶⁵⁵

Juba 1949. a 25. mail oli EK(b)P KK bürool arutluse all küsimus, keda määrata paviljoni direktoriks.⁶⁵⁶ 8. juunil kinnitati direktoriks partei põllumajandusosakonna ettepanekul Vladimir Kosar, TA Mehhaniseerimise instituudi sektorijuhataja.⁶⁵⁷ Direktori ametikohal oli ta vähem kui aasta. Tõenäoliselt vastuolude tõttu MN esimehe asetäitja Nikolai Puusepaga, vabastati ta partei KK büroo otsusega 13. mail 1950.⁶⁵⁸ Paviljoni uueks direktoriks määrati Aleksander Kriisental. Tema vastutusele langes paviljoni ülesehitamise ja ekspositsiooni korraldamise põhiraskus selle loomise esimestel aastatel. 1953. a 24. juunil aga vabastati ta töölt, põhjuseks suutmatuse paviljoni ettevalmistustööde korraldamise ja juhtimisega toime tulla ning põllumajandusliku erihariduse puudumine.⁶⁵⁹ Paviljoni uueks direktoriteks sai endine põllumajandusminister Artur Vaha, kes jäi sellele ametikohal aastateks 1953–1956.⁶⁶⁰ Järgnevalt olid paviljoni direktoriteks Eesti NSV Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituudi töötaja ning endine Tartu Näidissovhoosi direktor Jaan Parts (1956–1958) ja Vaeküla Põllumajanduse Mehhaniseerimise Tehnikumi direktor Gustav

⁶⁵² EAA 5508-3-264, L 1. M. Marguse ettekanne Eesti Loodusuurijate Seltsis 1955. aastal.

⁶⁵³ ERA R-6-8-159, L 3.

⁶⁵⁴ Samas, L 3–5. Seda, et paviljoni külmkapp sageli rikki läks, on kinnitanud ka Bruno Tomberg. Ta meenutas juhtumit, kus paviljoni külmutusseadmetega vitriin oli pärast öösel toimunud elektrikatkestust ujunud sulavõis. Koos paviljoni direktor A. Vahaga olevat töötajad võid lumelabidatega välja tõstnud. – Vestlus B. Tombergiga 05.04.07.

⁶⁵⁵ Samas, L 2.

⁶⁵⁶ ERAF 1-4-756, L 71.

⁶⁵⁷ Samas, L 162.

⁶⁵⁸ ERAF 1-4-953, L 179. Otsuses on märgitud, et V. Kosari ainuisikulise vabastamisega rikkus N. Puusep EK(b)P KK nomenklatuuritöötajate vabastamise korda.

⁶⁵⁹ ERAF 1-4-1536, L 43; ERA R-1-17-994, L 21.

⁶⁶⁰ Põllumajandusminister oli A. Vaha 1949. a aprillist kuni 1951. a jaanuari keskpaigani. – Eestimaa Kommunistliku Partei organisatsiooniline..., lk 644.

Konsar (1958–1963). Alates 1950. a 5. septembrist määrati paviljoni peametroodikuks Jevgenia Laanela, endine riikliku plaanikomitee töötaja. ÜPN juhtkonna poolt kinnitati tema personaalpalgaks 2000, mis oli kõrgem kui direktoril.⁶⁶¹ 1954. a kinnitati peametroodikuks Anna Miljutina.⁶⁶²

1963. a kui Üleliiduline Rahvamajandussaavutuste Näitusel kaotati vabariiklikud paviljonid ning ekspositsioon koostati eri teadus- ja tootmisalade tutvustamise põhimõttel, muudeti Eesti NSV paviljon bioloogiateaduse saavutusi tutvustavaks keskuseks.⁶⁶³

4. 5. Ekskursioonide korraldamisest üleliidulisele näitusele

Ekskursioonide korraldamine oli üks nõukoguliku agraarpropaganda vorme. Neid korraldati näituse külastamise eesmärgil Moskvasse rohkesti. Ekskursioonid võimaldasid kolhoosnikke ja sovhoositöötajaid end välja rebida igapäevast töörutiinist, nii mõnelegi maatöötajale tähendas see miljonlinna esmakordset külastamist. Näiteks on endine põllumajandustöötaja Elle Reeder meenutanud, et sai ÜPN külastamiseks tuusiku ETKVL Põltsamaa Põllumajandussaaduste Kombinaadilt. Ta on meenutanud: *Mulle väga meeldis organiseeritult külastada liiduvabariikide paviljone ja kogu näitust. Sain mõnesuguse ülevaate kogu NSV Liidust. Sain ka uusi ideid edaspidiste näituste korraldamiseks.*⁶⁶⁴

Ekskursioonid olid vahendiks ka vabariigi parimate majanditega tutvumisel. Selleks koostati ministeeriumi poolt lausa majandite soovitusnimestikud.⁶⁶⁵ Taolised õppeekskursioonid ei sisaldanud endas meelelahutuslikku elementi, vaid kujutasid üht põllumajanduspropaganda vormi: näituse külastajatel oli kohustus tutvustada naabermajandis või suurlinnas nähtut oma kodukolhoosis. Vahel ka ajalehes. Sageli koostati pressis avaldatud tekst kellegi teise (ajakirjaniku, parteisekretäri jt) poolt. Selle sisuks oli mõistagi jutt uute töökogemuste praktikasse juurutamisest, millega kaasnes nõukoguliku elulaadi kiitmine ning endise riigikorra halvustamine.

Ekskursioone hakati korraldama peatselt pärast ÜPN avamist. Kuna Moskva näitusekompleks oli ääretult suur ning väljapanekud ise ülekuhjatud kõikvõimalike andmete, tabelite ja diagrammidega, peeti ÜPN Peakomitee poolt vajalikuks spetsialiseeritud

⁶⁶¹ ERA R-1-17-628, L 9. Paviljoni direktori A. Kriisentali palk oli väiksem – 1700 rubla. – Samas, L 2.

⁶⁶² A. Treumuth. Eesti põllumehed Moskva väljanäitusel. – Maaleht, 8. aprill 2004. Vt. messide lisaleht samas. (Artikli autor on eksinud Artur Vaha eesnimelga, mida on hiljem käesoleva töö autorile ka tunnistanud).

⁶⁶³ M. Hint. Mustade meeste kõikud laiutavad sputnikute kohal. – Postimees, 14. juuni 1998.

⁶⁶⁴ E. Reeder. Kiri autorile 15.03.07 Põltsamaalt. (Autori valduses)

⁶⁶⁵ Juhis põllumajanduslike ekskursioonide korraldamiseks ja ENSV Põllumajandusministeeriumi poolt soovitatud ekskursioonimajandite nimestik, Tallinn, 1955, lk 8–14.

ekskursioonigruppide moodustamist, eraldi näiteks põldurid, loomakasvatajad, mehhanisaatorid jne.⁶⁶⁶ Nõudeks oli, et iga ekskursant pidi pärast esinema oma töökollektiivi ees, tegema propagandat suurnäitusel nähtu kohta rõhuasetusega kogemustel, mida saaks konkreetsetes kollektiivis töö parandamiseks ellu viia. Ajalehtedele tehti kohustuseks näitusel käinute muljeid ja „eesrindlikke kogemusi” vahendada.⁶⁶⁷ Ekskursioonipäevad läksid arvesse kolhoosnike normipäevadena.⁶⁶⁸

Ekskursioonide läbiviimiseks kehtestati ENSV MN poolt 1954. 20. juuli määrusega nr 319 kindel kord.⁶⁶⁹ Igale kolhoosile ja sovhoosile eraldati olenevalt tema suuruselt 1–2 ekskursioonituusikut, MTJ-dele 4, maaparandusjaamadele ja koolidele 2. Partei rajoonikomitee töötajatele eraldati neid vahetult EKP KK-st. 16. septembri istungil otsustati ÜPN peakomitee poolt eraldada veel täiendavaid tuusikuid, Eesti NSV sai neid 100. Näituse sõidukulud kattis lähetav organisatsioon.⁶⁷⁰ 1955. aastast alates kehtestati MN 20. aprilli määrusega nr 763 sõidukulude eest tasumine, kui sõit toimus nn kõvas vagunis. Päevaraha maksti 15 rubla päeva eest ja „korteriraha” 10 rubla ööpäeva eest.⁶⁷¹ Ööbimiskohaga kindlustati ÜPN poolt selleks kohandatud ühiselamutes. Näituse Peakomitee pidi kindlustama, et igas ühiselamus (toas?) oleks keedetud vesi ja telefon.⁶⁷² Igat ekskursioonigruppi saatis Eesti NSV PM poolt määratud vanem, kes jälgis grupi distsipliini nii teekonnal kui Moskvas olles. Sõiduks näituselinnas oli Tallinn-Moskva rongi koosseisus erivagun. Ekskursantide sõit näitusele koos lastega oli keelatud.⁶⁷³ Näitusele võis sõita ka ilma erilähetuseta, kuid tuusikute arv oli reguleeritud ööbimiskohtade arvuga Moskvas. Üleliidulise näituse ekskursioonituusik oli põhidokumendiks sõidupileti ostmisel Moskvasse ja tagasi, samuti koha saamisel hotellis või ühiselamus.⁶⁷⁴ Nii on näiteks põllumajandusministri asetäitjalt sm. Kozlovilt Moskva-öömaja suhtes saanud äraütleva vastuse Olustvere Stalinliku tee kolhoos, kes plaanis Moskvasse oma autoga sõidutada 15 eesrindlast, et need saaks enne algavat heinaaega suurnäitusega tutvuda.⁶⁷⁵ 1954. a 1. septembril on Eesti NSV MN esimehe asetäitja A. Sokolov saatnud kirja PPV juhatajale A. Talvojale ja ka rajoonide TK-de esimeestele, milles juhitakse tähelepanu puudustele ekskursioonide korraldamises.⁶⁷⁶ Need on järgmised: ekskursioonituusikud jäävad sageli kasutamata; ekskursioonile saadetakse küll eesrindlikke kolhoosnikke, kuid nad ei

⁶⁶⁶ ERA R-6-8-143, L 88.

⁶⁶⁷ Samas.

⁶⁶⁸ ERA R-6-8-159, L 25.

⁶⁶⁹ ERA R-6-8-143, L 93–122.

⁶⁷⁰ Samas, L 93–94.

⁶⁷¹ ERA R-6-8-159, L 64.

⁶⁷² ERA R-6-8-143, L 89.

⁶⁷³ Samas, L 96.

⁶⁷⁴ Üleliidulise põllumajandusnäitusele. – Õhtuleht, 30. juuli 1954.

⁶⁷⁵ ERA R-6-8-159, L 67–68.

⁶⁷⁶ ERA R-6-8-143, L 113–114.

jaga saadud teadmisi teistega; ei jagata tuusikuid nii, et oleks võimalik moodustada ekskursioonigruppe kindlate alade järgi; mõned täitevkomiteed ei saada kolhooside esimehi näitusele põhjendusel, et kolhoosid jäävad juhtimata; näitusele saadetakse nõrga tervisega kolhoosnikke, esinevat tõsiseid haigestumisjuhte Moskvast viibimise ajal.⁶⁷⁷

Näituse ekskursioonijuhtide ja tõlkidena kasutati põllumajanduslike kõrgkoolide vanemate kursuste üliõpilasi. 1954. a oli neid üle Liidu kokku kogunenud 220, sh Eestist, Lätist ja Leedust võrdselt – igast 16. Alles 1. novembrist alates lubati tudengid tagasi õppetööle.⁶⁷⁸ Eestist saadeti EPA agronoomiateaduskonna üliõpilasi. Kandidaate valis kohapealne komisjon vene keele oskuse ja giiditööks sobivuse järgi. Enne Moskvasse saatmist korraldati neile ekskursioone väljavalitud majanditesse. Moskvast jäeti neist osa tööle näitusepaviljoni, ülejäänud saadeti ekskursioonijuhtideks Eestist saabunud gruppidele. Ekskursioon Moskvasse kestis 5 päeva.⁶⁷⁹

Lisaks näitusepaviljonide ja muude väljapaneku tutvustamisele, korraldati tuusikuga saabunutele ekskursioone ka Moskva ümbruse näidismajanditesse. Siinkohal olgu toodud üleliidulist näitust külastanud kolhoosnik Johan Lutsu mälestustekatke aastast 1954, illustreerimaks majandamist taolistes näidismajandites: *Tegime ekskursioonikorras väljasõidu linnalähedasse kolhoosi. Saabudes kolhoosi, juhatati meid klubisse, kus kolhoosi esimees ja partorg meile seletusi andsid oma kolhoosi elu ja tegevuse kohta. Majandis peeti piimakarja ja sigu. Piim müüdi Moskva linna lasteaedadele. Loomakarjamaa asus teiselpool jõge. Ülekäigusilda ei olnud ja loomad läbisid jõe ujudes. Kurdeti selle halva olukorra üle, mis ei jätnud loomade piimaannile ja tervisele mõju avaldamata. Lohutuseks lausuti: mõne aasta pärast kolhoos niikuinii likvideeritakse, sest Moskva generaalplaan näeb ette majandi maade linna külge liitmist. Kolhoosile kuuluva autobussiga sõidutati meid eemal olevasse aiamaajandi osakonda. Soojalavade täiteks kasutati linna prügikastidest veetud prügi ja öeldi, et see asendab täielikult sõnnikut.*⁶⁸⁰

Ekskursioonide korraldamine Moskvasse näitusega tutvumiseks jätkus hilisematel aastatelgi vastavalt kõrgemalt poolt koostatud graafikutele.

4. 6. Näitusest osavõtjate autasustamisest ja auhindadest

Autasustamise kord oli paika pandud ÜPN Peakomitee iga-aastaste vastavate määrustega. Näiteks

⁶⁷⁷ Tegelikult esines ka surmajuhte. Nii näiteks eraldas ÜPN Peakomitee 1954. a septembris ühe Moskva näitusel surnud (põhjust pole märgitud) ekskursandi pereliikmetele toetust 3000 rubla. – Vt ERA R-6-8-143, L 119.

⁶⁷⁸ Samas, L 111.

⁶⁷⁹ A. Treumuth. Eesti Põllumehed Moskva väljanäitusel. – Maaleht, 8. aprill 2004. Vt messide lisaleht samas.

⁶⁸⁰ J. Luts. Minu mälestused. III osa. Käsikiri. Paide, 1974, L 19–20.

loetleti ÜKP PK 1955. a 26. juuli määruses tingimused, kellel ÜPN kandidaatidest oli õigus diplomitele, medalitele ja rahalistele autasudele.⁶⁸¹

Selle järgi oli õigus I järgu diplomile nendel kolhoosidel, sovhoosidel, MTJ-del ja rajoonidel, kes ületasid ÜPN-st osavõtu tingimused saagikuse osas vähemalt 3 teraviljakultuuri puhul ja loomakasvatuses produktiivsuse 2–3 põhinäitaja osas. Õigus vastavale diplomile oli ka majanditel, kes olid spetsialiseerunud kas taime- või loomakasvatusele ja ületasid ÜPN poolt kehtestatud näitajad ühe teraviljakultuuri või ühe tehnilise kultuuri viljelemisel või siis ühes loomakasvatusharus loomade produktiivsuse osas. Majanditel piisas auhinnakandidaadiks saamiseks ka kehtestatud näituse tingimuste ületamisest 3 loomakasvatusharu osas arvestatuna 100 ha põllumajandusmaa kohta.

II järgu diplomiga autasustati majandeid, kus üldnimetatud tingimused olid mõnevõrra madalamad. Diplomi võisid saada ka majandid, kes täitsid ÜPN tingimused loomasööda tootmises, sh silotootmises ning loomakasvatuses töömahukate protsesside mehhaniseerimise osas.

I ja II järgu diplomitega võis autasustada ka uudismaa piirkondade sovhoose, kes olid täitnud uudismaade ülesharimise plaani ning saavutanud hea saagikuse nisu kasvatamisel, ületanud plaani tootmishoonete- ja elamuehituses ning lõpetanud aasta heade tootmisnäitajatega.

Headest tootmisnäitajatest üksi ei piisanud. Seepärast ei saanud kehtestatud korra kohaselt autasusid kolhoosid, kellel oli võlgnevusi põllumajandussaaduste riigile müügi kohustuste ja MTJ-dele naturaaltasude maksmise osas, või sovhoosid, kes olid lõpetanud aasta kahjumiga. Need majandid aga, kellel oli eriti silmapaistvaid tulemusi looma- ja taimekasvatuses ning kes olid auhinnatud I–II järgu diplomitega, võisid saada ka esemelisi autasusid (preemiaid). Majandite loomakasvatustarvete autasustati reeglina üksnes esemeliste autasudega (automaatjootjad, lüpsiaparaadid jmt) ja neil polnud õigus neile autasudele, mida anti üksnes majanditele. Teaduslikke uurimisasutusi, katsejaamu ja põllumajanduslikke õppeasutusi autasustati vaid siis, kui nende uurimissaavutused olid juurutatud põllumajanduslikku tootmisse ja kindlustanud seal saagikuse tõusu.

Väljapaistvate töösaavutuste eest autasustati ÜPN üksikkandidaate-eesrindlasi näituse medalitega. Suure ja väikese kuld- ning samades suurusjärgudes hõbemedalitega autasustati silmapaistvaid põllu- ja metsamajanduse töötajaid. Suure ja väikese kuldmedali ning suure hõbemedaliga autasustatud said lisa-auhinnaks veel esemelisi autasusid, nagu sõidua autod, mootorrattad, jalgrattad, õmblusmasinad. I järgu diplomiga autasustatud kollektiivmajandite juhid

⁶⁸¹ ERA R-6-8-159, L 77–78.

ja peaspetsialistid said sõltuvalt isiklikust tööpanusest auhinnaks näituse kuld- või hõbemedali tingimusel, et olid vastavas majandis töötanud näitusele eelneval auhindamise aluseks võetud aastal. Auhindamisel võeti aluseks töötaja järjepidev edenemine töös. Juhul, kui näituse auhinnakandidaadil olid ÜPN osavõtutingimused näituse-aastal küll täidetud ja ületatud, kuid põllukultuuride saagikus või loomade produktiivsus oli eelmise aasta saavutustest madalam, jäeti autasu välja andmata.⁶⁸²

Lisaks autasumedalitele anti ka näitusest osavõtja medaleid. Vastavalt ÜPN PK soovitusel pidi see toimuma „võimalikult pidulikes tingimustes”.⁶⁸³ MN aseesimees Albert Vendelin on soovitanud teha seda juulikuus Eesti NSV 15. aastapäeva tähistamiseks korraldatud pidulikul koosolekul.⁶⁸⁴ Diplomite ja medalite juurde kuulusid vastavad tunnistused, millistest suureformaadilised anti asutustele, üksikisikud said väiksema.⁶⁸⁵

Järgnevalt vaatlen ÜPN auhindade väljajagamise ja üleandmise korda. See kehtestati NSVL MN ja ÜKP PK ühismäärusega, millest tulenevalt jagunes autasufond asutustele, organisatsioonidele ja eesrindlastele jagatavateks autasudeks.

1) Asutuste ja organisatsioonide autasud. Hinnatuimaiks autasudeks olid kahtlemata autod, mille said üksnes I ja II järgu auhinnadiplomiga autasustatud. I järgu diplomiga pidi kaasnema nii sõidu- kui veoauto, II järgu omaga vaid veoauto (GAZ-51).⁶⁸⁶ Näib, et enamasti oli tegemist veoautodega, sest peeti vajalikuks rõhutada, et sõiduauto („Pobeda”) on autasuks vaid eriliselt silmapaistvatele eesrindlikele majanditele.⁶⁸⁷ Auhindadeks anti veel kino- ja raadiotranslatsiooniseadeldisi nii ränd- kui paiksete kinode jaoks, automaatjootjaid farmidele, tuulemootoreid.⁶⁸⁸ Autasuks anti veel raamatukogudele mõeldud kirjandust (*kolhoznõje biblioteki*), millest osa oli vastava liiduvabariigi rahvuskeeles.⁶⁸⁹

2) Autasud eesrindlastele. Eriti väljapaistvatele oli preemiaks sõiduauto „Pobeda” (mark M 20). Hinnalised autasud olid veel mootorrattad K-125, meeste- ja naiste jalgrattad (vastavalt fondidele 65 % meeste ja 35 % naiste rattaid), kahte tüüpi raadiovastuvõtjad (elektriline „

⁶⁸² ERA R-6-8-159, L 78–82.

⁶⁸³ ERA R-6-8-159, L 20; ERA R-1-17-1202, L 5.

⁶⁸⁴ ERA R-6-8-160, L 34.

⁶⁸⁵ Samas, L 32–33.

⁶⁸⁶ ERA R-1-17-1097, L 1.

⁶⁸⁷ ERA R-6-8-159, L 79. Mõnede vabariikide ministrite nõukogud ja oblastite täitevkomiteed olid valesti aru saanud, et I järgu diplomiga käib kaasas sõiduauto. See arusaam olevat põhjustanud palju segadusi ja liigset kirj vahetust.

⁶⁸⁸ Kinoaparaatide ja raadiotega autasustatute puhul tuli ära märkida, kas auhinnasaaja asukohas on olemas elekter. Vt ERA R-1-17-1097, L 2.

⁶⁸⁹ ERA R-6-8-159, L 80–81; R-1-17-1202, L 66–68. Taolised raamatute kollektsioonid kolhoosidele tulid komplekteerida põhimõttel, et 36 % moodustaks põllumajanduslik kirjandus, 30 % ilukirjandus, 21 % poliitiline-, 5 % kultuurhariduslik-, 5 % teatme- ja 3 % lastekirjandus

Baltika” ja patareidel töötav „Rudina”), käsiõmblusmasinad (klass 1A), käekellad „Lobeda“ ja „Zvezda“ ning taskukellad „Molnija“ (käekelli võis välja anda 55-60% kogusest). Autod ja mootorrattad saadeti kohale raudteetranspordiga, muud auhinnad posti teel. Saatmisega tegeles „Sojuzposõltorgi“ nimega asutus.⁶⁹⁰

Ettepanekud majandite ja eesrindlaste autasustamiseks ÜPN diplomite, medalite ja esemelite autasudega tegi vastava liiduvabariigi MN, kellele omakorda andsid auhinnakandidaatide nimekirjad põllumajandusministeerium, sovhooside ministeerium jne. Lõpliku otsuse tegi Eestis MN juues asuv Üleliidulise Põllumajandusnäituse Ettevalmistamise Sektor, vastavad ettepanekud autasustamiseks edastas MN esimees ÜPN Peakomiteele, kus nimekirjad pärast kontrollimist kinnitati. Autasudele nagu muulegi NL-s kehtisid fondid ja limiidid, mida ei tohtinud ületada. Nähtavasti arvestati Moskvast nende koostamisel kohtadelt tulnud nimekirju/ettepanekuid. Näiteks 28. juulil 1955. a pöördus ÜPN organiseerimisvalitsuse asejuhataja N. Malkov kirjaga MN esimehe A. Müürisepa poole, et antaks teada liiduvabariigile vajaminev ligilähedane diplomite ja autasude arv. Ühtlasi paluti teatada nende asutuste ja eesrindlaste nimed, kes on Müürisepa arvates auhinda väärt.⁶⁹¹

PK autasustamisotsustes on autasude nomenklatuur nii asutuste kui üksikisikute kaupa.⁶⁹² Nimekirja lõpus on märge, et autasude määramisel on arvesse võetud ÜPN-st osavõtjate koguarv vabariigist, sh noored naturalistid. Tõenäoliselt määrati Moskvast autasude hulk PK poolt siiski oma äranägemise järgi, kohalikel partei- ja valitsusorganitel oli õigus vaid otsustada, keda nimeliselt valida premeeritute hulka.⁶⁹³ 1954. a ÜPN-le oli 1952–1954. a töötulemuste põhjal kinnitatud eksponendiks Eesti NSV-st 204 majandit ja muud organisatsiooni ning 1043 eesrindlast, kokku 1247 osavõtjat.⁶⁹⁴ Võib arvata, et autasustatute väljavalimine ja neile autasude määramine oli kaunis keeruline protsess, kindlasti ka piisavalt subjektiivne.

1954. a ÜPN-st osavõtnud Eesti asutustele ja organisatsioonidele määratud autasudest annab ülevaate lisa nr 2, milles on auhindade hulk 1954. a septembri seisuga.⁶⁹⁵ Nagu nähtub, oli kokku

⁶⁹⁰ ERA R-6-8-159, L 81–82.

⁶⁹¹ Samas, L 83.

⁶⁹² 1954. a ÜPN-st osavõtjate autasustamise nimekiri on saadetud ÜPN PK 6.septembri 1954. a kirja nr 03-16 lisana. Alla on kirjutanud ÜPN preemiate ja autasude osakonna juhataja N. Jefremov. – ERA R-1-17-1097, L 1–2.

⁶⁹³ Auhindamisnimekirjade mustandid on rohkete mahatõmbamiste ja juurdekirjutustega. Vt ERA R-1-17-1097, L 6–6p, 7–7p, 9, 10–10p, 11–11p, 14–14p, 15–15p, 16–17, 18–21, 30–52.

⁶⁹⁴ ERA R-1-17-1097, L 99.

⁶⁹⁵ Samas, L 1–2. I järgu diplom oli määratud järgmistele 16 kolhoosile, sovhoosile ja uurimisasutusele: Kose rajoonist kolhoosid Edu, Lauristini nimeline ja Sotsialismi Tee; Türi rajoonist Stalini nimeline kolhoos; Antsla rajoonist Edasi kolhoos; Pärnu rajoonist kolhoos Kommunismi Lipp; Paide rajoonist kolhoos Õiguse Võit; Rapla rajooni kolhoosid Uus Elu ja Tee Kommunismile; Harju rajooni Viimsi kolhoos; Tapa rajooni Kaardiväelase kolhoos; Paide rajoonist Udeva ja Viisu sovhoos; Tartu rajooni Ülenurme sovhoos; Jõgeva Sordiaretusjaam ja TA ELVI Väandra katsejaam. II järgu diplom oli määratud 48 asutusele ja organisatsioonile, mille hulka kuulus 19 kolhoosi, 10 kolhooside

103 majandile ja muule organisatsioonile ette nähtud 123 autasu hinnaliste esemetena. Kui arvestada kokku I ja II järgu diplomiga autasustatud, oli üksnes veoautosid kogu vabariigile ettenähtud 64, kokku autosid aga 80. Märkimisväärselt palju oli autasusid määratud loomakasvatustehasfarmidele, kokku 20.

Siiski ei maksa järeldada, et kord juba auhinnatute nimekirja kinnitatud majandid alati sellesse ka jäid. Neid nimekirju muudeti pidevalt. Tõenäoliselt pärast ÜPN PK otsuse projektiga tutvumist 20. novembril 1954 on MN esimehe asetäitja Aleksander Sokolov pöördunud ÜPN direktori N. Tsitsini poole ettepanekuga vaadata läbi täiendavalt I ja II järgu auhinnale esitatud näitusekandidaadid, kokku 39.⁶⁹⁶

ÜPN PK oli muutnud oma varasemaid autasustamismäärusi ja vastavalt 1955. a 3. märtsi määrusele nr 76 autasustati vaid 59 kollektiivmajandit ja muud organisatsiooni varasema 103 asemel.⁶⁹⁷ Lisas nr 3 ilmneb vastavalt uuele määrusele lõplik autasustatud majandite ja organisatsioonide koguhulk rajoonide kaupa.⁶⁹⁸

Vähenenud oli ka autasude hulk. Võrreldes 1954. a sügisel määratud auhindadega, oli järgmise aasta kevadeks algselt kavandatud 123 auhinnalise eseme asemel välja jagatud vaid 64. See tähendas, et 48 % auhindadest jäid välja andmata. Ka auhinnadiplomeid anti välja oluliselt vähem: I järgu diplomi saajate arv oli vähenenud 16-lt 5-le ehk 2/3 võrra, II järgu diplomisaajate arv 48-lt 36-le ehk ¼ võrra. 16 auhinnaks mõeldud sõiduauto asemel anti autasuks üksnes 5. 64 veoauto asemel, mis algselt pidid kaasnema I–II järgu diplomitega, anti majanditele vaid 38 autot. Vähendatud oli ka teiste auhindade hulka.⁶⁹⁹ (Ülevaate autasude muutumisest annab lisa nr 4).

Kõigist 204 majanditest ja organisatsioonist, mis esindasid Eesti põllumajandust esimesel sõjajärgsel ÜPN-l 1954. a,⁷⁰⁰ said esemelise autasu, nagu eespool märgitud, kokku 59. Seega osutus auhinnasaajaiks umbes kolmandik (28,9%) osavõtjatest. Eksponentidest tuli tõenäoliselt kõige enam

loomakasvatustehasfarmi, 6 sovhoosi ja 13 muud ettevõtet/organisatsiooni, nagu Põltsamaa Põllumajandussaaduste Kombinaat, Torma Karusloomakasvatus, Tallinna Neeme aiand, Valjala Haudejaam, Rakvere Metsamajand, Raku Karusloomasovhoos, Rapla Masin-Maaparandusjaam, TA Taimekasvatusteadusliku Instituudi Polli filiaal, Rapla rajooni Kehtna Kolhoosiesimeeste Ettevalmistamise Põllumajanduskool (KEEP), Riisipere Lastekodu noorte naturalistide ring ning kogu Kose rajoon tervikuna. Esemelised autasud määrati 39 asutusele ja organisatsioonile: 22 kolhoosile, 10 kolhoosi loomakasvatustehasfarmile, 4 sovhoosile, 1 maaparandusjaamale, 1 keskkoolile ja 1 noorte naturalistide ringile. Raadiotranslatsiooniseadmed olid lisa-autasuna ette nähtud järgmistele kolhoosidele: Türi rajooni Stalininimelisele, Rapla rajooni kolhoosile Uus Elu ja Tapa rajooni Kaardiväelase kolhoosile. Kolhoosiraamatukogu oli ette nähtud lisa-autasuna Rapla Kolhoosiesimeeste Ettevalmistamise Parteikoolile. – ERA R-1-17-1097, L 22–27.

⁶⁹⁶ ERA R-1-17-1094, L 78–79.

⁶⁹⁷ ERA R-1-17-1100, L 1. I järgu diplomi koos sellega kaasneva esemelise autasuga said 5 majandit, II järgu 36 majandit, ülejäänud autasustatud said auhinna diplomeid saamata.

⁶⁹⁸ ERA R-1-17-1100, L 4 – 30.

⁶⁹⁹ Kolhoosiraamatukogu 8 komplektist anti välja 5, 11 raadioulekandeseadme 5, 8 tuuleturbiini 1, 3 lüpsiaparaadist 1 ja 4 automaattootjast mitte ühtegi. Ettenähtud 8 laifilmi kinoseadme anti autasudeks 6 filminäitamise aparati, kusjuures pooled neist olid hoopis kitsasfilmide demonstreerimiseks.

⁷⁰⁰ ERA R-1-17-1097, L 99.

pettuda põllumajandusliku tootmisega kõige vahetumalt seotud struktuuriüksustel. Nii näiteks 1954. a autasustatute nimekirjas olnud 20 loomafarmist autasustati vaid 4.

Kuna ilmselt auhindu kõigile ei jätkunud, on muudetud auhindamise korda: I järgu diplomid asendati lihtsalt II järgu omadega. Sel viisil said muudetud auhindamismääruse põhjal 16-st eeskujulikust kollektiivmajandist pooled I järgu diplomi asemel II järgu, mistõttu devalveerus ka diplomiga kaasnev esemeline autasu – I auhinnaga kaasneva sõidu- ja veoauto asemel saadi vaid veoautod.

Vahel ei saadudki oodatud autosid. Nii näiteks on 2 majandit (Harju rajooni Viimsi kolhoos ja Paide rajooni kolhoos Õiguse Võit) jäetud koguni diplomiteta. Küllap n.ö lohutusauhinnaks said nad auhinnaautode asemel raadiotranslatsiooniseadmed. Kõrgema auhinna saajate nimekirjast on välja jäetud ka põllumajanduslik uurimisasutus, Vändra Katsejaam, kes sai selle asemel II järgu diplomi. Riisipere Lastekodu oma noorte naturalistide ring on algselt II järgu diplomi ja auhinnalise veoauto asemel saanud auhindamisstatuudi kohaselt üksikesinejatele ettenähtud auhinna – raadio. Seevastu on Kehtna KEEP (kolhoosiesimeeste ettevalmistamise parteikool) saanud talle esialgselt määratud II diplomi ja auhinna täiskomplekti – veoauto ja raamatukogu. Ühtekokku on kõrgema ehk I järgu diplomi väärilisteks peetud vaid 5 majandit: 3 sovhoosi – Viisu, Udeva ja Ülenurme – ning 2 kolhoosi – Türi rajooni Stalini-nimeline ja Rapla rajooni Uue Elu kolhoos.⁷⁰¹ Nende auhinnaks on nii sõidu- kui veoautod, Stalini-nimeline kolhoos sai lisaks ka raadiotranslatsiooniseadme.

Autasustatute hulgas oli lisaks majanditele ka põllumajandustöötajatest eesrindlasi. Väljapaistvamaid neist autasustati medalitega. Kõrgem autasu, **suur kuldmedal** oli algselt ette nähtud 10 töötajale. Mõnele neist oli lisaks veel esemeline autasu (tollases kõnepruugis „naturaalpreemia”). Huvipakkuv on tõdeda, et nii mõnelgi juhul on algselt määratud auhinnaese asendatud vähem hinnalisega.⁷⁰² (Ülevaate sellest annab lisa nr 5, kus toodud algne nimekiri isikutest, kellele oli määratud kõrgem autasu). Pärast ÜPN PK poolt 1954. a kevadel muudetud autasustamismäärust muutus mõnevõrra kuldmedaliga autasustate nimekiri. Auhinnasaajate arv vähenes, kuna suure kuldmedaliga autasustatute hulgast arvati välja Otto Väinsalu.⁷⁰³ Hinnalise medaliga otsustati premeerida lüpsja Leida Vinkelit, keda algses nimekirjas polnud. Osaliselt muudeti ka autasusid. Nii sai lüpsja Matilda Teider kella asemel hinnalisema eseme, õmblusmasina, sovhoosidirektor Ivan Saar aga koguni sõiduauto (vt lisa nr 6).

⁷⁰¹ ERA R-1-17-1097, L 22.

⁷⁰² Samas, L 30.

⁷⁰³ ERA R-1-17-1099, L 2.

Suure kuldmedali saajatest on ainsana jäänud esemelise autasuta akadeemik Johan Eichfeld. Siiski ei tuleks antud faktis näha tema teenete alahindamist mitšuurinliku teaduse teenimisel. Näib, et auhinnakandidaatide esitamisel ei pruukinud ta algul otsustajatele meenuda.⁷⁰⁴

Väikese kuldmedaliga autasustatud oli algselt kokku 24, neist 16-le olid määratud lisaks esemelised autasusid. Plaanis oli välja anda 4 mootorratast, 5 õmblusmasinat, 5 raadiot ja 1 kell.⁷⁰⁵ Selles medalisaajate grupis oli esialgu ka üks peapreemiast, sõiduauto „Pobeda”. See oli määratud Kose rajooni Ždanovi-nimelise kolhoosi esimehele Evald Kuusklale.⁷⁰⁶ Hiljem tema auhind nõ redutseeriti: suurt kulda asendas väike medal koos mootorrattaga.⁷⁰⁷ Tegelikult said väikese kuldmedali 22 eesrindlast. Auhinnaks saadi 3 mootorratast, 5 õmblusmasinat, 2 jalgratast, 5 raadiot ja 1 kell.⁷⁰⁸

Suure hõbemedaliga oli algselt kava autasustada 69 inimest. Auhinnaesemeid oli plaanitud kokku anda 38: 8 mootorratast, 5 jalgratast, 9 õmblusmasinat, 11 raadiot ja 4 kella.⁷⁰⁹ Tegelikult said aga suure hõbemedali 59 töötajat, neist esemelisi autasusid 34.⁷¹⁰ Kokku anti selles grupis välja 3 mootorratast, 7 jalgratast, 8 õmblusmasinat, 12 raadiot ja 4 käe- ning taskukella. Kelli ja jalgrataid said nii mehed kui naised, õmblusmasinaid vaid naised.

Väike hõbemedal oli algselt määratud 173 eesrindlasele, neist auhinnalisi esemeid oli 48:

⁷⁰⁴ Seda kinnitab ka esialgne käsitsi koostatud nimekirj isikutest, kellele plaaniti suur kuldmedal anda. Nimekirjas algselt olnud lüpsja Salme Metsallik Harju rajooni Rahva Võidu kolhoosist ja linnutalitaja Vilma Uutmann Kose rajooni Sotsialismi Tee kolhoosist olid maha kriipsutatud ning lisatud väikese kuldmedali saajate nimekirja, nende asemele on lisatud J. Eichfeldi nimi. – ERA R-1-17-1097, L 15.

⁷⁰⁵ ERA R-1-17-1097, L 31–34.

⁷⁰⁶ Esialgseks auhinnapretendendiks sõiduautole olid lisaks sotsialistliku töö kangelasele Otto Väinsalule, kes sai auhinnaks raadio, veel ka Rapla rajooni Uue Elu kolhoosi zootehnik Rudolf Saveli. Tema puhul asendati auto mootorrattaga. ERA R-1-17-1097, L 32.

⁷⁰⁷ ERA R-1-17-1099, L 5.

⁷⁰⁸ Samas, L 5–7. Väikese kuldmedali said järgmised töötajad: Kose rajooni Ždanovi-nimelise kolhoosi esimees Evald Kuuskla (mootorratas), Harju rajooni Rahva Võidu kolhoosi lüpsja Salme Metsallik (õmblusmasin), Kose raj TK esimees Gustav Võrro, Kose rajooni parteikomitee esimees Artur Mälk, Kose rajooni Tee Sotsialismile kolhoosi kanatalitaja Ilma Uutan (õmblusmasin), TA ELVI Vändra katsejaama direktor Edgar Keevallik, Rapla rajooni Uue Elu kolhoosi zootehnik Rudolf Sageli (mootorratas), Pärnu rajooni kolhoosi Nõukogude Partisan esimees Peeter Kaak (taskukell Molnija), Põltsamaa Stalini-nimelise kolhoosi põllubrigadir Martin Valdma (raadio Baltika), Türi rajooni Stalini-nimelise kolhoosi lüpsja Glafira Aavik (õmblusmasin), TA ELVI Vändra katsejaama lüpsja ja sotsialistliku töö kangelane Elsa Blumenfeld (raadio Baltika), Paide rajooni Udeva sovhoosi vanemzootehnik Nikolai Sirotkin (mootorratas), lisaks veel 3 sama kolhoosi töötajat: lüpsibrigadir, sotsialistliku töö kangelane Hilda Kruusalu (jalgratas), lüpsibrigadir Arella Kont (jalgratas), lüpsja Maria Uustalu (raadio Baltika), Ilmar Läänelaid, (endine Ülenurme sovhoosi direktor, kes töötas juba Harju rajooni Sommerlingi nim sovhoosis), Paide rajooni Viisu sovhoosi direktor Johannes Mets, Harju rajooni Saue sovhoosi direktor Aleksandra Ivanova (õmblusmasin), Rapla rajooni Tee Sotsialismile kolhoosi esimees Viktor Tiidemann (raadio Baltika), Viljandi rajooni Uusna sovhoosi lüpsibrigadir, sotsialistliku töö kangelane Otto Väinsalu (raadio Baltika), Põltsamaa rajooni Rahva Hääle kolhoosi lüpsja Endla Jürisoo (õmblusmasin), Jõgeva SAJ selektsiooni osakonna juhataja Aleksander Adojaan.

⁷⁰⁹ ERA R-1-17-1097, L 34–40.

⁷¹⁰ ERA R-1-17-1099, L 8–15. Suure hõbemedaliga kaasnevalt said auhinnalise mootorratta 3 töötajat: Kose rajooni Tallinna MTJ peazootehnik Nelja Sepo, Põlva rajooni Kanepi MTJ-i linakombainer Eduard Ploom ja Märjamaa kolhoosi Ühisjõud esimees Arnold Sanglepp. Viljandi MTJ kombainer Elmiine Otsmanile oli algselt mootorratta asemel auhinnaks jalgratas.

mootorrattaid 2, jalgrattaid 12, raadiosid 12, õmblusmasinaid 1 ja kelli 21.⁷¹¹ Tegelikult said väikese hõbemedali 141 eesrindlast, esemelisi auhindu jagati välja 44. Auhinnaks anti 26 käe- ja tasukella, 13 raadiot, 4 jalgratast ja 1 õmblusmasin.

Lisaks medalitega autasustatutele oli ka 23 auhinnasaajat, kellele oli määratud üksnes esemelised autasud – 4 jalgratast ja 19 kella.⁷¹² Tegelikult anti aga 7 jalgratast ja 15 kella.⁷¹³

Algselt määrati ÜPN-st osavõtjaks kinnitatud eesrindlastele 276 medalit ja 137 esemelisi autasu.⁷¹⁴ Tegelikult anti aga vastavalt 234 ja 124.⁷¹⁵ Seega, nagu auhinnatud majandite puhulgi, kujunes ka autasustatud isikute ja nendele antud autasude hulk planeeritust väiksemaks.

Millest oli õigupoolest tingitud taoline auhindade defitsiit ja hilinemine nende üleandmisel? ÜPN PK koosolekute protokollidest selgub, et põhjus ametnike puudulikus asjaajamises. Nimelt olid 2 näituse asedirektorit ja ÜPN organiseerimisvalitsuse juhataja jätnud realiseerimata autasufondid, mis näituse direktiooni poolt olid eraldatud õigeaegselt.⁷¹⁶ Organiseerimistöö osutus ebarahuldavaks. Autasustamine ise aga olevat olnud pigem mehhaaniline autasude väljajagamine, mitte aga osavõtjate tõeline ergutamine.⁷¹⁷ ÜPN Peakomitee poolt kavatseti suurendada nõudlikkust, et autasustatud saaks need eksponendid, kel majandus- ja tootmisnäitajad tõepoolest head. Senisest enam tuli süveneda autasustamise ettepanekutesse, mis tulid kohtadelt. Arvestada tuli ka auhindamise kohta saabunud kaebustega. Küllap määrati Moskva autasustamiskomisjoni ametnike tähelepanematusesst preemiaid rohkem kui neid füüsiliselt oli, sest senisest hoolikamalt tuli kontrollida, et autasudest ei jääks ilma kuldmedalite ja autodega autasustatud isikud. 1955. a 8. jaanuari ÜPN PK koosolekul otsustati auhindamisprotsessi kiirendamiseks määrata vastutama 24 näituse peakomitee liiget. Määrati kindlaks, et otsused jõustuvad alles pärast nende heakskiitmist PK esimehe ja 3–5 komitee liikme poolt. Vastutustundetute suhtumise eest autasude kätteandmisel aga karistati näituse asedirektoreid ja organiseerimisvalitsuse juhatajat. Viimane sai range noomituse koos hoiatusega. Koosolekul otsustati auhinnaesemed kätte anda hiljemalt 1. veebruariks 1955. a.⁷¹⁸

Auhindamiskord tekitas segadust Moskva näitusest osavõtjate hulgas, seda eriti preemiate

⁷¹¹ ERA R-1-17-1097, L 41–50.

⁷¹² Samas, L 51–52.

⁷¹³ Samas, L 31–32.

⁷¹⁴ Samas, L 1–2.

⁷¹⁵ ERA R-1-17-1202, L 15. Võrreldes tegelike auhindade saajate arvu ja tabelis toodud andmeid auhindade osas, ilmneb ainus lahknevus auhinnaraadiote osas, mida pole eesrindlastele välja antud mitte 34 vaid 33. Tõenäoliselt määrati see raadio (mark „Mir”) Riisipere Lastekodu noortele naturalistidele. Seda kinnitab ka majanditele määratud auhindade loetelu, kus ainsana on ka üks raadioaparaat. Vt ERA R-1-17-1098, L 104.

⁷¹⁶ ERA R-6-8-155, L 2.

⁷¹⁷ Samas, L 3.

⁷¹⁸ Samas, L 5–6.

osas. Nii näiteks on 1955. a märtsis Vändra rajooni Lössenko-nimelise kolhoosi esimees palunud selgitust põllumajandusministri asetäitjalt Mihhail Kozlovilt, miks said ÜPN preemia naaberkolhoosi vasikatalitajad ja lüpsja, samas aga temale alluv kolhoos kõigest „atestaadi” kahe Moskva näitusele esitatud mustapealise lamba eest. Ta avaldas kahtlust, et nimetatud töötajad polnud kinnitatudki näituse osavõtjateks.⁷¹⁹ Vastuskirjas kinnitab põllumajanduse aseminister, et preemiasaajad olid siiski kinnitatud nimekirja, mis puutub aga preemiatesse, siis premeeriti vaid tublimaid.⁷²⁰

Pärast seda, kui ÜPN kujundati ümber üleliiduliseks RMSN-ks, toimus muutusi ka auhindamise korras. Kõigepealt muudeti osavõtudiplomite kujundust. Majandite ja organisatsioonide antavad autasud jagunesid audiplomiks, I, II ja III järgu diplomiks. Audiplomiga autasustati ettevõtteid ja majandeid, kes olid saanud I järgu diplomi ja saavutanud järgnevatel aastatel veelgi paremaid tulemusi. Eesrindlasi autasustati suurte ja väikeste kuldmedalitega, suurte ja väikeste hõbemedalitega, pronksmedalitega, ühtlasi anti neile hinnalisi esemeid (preemiaid). Näitusest osavõtjatele, keda autasustati medalitega, anti vastavad tunnistused. Osavõtjaid, keda varem oli autasustatud kuldmedalitega, autasustati edaspidi üksnes aukirjadega. Diplomite ja medalite kätteandmine toimus näituse direktiooni, vabariikide ministrite nõukogude, rajooni täitevkomiteede juhtivate töötajate poolt. Esemelised autasud saadeti vahetult autasustatud osavõtjatele.⁷²¹

Kuigi ÜPN-st osavõtt oli muudetud massiürituseks, ei jätkunud auhindu sugugi kõigile näitusel autasustatutele. Algselt lubatu asemel anti neid majanditele ja üksikisikutele tunduvalt vähem (Vt lisa 2–7). Põhjuseks oli sageli Moskva peakomitee hooletus ja ükskõiksus asjaajamise korraldamisel. Samas olid näituse esemelised autasud kahtlemata hinnatud kaup, eriti ihaldusväärseks muutusid need 1940–1950. aastate kolhoosielu üldise majandusliku kitsikuse taustal. Kuna kolhooside loomisega olid taluinimestelt ühistatud hobused, kujunes ainsaks liiklusvahendiks jalgratas. Iseseisvusajal ostetud jalgrattad kulusid, seega oli uus jalgratas kahtlemata oodatud auhinnaese, mootorrattast rääkimata.⁷²² Veoautod, lüpsiseadmed ja muud agregaadid kuulusid aga lahutamatult kokku

⁷¹⁹ ERA R-6-8-159, L 26.

⁷²⁰ Samas, L 27.

⁷²¹ Положение об участниках Выставки народного хозяйства СССР, условиях и порядке их награждения и премирования. Москва, 1959, lk 5–6.

⁷²² Auhinnaks saadud mootorrattal on end Järvamaa Edasi kolhoosis pildistada lasknud end nii noored kui vanad. - Vt. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu. Fotod ERM Fp 2816: 193-194, 217.

KOKKUVÕTE

Põllumajandusnäitused on Eestis oma enam kui poolteise sajandi pikkuse arengu jooksul pidanud üle elama nii tõuse kui langusi.

1876. a talupoeglikust põllumajandusnäitusest sai põllumeeste seltside korralduse alguse rida teisi näitusi Eesti erinevates kihelkondades. Näitustest kujunes küla agraarkultuuri arendamise oluline edutegur. 19–20. sajandi vahetuseks olid suuremate keskuste – Tallinna ja Tartu – põllumajandusnäitused kujunenud suurnäitusteks nii oma väljapanekute kui külastajate koguarvult. Peale põllumajandussaaduste ja käsitöö oli näitustel esindatud ka põllumajanduse arengu seisukohalt vajalik tööstustoodang.

Eesti iseseisvusajal saavutasid põllumajandusnäitused oma arengus olulise edasimineku: parandati näitusekorraldust, töötati välja vastav seadusandlus, loodi näituseatribuutika ning auhindamissüsteem. Näituste korraldamisel abistasid põllumeesteseltse mitmed ühendused: talupidajate kutseorganisatsioon Põllutöökoda, sihtasutus Eesti Näitus, põllumajanduslikud keskorganisatsioonid (nt Eesti Võiekспорт) ja erinevad tõuseltsid. Põllumajandustoodangule turustusvõimalusi otsides jõuti ka välisnäitustele.

1940. a katkestas nõukogude võimu kehtestamine Eesti Vabariigis sissetöötatud ja hästitoimiva näituseorganisatsiooni. Kultuurikatkesetus andis end peagi ja aastakümneid hiljemgi tunda. 1940. a hilissuvel peetud põllumajandusnäitused olid oma väliselt vormilt küll sotsialistlikud, kuid oma sisult ja väljapanekutelt siiski eestiaegsed põllumajandusnäitused.

Eesti osavõtt üleliidulisest põllumajandusnäitusest Moskvas 1941. a toimus juba nõukogude mallide kohaselt – näitusest kujundati propagandavahend, mis pidi tõestama nõukogude korra võitu Eesti külas, demonstreerima uut agraarpoliitilist „edusammu”, nõukogulikku maareformi.

Peale sõda jätkusid Eesti külas põllumajanduse sotsialistlikud ümberkorraldused. Massiline kolhoosikorrale üleminek algas pärast 1949. a märtsiküüditamist. Pärast seda sündmust polnud põllumajanduses miski enam endine. Nii juhtus ka põllumajandusnäitustega – neile anti enneolematult ideoloogilise tähendus. Muutus ka näitusese eksponentide koosseis. Kui 1947–1948. a põllumajandusnäitusel olid ülekaalus veel talupidajad, siis 1949. a suvel vastuvõetud uute näitusejuhendite kaudu neile seda enam ei võimaldatud. Erandeid oli vaid paaris maakonnas.

Näitustest kujundati Eestis nagu kogu NSV Liiduski nõukoguliku agro-zoopropaganda ruupor ülistamaks uue, nõukoguliku agrotehnika saavutusi. Näitusele eksponentideks valitud kolhoosidele kindlustati eriline tähelepanu ja abi. Suurnäitusest osavõttu tuli käsitada kui erilist au, osavõtu õiguse nimel ja parimate tootmistulemuste saavutamiseks tuli korraldada sotsialistlikku võistlust. Eksponentide suur hulk saavutati n.ö paberil, nimesid ja töötulemusi näituse

auraamatusse kandes.

Põllumajanduse tõusu nimel peetav sotsialistlik võistlus pidi tõstma tööviljakust, tugevdama töödistsipliini. Tegelikult kujunes see sageli võltsimiseks parimate näitajate nimel, mida kinnitab kujukalt A. Mikomäe juhtum. Näitustest osavõtt muudeti kohustuseks, mille nimel peetav sotsialistlik võistlus tähendas tegelikult normeerimata tööajaga töötamist.

Kogu põllumajanduse juhtimine käis Moskvast tulnud direktiivide järgi kampaanialikus korras. Põllumajandus langes 1950. aastate algul madalseisu. Allakäiku süvendasid veelgi igasuguste kaheldava väärtusega nõukogulikud agrotehnilised võtted, mida tuli käsu korras rakendada. Näituste ülesanne oli taolist agrotehnikat igati populariseerida. Samal ajal kui üleliidulisele näitusele kogutud eksponaatidel lasti rikneda, vaevlesid ühismajandite loomad toidupuuduses. Näitusele aga tuli jätkuvalt koguda kõrgekvaliteedilisi taimekasvatuseksponaate ning välja valida parimaid põllumajandusloomi. Transport pika vahemaa taha ei mõjunud hästi loomade tervisele. Loomad saabusid tagasi kurnatutena. Üleliiduline põllumajandusnäitus olid vaatamata välisele hiilgusele liiduvabariikide inim- ja materiaalsete ressursside raiskaja. Pidev eksponaatide kogumine Moskva suurnäituse jaoks ei edendanud kohalikku põllumajandust mingil moel, pigem vastupidi.

Moskva suurnäitust nimetati tollases nõukogude terminoloogias põllumajanduslikuks ülikooliks. Seal saadud teadmisi pidid näitust külastanud maainimesed omakorda kohtadel propageerima ja ellu rakendama. Selle kaudu muudeti nõukogude propaganda kõikehõlmavaks. Vaatamata oma totaalsele reglementeeritusele, pakkusid ekskursioonid Moskvasse tööinimestele siiski teatud vaheldust igapäevases tööruutinis.

Suuri kulutusi nõudis ka Eesti NSV paviljoni ehitamine. Selle ehitamiseks tuli kasutada parimaid materjale ning kaasata selle ehitamisse parimad arhitektid, skulptorid ja kujunduskunstnikud. Samal ajal aga vaevlesid inimesed linnades elamispinna puuduses. Paviljoni pidev varustamine eksponaatidega nõudis samuti jätkuvat raha kulutamist.

Näituseks valmistumine oli muudetud kolhoosidele ja sovhoosidele kohustuseks, mida vastuvaidlematult tuli täita. Samal ajal ei suudetud kindlustada kõiki eksponente algselt planeeritud auhindadega, kuigi vastavad ressursid ja limiidid olid eraldatud. Näituse lõpul eksponaadid müüdi, raha aga kanti üleliidulisse eelarvesse.

Kõigest eelnevast järeldub, et põllumajandusnäitused teenisid kommunistliku partei huvi suunata põllumajandust neile sobivas suunas ning õigustada külas läbiviidud maareformi ja kollektiviseerimist. Üleliiduline põllumajandusnäitus oli suur propagandainstitutsioon, mille eesmärgiks esitleda Nõukogude Liidu põllumajanduse suursaavutusi ning kollektiivmajapidamiste

edenemist. Ka Moskvat külastavad välismaalased, kes sattusid seda suurnäituse külastama, pidid veenduma nõukogude põllumajanduse „õitsengus”. Nõukogude Liidus korraldatud põllumajandusnäitustele oli omane äärmuslik ideologiseeritus – olla nõukogude riigikorra õigustuseks, selle legitiimsuse kinnituseks.

Näitustel demonstreeritud kolhoosikorra saavutuste ja tegeliku elu vahel olid tegelikult suured käärid. Eestis nagu mujalgi Nõukogude Liidus jätkus põllumajanduslike eksponaatide ja eduraportite kogumine Moskva jaoks veel aastakümneid.

SUMMARY

Agricultural shows have played an important role in the development of agriculture. Through these shows the results of plant breeding and fertiliser tests, agricultural buildings, new soil cultivation equipment and many other things useful for farmers were introduced. The shows served as necessary outlets for comparing the results achieved by farmers in the course of a year, as the recognition of the best households and persons also inspired others to apply the things that deserved following on their farmsteads. In village society agricultural shows were long-expected events and they also played an essential role in social communication.

The first agricultural shows in Estonia were organized in the middle of the 19th century. These shows mainly introduced the achievements of local big landowners or Baltic-German nobility. The first shows in Estonia were organized by the Livonian Beneficial and Economic Society.⁷²³

Although farmers of Estonian origin also participated in the agricultural shows organized by the Baltic nobility, they still constituted an essential minority. A really own, peasant show was organized only after their own professional associations – agricultural societies – had been established. The first agricultural show was held on the initiative of the Tartu Estonian Farmers' Society in Otepää, South Estonia, in 1867. Later on, when agricultural societies had been established also in other parishes, these societies became the main organizers of the shows. In 1890 the first Estonian (farmers') agricultural show was held in Tallinn.

During the first Estonian Republic (1918–1940) these shows became especially popular in the countryside. Agricultural societies adopted as awards their own national diplomas and medals, and the number of both participants and visitors increased considerably. In addition to agricultural achievements, industrial products, agricultural machinery, handicraft, etc., was exhibited. In the period of Estonian statehood more extensive shows were organized by the agricultural societies in Tartu and Tallinn; this was fostered by the building of special exhibition grounds and pavilions – in Tallinn in 1930 and in Tartu in 1934. In order to improve the organizational side, a special law on shows was enacted. Also the Foundation Estonian Exhibitions was founded. The number of visitors increased considerably. In 1921, when the first all-Estonian industrial and agricultural show was held on the initiative of the Tallinn Farmers' Society, the number of visitors amounted to 152,553.

⁷²³ In this period the present Estonian territory was incorporated into the Russian tsarist state and administratively divided into two parts: North Estonia with Tallinn as the centre belonged under Estonian guberniya, and South Estonia and North Latvia were part of Livonian guberniya, the centre of which was Riga.

In order to find better marketing possibilities for their products, agricultural societies organized displays of their production at all-Estonian shows and fairs as well as international exhibitions – in Moscow in 1923, in Helsinki in 1924, in London in 1925, in Paris in 1928, in Brussels in 1930, etc. At the world exhibition in Paris in 1937 Estonia had its own display of agricultural and industrial products, sharing an exhibition hall with Latvia and Lithuania. The spring fair in Leipzig in 1940 was the last international show where Estonia participated in the period of independence.

The establishment of Soviet power in Estonia in June 1940 brought along great political, economic and social rearrangements, which continued also in the post-war period. As in the Soviet Union the governing of the state and entire social life was subordinated to the control of the communist party, all-union directives started to be applied also to agriculture. Estonian agriculture, which up to then had been based on farm households, was considerably weakened as a result of the Soviet land reform of 1940/1941. Land was expropriated from bigger farmsteads and distributed to the poor. This resulted in a situation where the so-called old farmsteads encountered production difficulties whereas the new ones became uneconomical. Yet, a final blow to farming in Estonia was delivered by the extensive deportation of the late 1940s.

Already in 1940 a propaganda campaign was launched for promoting the establishment of collective farms. The agricultural shows that took place in the late autumn of 1940 were still organized by the former agricultural societies, yet, in their essence they were already Soviet. The main exponents of these shows were farmers; industrial production, however, was presented already by nationalized enterprises. (By a decree issued by the Soviet authorities in July 1940, all banks and enterprises were nationalised.) Yet, the main manifestation of Soviet ideology was the artistic design of the show as well as the opening speeches of communist rulers. At the opening ceremonies in both Tallinn and Tartu, *Internationale* was played and speeches were made about the importance of establishing collective farms. Soviet symbolism and red flags were abundantly used. A few changes were also made in the composition of the organizing committees, supplementing them with persons agreeable to Soviet authorities; yet, former specialists and acting farmers also remained.

Already on the opening day of the Tallinn show in 1940, J. Lauristin, Chairman of the then Council of People's Commissars of the Estonian SSR (government of that time) emphasized the importance of the All-Union Agricultural Exhibition in Moscow for Estonia. After Estonia had been incorporated into the Soviet Union, local peasants started to be canvassed for participation in the next all-union agricultural exhibition of 1941 (the All-Union Agricultural Exhibition in Moscow was opened in 1939, and it was continued after the war, in 1954. Later on it was named Exhibition of Achievements of National Economy, and it is mostly known by its Russian abbreviation ВДНХ).

In order to be allowed to participate in this exhibition, socialist competition had to be advanced. Preparations for the exhibition held in Moscow started under the supervision of the Ministry of Agriculture, which was later renamed People's Commissariat of Agriculture.

A preparatory organ was set up at the commissariat – Organizing Committee of the All-Union Agricultural Exhibition. Also the building of an exhibition hall for the Estonian SSR was planned on the exhibition grounds but as the preparation time was too short, it failed to be built. Estonia together with the other two Baltic union republics – Latvia and Lithuania – shared an exhibition hall, which was provided by Moscow authorities. In order to demonstrate the achievements of the Soviet power, mural paintings and sculptures were ordered from several renowned Estonian artists. In addition to the joint pavilion, the three new union republics were also introduced in the main exhibition hall. The participation of Estonia in the all-union exhibition of 1941 remained short-term, as the exhibition opened on May 24 had to be terminated soon due to the war that had broken out between the Soviet Union and Germany.

After the advancing of the Soviet army, which made Germans retreat in 1944, Soviet power was re-established in Estonia again. Besides the restoration of agriculture, the Soviet land reform was continued with the aim to collectivize agriculture and bring it under all-union subordination. In Estonia, as anywhere else in the Soviet Union, economy was developed on the basis of five-year plans. According to the post-war five-year plan, the pre-war production level should have been achieved in agriculture by the end of 1949.

In order to achieve this, extensive propaganda campaign was started, with one of the outlets being agricultural exhibitions. These were supposed to become “a weapon of agro and zoo-propaganda”. Participation in exhibitions was made obligatory both on local and all-union levels. Besides, excursions to the exhibitions were also obligatory. All exhibits (tables, charts, photos) had to, besides their educational content, serve also a propagandistic purpose. So they were means of Soviet visual agitation. Never before had agricultural exhibitions in Estonia been so ideologised or carried such extensive propagandistic meaning.

Already in 1947 by the order of the communist party, organizing of local exhibitions in Estonia was started. In 1946 the only post-war agricultural show had taken place in Võru, a small town in South Estonia. The organization of exhibitions was complicated by the fact that many buildings on exhibition grounds had been destroyed or damaged in the war or given into another use. Quite often the former lands of exhibition grounds had been given into the possession of the families of the military, as it had happened, for instance, in Tartu. Yet, in 1947 forty-nine agricultural shows were arranged, including three county ones. The exponents of the agricultural shows of 1947–1948 were predominantly farmers; the number of kolkhozes was very small.

Displays were contributed also by agricultural cooperatives as well as sovkhoses (state farms) and machine-tractor stations as Soviet example farms.

After the March deportation of 1949, when more than 20,000 Estonian farmers had been sent to Siberia as kulaks, the remaining ones, due to the atmosphere of terror, started to join into kolkhozes in great numbers. Those who resisted were ruined by excessive taxes. This way extensive collectivization was carried out and in 1949 the exponents of local commune and county agricultural shows were prevalently kolkhozes. The main aim of these exhibitions was to demonstrate the advantages of large-scale farming over individual farmsteads. Guidelines for participation in the exhibitions were drawn up, which, besides collective farms, defined as exponents also farmers who had joined them, so as to exclude the participation of individual farmers. However, there were a few daring ones. For instance, there were individual farmers among exponents in Tartumaa and Pärnumaa counties. Altogether, there were sixty-two exhibitions in 1949, five of which were county ones.

In the autumn of 1950 a new administrative division was established in Estonia. Instead of the former counties, districts (raions) were formed by the example of the Soviet Union. The formation of districts brought along changes in the division of human resources as the personnel had to be re-located; the number of districts (39) was bigger than that of the former counties and therefore a shortage of agricultural specialists developed. In this confusion the preparation for exhibitions as well as their organization and issues related to it remained inadequate. Yet, above all, the main obstacle in the organizational work was the difficult situation in harvesting, as everywhere collective farmers were connected with production work and had no time to spare for exhibitions. This was why only eight exhibitions were organized all over Estonia.

In the autumn of 1951 district agricultural shows took place for the first time in thirty-six districts in all. Separate guidelines for organizing district shows were issued. They had to be high-principled, and drawing up the necessary documentation became very bureaucratic. When awarding prizes to candidates, also other indicators besides displays had to be considered, such as participation in socialist competition, application of new soviet agrotechnics, etc. A requirement was set that the exhibition committee had to make the evaluations before the show, considering the achievements of collective farms during the whole past year, not the exhibition display.

Alongside the organization of local agricultural shows, preparations for all-Estonian or republican ones were started in the late 1940s. In 1955 the first post-war agricultural central exhibition in the Estonian SSR was held – a republican one in Tallinn, which was carried out in two places: a stand exposition in the Art Hall and an animal and agricultural machinery show in the racecourse. In 1956 the next republican agricultural exhibition was opened already on a special

exhibition ground. New pavilions and cattle sheds were built on the former exhibition ground of the Tallinn Farmers' Society; old buildings were knocked down. The third republican agricultural show was held on the same grounds in 1958. The collective farms and advanced workers selected for the republican show were automatically entitled to participate in the All-Union Agricultural Exhibition in Moscow.

The preparation for the exhibitions was carried out by committees, whose members obligatorily comprised also members of the communist party as well as local soviet organs. Control over the preparations for the exhibitions, their implementation and ideological correctness was carried out by the Board of Agricultural Propaganda at the Ministry of Agriculture. For the preparation of the great agricultural exhibition in Moscow the Preparation Committee for the All-Union Agricultural Exhibition was formed at the Council of Ministers of the Estonian SSR. Its tasks included the reviewing of exhibition candidates' documentation, sending it to Moscow for confirmation, as well as the verification of the thematic plan of the exhibition hall of the Estonian SSR in Moscow.

Already in the late 1940s exhibits (sheaves, fruit and vegetables) from kolkhozes, sovkhoses, machine-tractor stations, scientific experimental institutions, schools and other places started to be gathered and brought to Tallinn to be sent on to Moscow. Since the all-union exhibition was constantly postponed, natural exhibits had to be replaced all the time. Part of them was written off as perished, part was returned to kolkhozes, and the rest was sold out. This was another indication of the poor organization of management and thoughtless wasting of economic (production, fuel) as well as human resources in the Soviet Union. At the same time the kolkhozes that had been selected for the exhibition, were given all kind of assistance from higher authorities, allocating them supplementary land, fertilizers, pedigree animals, etc.

Finally, in 1954 the all-union agricultural exhibition was opened and by that time the pavilion of the Estonian SSR, the building of which had been started already in 1950, had also been completed. The authors of the pavilion were three Estonian architects – H. Arman, P. Tarvas and A. Volberg. In the interior and exterior design of the pavilion many precious materials and national elements had been used; yet, by its architectural appearance it was an eclectic and pompous building as any other exhibition palaces in Moscow. The design of the three exhibition halls comprised a great number of socio-realistic paintings, stucco décor and Soviet-style plastic art. The cost of the entire interior design was 1.2 million roubles.

As the stands could not hold information of all the selected collective farms and individual persons together with their achievements, participants' books of honour were used (as in all other pavilions of union republics), where their names were put down. This way an exceptionally great

number of participants was achieved, which was also propagated in all-union press. From Estonia 204 collective farms and 1043 advanced workers participated in the exhibition of 1954. In addition to diplomas, the best farms were awarded trucks as well as agricultural equipment, such as automatic watering devices for cows or even cinema and radio relay equipment. More valuable prizes for individuals included cars, motorbikes and bicycles, radio sets, and sewing machines.

Excursions were organized to participate in the exhibition. They were quite favoured among country people – they got a chance to see the capital city and the excursion days were counted as workday units in the kolkhoz; yet, as a “sign of gratitude” after visiting the exhibition you were supposed to spread propaganda about the achievements of the Soviet power or apply the agricultural pseudo-guidelines by Lyssenko experienced at the exhibition in your everyday work in your native kolkhoz. In order to facilitate propaganda work, excursion groups had to be formed according to their agricultural specialty: farmers, mechanizers, livestock farmers, etc.

Under the conditions of Soviet power the free Estonian peasant was turned into an appendage of the large-scale agricultural production and a passive hanger-on – all the guidelines and regulations concerned with agriculture came from the communist party of the USSR in Moscow. The agricultural shows, which had formerly been of great interest to country people and offered them joy of participation, were turned into a means of propaganda and preparation for them became a tedious additional duty, which lengthened the collective farmer’s already long working days. There were great differences between the achievements demonstrated at exhibitions and the reality of kolkhoz order. Yet, the collection of agricultural exhibits and progress reports for Moscow continued in Estonia as everywhere else in the Soviet Union for decades.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad:

EAA - Eesti Ajalooarhiiv

F 5309 Eesti Loodusuurijate Selts

F 1858 Tartu Eesti Põllumeeste Selts

EFA - Eesti Filmiarhiiv

Fotod üleliidulisest ja Eesti NSV vabariiklikust põllumajandusnäitusest:

0-5216, 0-6802, 0-803, 0-6804, 0- 6678, 0-6687, 0-7592, 0-9732, 0-9733, 0-9757, 0-9761, 0-11208, 0-17394, 0-17416, 0-17484, 0-17592, 0-18162, 0-30332, 0-33081, 0-33417, 0-33424, 0-35023, 0-35388

ERA - Eesti Riigiarhiiv

F R-1 Eesti Vabariigi Ministrite Nõukogu

F R-6 Eesti NSV Põllumajanduse Ministeerium

F R-1665 Eesti NSV Kunstnike Liit

F 58 Põllumajandusministeeriumi statistika, üld, varade ja arveosakonnad

F 1112 Põllutöökoda

F 957 Välisministeerium

ERAF – Eesti Riigiarhiivi Filiaal

F 1- Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

Käsitõrjad, fotomuseumid, mälestused, intervjuud:

Eesti NSV (esimese) vabariikliku põllumajandusnäituse nimekiri. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM D-1882)

Eesti NSV 1958. a vabariikliku põllumajandusnäituse külalisraamat. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM D-1888)

Eesti NSV 1956. a vabariikliku põllumajandusnäituse külalisraamat. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM D-1887)

Eesti NSV 1955. a vabariikliku põllumajandusnäituse külalisraamat. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM D-1886)

Eesti NSV paviljon üleliidulisel põllumajandusnäitusel. Arhitektuuri eskiisprojektid. (EAM F 3 N 4 S 16–20)

Eesti paviljon 1954. a põllumajandusnäitusel. Fotoalbum. Eesti Ajaloomuuseumi fotokogu. (EAM F 4738)

Eesti paviljon 1954. a põllumajandusnäitusel. Fotoalbum. Eesti Põllumajandusmuuseumi fotokogu. (EPM Fp 358:1-64)

Eriit, Erich. Feodalismist päristaluni, päristalust feodalismi (talupoja pilgu läbi). Käsikiri. Rakvere 1989. (EPM 1373: 351/A 1099: 351)

Intervjuu Ada Treumuthiga (s 1933) 16.12.06.

Intervjuu Ants Viidalepaga (s 1921) 12.03.05.

Intervjuu Anastasia (Nasta) Paineiga (1917–2006) 02.08.05.

Intervjuu Liidia Martinsooga (s 1925) 08.04.07.

Intervjuu Bruno Tombergiga (s 1925) 05.04.07.

Järvamaa Oisu piirkonna Edasi kolhoosi töötajad ekskursioonil Moskvas. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu. (ERM Fk 2816: 195)

Luik, Lembit. Kүүiditatuna Siberis. Kiri autorile 28.04.04 ja 17.05.04. Põlva. Kiri ja fotod autori valduses.

Luts, Johan. Minu mälestused. III osa. Paide 1974. Käsikiri. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM 3138: A 579)

Martinsoo, Liidia. Põllumajandusnäitused ja nende osatähtsus veiste tõuaretuses Eesti NSV-s. EPA diplomitöö. Tartu 1960.

Otsman, Elmiine. Kiri Eesti Põllumajandusmuuseumile 28.11.87. Väluste 1987. Saadetud muuseumi 1987. a ajalehtedes avaldatud üleskutsele „Põllumees, kas mäletad...?“. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM 1373: 328/ A1099: 328)

Pullisaar, Jaan. Mälestusi Ülenurmelt 1951-1957. Ülenurme 1982. Käsikiri. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM 1210: A 23)

Põltsamaa 1949. a põllumajandusnäitus. Fotoalbum. Eesti Põllumajandusmuuseumi fotokogu (EPM F 192).

Reeder, Elle. Mälestusi näitustest, milles olen osalenud. Kiri autorile 15.03.07. Põltsamaa. Kiri autori valduses.

Treumuth, Ada. NSV Liidu rahvamajanduse saavutuste näituse kaks juubelit. Tallinn 1969. Artikli käsikiri. Koopia autori valduses.

Volmer, Ella. Mälestusi kollektiviseerimise päevilt. Käsikiri. i. k. 1986. (EPM 3149: A 578)

Võru 1946. a põllumajandusnäitus. Fotoalbum. Võrumaa Muuseumi fotokogu. (VKF 265: 1)

Võru põllumajandusnäitus 11–13. september 1947. Fotoalbum. (VK F 265: 2).

Võru 1949. a põllumajandusnäitus. Fotoalbum. Võrumaa Muuseumi fotokogu. (VKF 788: 9)

Võru rajooni põllumajandusnäitus 1956. a. Fotoalbum. Võrumaa Muuseumi fotokogu. (VKF 265: 4)

Üleliidulise põllumajandusnäituse tuusik (originaal). Valgamaa Muuseumi arhiivkogu. (VKM 367/Ar 191: 4)

Üleliidulise põllumajandusnäituse auhinna-mootorratas (fotod). Eesti Rahva Muuseumi fotokogu.

(ERM Fk 2816: 193-194, 217)

Ümarik, Jaak. Tagasivaated minu elutee 80. aastapostini jõudmisel. Käsikiri. Tallinn 1971. i.k. Eesti Põllumajandusmuuseumi arhiivkogu. (EPM 4848: A899)

Publitseeritud allikad ja normdokumendid:

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ministrite Nõukogu määrus nr 422 11. juunist 1949 näitajate ja tingimuste kinnitamise kohta, mille põhjal Eesti NSV-s valitakse välja osavõtjad 1950. a üleliidulisest põllumajanduslikust näitusest. – Talurahvaleht, 14. juuni 1949.

ENSV Teataja, 1940, 40, 463.

Juhend rajooni põllumajandusnäituste korraldamiseks. – Eesti NSV Põllumajanduse Ministeriumi Põllumajandusliku Propaganda Valitsus. Tallinn 1953.

Juhis põllumajanduslike ekskursioonide korraldamiseks ja ENSV Põllumajandusministeriumi poolt soovitatud ekskursioonimajandite nimestik. Tallinn 1955.

Propaganda ja agitatsioon ÜKP(b)P otsustes ja dokumentides. Tallinn 1949.

Tallinna põllumajanduse näituse üldmäärused. Tallinn 1924.

1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn 1960.

Üleliidulise põllumajandusnäituse peakomitee määrus nr 12 25. maist 1949. 1950. a üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjate kohta ja näitajate kohta nende väljavalimiseks Eesti NV-st. Tallinn 1949.

Üleliidulise põllumajandusnäituse peakomitee määruste ja juhendite kogumik 1951. a üleliidulise põllumajandusnäituse ettevalmistamise kohta. Tallinn 1951.

Положение об участниках Выставки народного хозяйства СССР, условиях и порядке их награждения и премирования. Москва 1959.

Teatmeteosed:

Eesti aadress-raamat 1938 – 1939. Tallinn 1939.

Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon ja struktuur aastail 1940 – 1960. Ajalooteatmik. Tallinn, 1981.

Большая советская энциклопедия, том 5. Москва, 1971.

Большая советская энциклопедия, том 9. Москва, 1954.

Kirjandus:

Almanach der Ausstellung für Landwirtschaft und Heimindustrie mit Auslandsabteilung. Verlag des Berliner Büros des Haupt- Ausstellungskomitees. Berlin [1923].

Avatakse vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955 nr 9, lk 3.

Avatakse Üleliiduline Põllumajandusnäitus – eesrindlaste saavutuste suurülevaatus. – Sotsialistlik

Põllumajandus, 1954, nr 5, lk 1–2.

Avati Eesti NSV esimene põllumajandusnäitus. – Postimees, 25. august 1940.

Avati 33. Tallinna näitus. Põllumajandusnäitused kogu töötava talurahva elu peegeldajaks. Põllutöö rahvakomissari G. Abelsi sõnavõtt. – Rahva Häääl, 1. september 1940.

Avati Üleliiduline põllumajandusnäitus. Näituse peakomitee esimehe, NSV Liidu põllumajanduse ministri sm. I. A. Benediktovi kõne. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 1–5.

Balti paviljoni väljapanekud täiendamisele. – Sirp ja Vasar, 7. jaanuar 1941.

Burke, Peter. Ajalugu kui ühiskondlik mälu. – Vikerkaar, nr 10–11, 2002, lk 72–82.

Genss, Julius. Üleliidulise põllumajandusnäituse arhitektuur. – Viisnurk, 1940, nr 1, lk 1–16.

Eesti delegatsioon asetab pärja Lenini mauseleumi. – Kommunist, 9. august 1940.

Eesti delegatsioon tutvub kolhooside väljapanekuga. – Rahva Häääl, 7. august 1940.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940 – 1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus. Tallinn 2002.

Eesti kunstnike töö Balti paviljoni sisustamisel. – Sirp ja Vasar, 8. märts 1941.

Eesti NSV teine vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1956, nr 11, lk 1–5.

Eesti NSV Üleliidulisel põllumajanduslikul näitusel. – Kommunist, 18. mai 1941.

Eesti NSV Üleliidulisel põllumajandusnäitusel. – Kommunist, 25. märts 1941.

Eesti näituste arengukäik. – Agu 1923, nr 22, lk 673–680.

Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Tartu 1926.

Eesti rahva kannatuste aasta. Tallinn 1943.

Eller, Mart. Ehitusplastikast ja Nõukogude Eesti ehitusplastika arengust aastail 1940–1962. – ENSV Teaduste Akadeemia toimetised. Kõide XIII. Ühiskonnateaduste seeria. 1964, nr 2, lk 117–129.

Ellul, Jaques. Propaganda. Random House. Inc. New York 1973.

EKP KK büroo istungite regestid 1940–1954. I osa. Koost. Tõnu Tannberg. Tartu 2006.

ENSV põllumajanduse 1400 eesrindlast külastab Üleliidulist põllumajandusnäitust. – Kommunist, 20. juuni 1941.

Eesti NSV vabariiklik põllumajandusnäitus kunstihoones. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 11, lk 8–13.

Ertis, Eduard. 60 aastat esimesest suurnäitusest. – Edasi, 19. august 1983.

Ettevalmistused üleliidulisest põllumajanduse näitusest osavõtuks. – Kommunist, 19. jaanuar 1941.

Film üleliidulisest põllumajandusnäitusest. – Sirp ja Vasar, 8. veebruar 1941.

Gens, Leo. Karl Burman. Monograafia. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn 1998.

Gens, Leo. Tundmatu Tallinn. Näituseplats Tornide väljakul (1896 – 1930). – Sirp ja Vasar, 6. juuni 1986.

Genss, Julius. Üleliidulise põllumajandusnäituse arhitektuur. – Viisnurk, 1940, nr 1, lk 1–16.

Hansson, H. Tänavused põllumajandusnäitused. – Põllumees, 1930, nr 17, lk 410–411.

Hint, Madis. Mustade meeste koikud laiutavad sputnikute kohal. – Postimees, 14. juuni 1998.

- Huvitavamaid väljapanekuid näituselt. – Rahva Hää, 3. september 1940.
- Hünerson**, Jaan. Põllumajanduslised näitused. – Põllumees 1923, nr 15, lk 369–370.
- Ida-Harju põllumajanduse näituse nimekirj. Tallinn 1940.
- Ilus**, Ants. Meenutusi teaduslikust uurimistööst. – Loomakasvatuse instituut 1947 – 1997. Tartu 1997. Lk 17–23.
- Int**, E. Sotsialistliku võistluse organiseerimisest. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1950. Tallinn 1949. Lk 104–105.
- Juhised organiseerimistööks naiste hulgas. – Rahva Hää, 12. september 1940.
- Jürisson**, Ilmar. Loomakasvatus on meie vabariigis põllumajanduse peamine haru. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat. Tallinn 1950. Lk 45–50.
- Kalinin**, Mihhail. Kolhoosikorrast ja naiskolhoosnikest. Tallinn 1947.
25. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi näitus 20.–25. juunini 1931. a. (Pisitrukis)
- 250 eestlast Moskva põllumajandusnäitusele. – Talurahva Hää, 4. oktoober 1940.
- Kalling**, Ken. Stalinlikud pseudoteadused põllumajanduse taustategureina. – Sõlmpunkte Eesti maaelu arengus. Eesti Põllumajandusmuuseumi 19. oktoobri 2006. a konverentsi teesid. Ülenurme 2006. Lk 3.
- Karelson**, Meinhard. Eesti põllumajandusnäitused – 125. – Agraarteadus, 2001, nr 4 (XII). Lk 256–259.
- Karelson**, Meinhard. Eesti Vabariigi Põllutöökoda ja põllumajandus. Tallinn 1992.
- Kas Eesti ajalookirjutus on liialt meie rahvusliku identiteediloome küttes? (Eesti ajaloolaste küsitlus). – Sirp (Sirbi lisa: SIRPeri), 26. märts 2004.
- Keeni MTJ kolmas brigaad lõpetas kevadtöö. – Kommunist, 13. juuni 1941.
- Kinoetendus päevavalgel. – Sirp ja Vasar, 30. november 1940.
- Kino Moskva põllumajandusnäitusel. – Sirp ja Vasar, 10. mai 1941.
- Kivimäe**, August. 50 aastat tööd loomakasvatuse alal. Autobiograafiline ülevaade. Uppsala 1983.
- Kodres**, Krista. Ruumi ja vormi ideologiseerimine. – Lapin, L. (Koost.) Eesti XX sajandi ruum. Näitus Rotermanni soolalaos 17.12.1999 – 6.02.2000. Tallinn 1999. Lk 134–173.
- Koduste perenaiste aktivistide grupi tegevusest. – Rahva Hää, 30. oktoober 1940.
- Kolmas vabariiklik põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik põllumajandus, 1958, nr 10, Lk 443–452.
- Kunstnikud Balti paviljoni rajamise eeltöödel Üleliidulisel põllumajandusnäitusel. – Sirp ja Vasar, 15. veebruar 1940.
- Kures**, V. Üheksa päeva Venemaal. Moskva näituse haruldusi. – Uus Eesti, 18. august 1939.
- Kõrvaldati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kildkondlik juhatus. – Postimees, 18. juuli 1940.
- Käbin**, Abel. Vaim ja muld. Toronto 1975.
- 10 000 inimest laupäeva näitusel. Väikesed majapidamised ei võimalda põllumajanduse tõhusat arengut. – Rahva Hää, 2. september 1940.
- Leetoja**, Richard. Võrus korraldati maakondlik põllumajandusnäitus. – Eesti Põllumajandus, 1946, nr 6, lk 445–446.
- Leito**, Eduard. Läheneb 1951. a üleliiduline põllumajandusnäitus. – Sotsialistlik Põllumajandus,

1951, nr 6, lk 406–412.

Leito, Eduard. 1955.a üleliidulise põllumajandusnäituse eel. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 3, lk 3–5.

Liideman, Karl. Agronoomilise propaganda metoodikast. – Agronoomia, 1925, nr 1, lk 28–35.

Liideman, Karl. Vene agronoomilisest elust Nõukogude aegul. – Agronoomia, 1924, nr 1, lk 38–41; nr 2, lk 82; nr 3, lk 117–120.

Lokuta, E. Õigus esineda üleliidulisel põllumajandusnäitusel on suureks tunnustuseks ning saavutuseks igale majandile ja põllumajanduse eesrindlasele. – Sotsialistlik Põllumajandus 1950, nr 8, lk 589.

Loova töö suurepärase saavutus. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 23–24.

Lõssenko, Trofim. Agrobioloogia. Tööd geneetika, selektsiooni ja seemnekasvatuse küsimuste alalt. Tartu 1949.

Maa jääb talupidajate kätte kasutamiseks eramajapidamistena. – Põllutööminister A. Jõeääre raadiokõne 27. juulil. – Põllumajandus, 1940, nr 31, lk 677.

Maanaised kultuuritöös. – Sirp ja Vasar, 10. mai 1941.

Masik, E. Tänavune näitus-mess. – Põllumees, 1925, nr 4, lk 106.

Mida annab maareform talupoegadele? – Rahva Hääl, 10. oktoober 1940.

Mida näeme näitusel? – Rahva Hääl, 1. september 1940.

Moskva näitus arvudes. – Kommunist, 16. oktoober 1940.

Märkmeid Eesti riigivolikogu delegatsiooni Moskvast käimisest. – Rahva Hääl, 24. august 1940.

Nassar, Elvi. Kuritööst kurioosumiteni ehk pilk poole sajandi taha. – Muuseum, 2002, nr 1(12), lk 21–23.

Nassar, Elvi. Maakondlikest põllumajandusnäitustest Moskva suurnäituseni. – Suitsutare 4. Eesti Vabaõhumuuseumi teaduslike tööde kogumik. Tallinn 2007.

Nassar, Elvi. Põllumajandusnäitustega innustati tööle. – Maaleht, (Maalehe lisa: Messileht), 8. aprill 2004.

Ohmann, Valdur. Nõukogude perioodi ajaloo allikalise baasi avardamine. – Ajaloolise töö otsingul I. Koost. ja toim. E. Tarvel. Tallinn, 1999. Lk 53–72.

On mida näha, on millest õppida. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 11–14.

Orgmäe, E. Rajoon kui NSV Liidu administratiiv-territoriaalse jaotuse põhilüli. – Kolhoosniku kalender -käsiraamat. Tallinn 1951. Lk 160-169.

Otsman, Elmiine. (Pärnu oblasti Viljandi Masina-Traktorijaama traktoribrigadiir). Mehhanisaatorina Nõukogude Eesti põldudel. (Sari: Põllumajanduse eesrindlaste töökogemusi). Tallinn 1952.

Otsustav pööre meie töötava rahva elus. – Sotsialistlik Põllumajandus 1949, nr 6, lk 321–324.

Pihlamägi, Maie. Väikeriik maailmaturul. Eesti väliskaubandus 1918 – 1940. Tallinn 2004.

Pillikse, Jaan. Näitus-mess. – Põllumees, 1925, nr 16, lk 476–478.

Põldmäe, Julius. Meenutusi kolhoosist. – Harjumaa põllumajanduse arengust. Meenutusi ja fakte. Koost. Oolav Tamberg. Tallinn 2005. Lk 73–75.

- Põllumajanduslikkude näituste hooaeg. – Põllumajandus, 1930, nr 16, lk 377–388.
- Põllumajandusnäituste korraldamisest Eesti NSV-s. – Eesti Põllumajandus, 1947, nr 7, lk 464.
- Põllumajanduslik nõuanne toimub nüüd põllutööministeeriumi otsesel juhtimisel. – Põllumajandus, 1940, nr 32, lk 696–698.
- Põllutöököda lõpetab tegevuse. – Põllumajandus, 1940, nr 31, lk 690.
- Põllutöö rahvakomissar G. Abelsi kõne põllumajanduse näitusel. – Rahva Hääl, 3. september 1940.
- Rahvamajanduse taastamise ja arendamise viisaastaku plaan ja naise osa selles. Sm J. Telmani kõne ENSV naisaktiivi nõupidamisel 1. mail 1946. – Eesti Naine, 1946, nr 5/6, lk 152–155.
- Raudla, Heiki. Heast ja halvast propagandast. – Riigikogu Toimetised, 2001, 4, lk 76–83.
- Ratt**, Aleksander. NSVL-i põllumajandusliku taimekasvatuse seisukord ja areng. – Agronoomia, 1937, nr 8, lk 580–587; nr 9, lk 637–646; nr 10, lk 734–739; nr 11, lk 803–806.
- Rosenberg**, Tiit. Deutsche und estnische Ausstellungen in Dorpat (Tartu) 1857 – 1913. – Steinbrücke, 1998, nr 1, lk 171–197.
- Rosenberg**, Tiit. Kuidas Jaan Tõnisson Tartusse näituseväljaku muretses. – Postimees, 29. september 1995.
- Rosenberg**, Tiit. Tartu Eesti Põllumeeste Selts. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Tartu 2005. Lk 393–399.
- Rosenberg**, Tiit. Esimene Tartu näitus 1857. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat. Tartu 1995. Lk 25–33.
- Rosenberg**, Tiit. Tartu „saksa” näitused 1860 – 1913. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat. Tartu 1997. Lk 45–65.
- Rosenberg**, Tiit. Põllumajandusnäitused ja näituseväljakud. – Talu, 1993, nr 5 (7), lk 10.
- Ruusmann**, Ants. Eesti agraarjaloo allikad aastail 1945 – 1950. Kasutatavus uurimustes. – Ajaloolise tõe otsinguil I. Koost. ja toim. E. Tarvel. Tallinn 1999. Lk 73–87.
- Sander**, Mart. Kinokunst pommide all. – Teater. Muusika. Kino, 2006, nr 8/9, lk 119–128.
- Sarv**, Henn. Märkmeid maakondlikult põllumajanduse ja tööstuse näituselt Pärnus. – Eesti Põllumajandus, 1947, nr 10, lk 650–652.
- Sea- ja linnukasvatuse väljapanekud Tartu näitusel. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 790–791.
- Segatud villast riie vastupidavam täisvillasest riidest. Tekstiilitööstuste ühist väljapanekut külastamas Tallinna põllumajanduse näitusel. – Rahva Hääl, 3. september 1940.
- Sm N. Karotamme kõne ENSV naisaktiivi nõupidamisel 11. mail 1946.a. – Eesti Naine, 1946, nr 5/6, lk 148–151.
- Stalini preemiad parimatele kunstnikele. – Sirp ja Vasar, 22. märts 1941.
- Stalinlik konstitutsioon – naise õiguste kindlustaja. – Rahva Hääl, 12. september 1940.
- Stalinlik looduse ümberkujundamine ja põllumajanduse arendamine Nõukogude Liidus. Tallinn 1950.
- Suur**, Aili. Eesti põllumajandusnäituste alguspäevilt. – Kalender 1971. Tallinn 1970. Lk 87–91.
- Suur**, Aili. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi asutamisest ja tegevuse algaastatest. – Mõnda mineviku Tartust. Lühiülevaateid Tartu Linnamuuseumi kodu-uurijailt. Tartu 1972. Lk 49–82.

Tagepera, K. Hobuste-osakonnad (vanahobuste näitused) maakondade põllumajandusnäitustel 1923. a. – Agronoomia, nr 7, 1924, lk 280–283.

Tallinna Eesti Põllumeeste Selts 1888 – 1938. Tallinn 1939.

Tallinna ja Tartu põllumajandusnäituselt. – Nädal Pildis, 1940, nr 13 (123), lk 474–475.

Tallinna näitus avab ukseid. Näitus kujunemisel. – Rahva Hääl, 30. august 1940.

Tallinna näitus lõppes. – Kommunist, 3. september 1940.

Tallinna põllumajanduse näituse kava. Tallinn 1940.

Tallinna põllumajanduse näitus täies hoos. Ühing „Eesti Lihaeksport” rahva toitlustajana. – Rahva Hääl, 2. september 1940.

Tannberg, Tõnu. Nõukogude aja uurimisest Venemaal: uuemaid arhiiviteatmikke ja allikaõpetuslikke käsiraamatuid. – Ajaloolise tõe otsingul I. Koost. ja toim. E. Tarvel. Tallinn 1999. Lk 89–104.

Tartu näitus avatakse laupäeval. – Rahva Hääl, 21. august 1940.

Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1870 – 1940. Tartu näitus 24.–27. augustini 1940. Koost. H. Suursööt. Tartu 1940.

Tartu näituse eeltööd jõuavad lõppjärku. – Rahva Hääl, 15. august 1940.

Tartu näituse kava 24 – 27. august 1940. Tartu 1940.

Tartu näituse nimekiri 27 – 30. august 1938. Tartu 1938.

Tartu näituse nimekiri 24 – 27. august 1940. Tartu 1940.

Tartu näituseväli. EKÜ „Postimehe trükk”. Tartu 1935.

Tartus avati näitus. – Rahva Hääl, 25. august 1940.

Tartus oli sisukas näitus. Põllutöoministeeriumi nõuandeala erinäitus „Sead - Lambad - Linnud” – Põllumajandus, 1940, nr 35, lk 774–775.

Tartu põllumajanduse näitus täies hoos. – Rahva Hääl, 27. august 1940.

Tarvel, Enn. Ajaloolase analüüsist. – Ajaloolise tõe otsinguil II. Koost. ja toim. E. Tarvel. Tallinn 2000. Lk 113–125.

Teadaanne organisatsioonide likvideerimise kohta. – Kommunist, 22. oktoober 1940.

Teadus ja eesrindlik praktika näitavad teed rohkete saakide ja suurte toodangute saavutamiseks. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat 1952. Tallinn 1951. Lk 185–202.

Telling, Voldemar. Ajalooline retk Tallinnast Moskvasse (6. osa). Üleliiduline Põllumajandusnäitus. – Kommunist, 8. august 1940.

Tihhomirov, V. Loomakasvatus Üleliidulisel põllumajandusnäitusel. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1954, nr 8, lk 5–8.

Trass, Hans. Geneetika murdmine lõssenkestlikuks pseudoteaduseks. – Valge raamat. Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991. Tallinn 2005. Lk 94–101.

1950. aasta üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjate kohta ja näitajate kohta nende väljavalimiseks Eesti NSV-s. – Talurahvaleht, 14. juuni 1949.

1956. aasta Eesti NSV vabariikliku põllumajandusnäituse teatmik. Tallinn 1956.

Treumuth, Ada. Eesti põllumehed Moskva väljanäitusel. - Maaleht (Maalehe lisa: Messileht), 8.

aprill 2004.

Tõnisberg, Gustav, Sarv, Henn. Põllumajandusnäitus – võimas agro- ja zoopropaganda relv. – Eesti Põllumajandus 1948, nr 8, lk 467–470.

Tõukarjad Tallinna põllumajanduse näitusel. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 809–811.

Tööd Balti paviljoni kunstiliseks kujundamiseks. – Sirp ja Vasar, 29. märts 1941.

Uritamm, A. Moskva põllumajandusnäituse imesid. – Teataja, 22. juuli 1940.

Uudelepp, Agu. Propagandateooriate ja -tehnikate areng 20. sajandil. Tallinn 2005.

Uus kodumaine väetisaine. – Põllumajandus, 1940, nr 7, lk 194.

Uuel aastal. – Põllumajandus, 1940, nr 1, lk 1–2.

Uusi kunstiteoseid Üleliidulise põllumajanduse näituse jaoks. – Kommunist, 8. veebruar 1941.

Vabariiklikul naisaktiivi nõupidamisel vastuvõetud resolutsioon. – Eesti Naine, 1946, nr 5/6, lk 156–158.

Veetamm, Agu. Eesti tüdruk Moskvast alles. – Maaleht, 18. september 2003.

Veisekarja erinäitus. – Agronoomia, 1938, nr 9, lk 738.

Veiste osakond Tartu ja Moskva näitusel. – Postimees, 20. august 1939.

Vestlus Jüri Kivimäega. Küsitlenud Marek Tamm. – Vikerkaar, 2000, nr 8/9, lk 124–136.

Vihm ei suutnud takistada Tallinna põllumajandusnäituse sisulist õnnestumist. – Põllumajandus, 1940, nr 36, lk 786–789.

Vilde, O. Nõukogude Eesti paviljon üleliidulisele põllumajandusnäitusele. – Talurahvaleht, 26. mai 1949.

50 töötellimust eesti kunstnikele dekaadi ettevalmistustööde sarjas. – Sirp ja Vasar, 1. märts 1941.

Volin, Lazar. A Century of Russian Agriculture: From Alexander II to Khrushchev. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 1970.

Viljandi rajooni 1958. a rajooni põllumajandusnäitus. Näituse nimekiri. Viljandi 1958.

Väljapanekuid lõppenud Tallinna näituselt. – Rahva Hääl, 3. september 1940.

Väljapanekuid Tartu põllumajanduse näituselt. – Rahva Hääl, 25. august 1940.

Üleliidulisel põllumajandusnäitusel. – Kommunist, 25. märts 1941.

Üleliiduline põllumajanduslik näitus. – Kolhoosniku kalender-käsiraamat. Tallinn 1950. Lk 133–134.

Üleliiduline põllumajandusnäitus avatakse 25. mail. – Kommunist, 25. mai 1941.

Üleliiduline põllumajandusnäitus. Eesti NSV paviljon. Raamat-juht. Moskva 1954.

Üleliidulise põllumajandusnäituse avamise eel. – Talurahva Hääl, 28. aprill 1941.

Üleliiduline põllumajandusnäitus jätkab tööd. – Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 6, lk 1–3.

Üleliiduline põllumajandusnäitus 1941. aastal. – Kommunist, 11. aprill 1941.

Üleliidulisele põllumajandusnäitusele. – Õhtuleht, 30. juuli 1941.

Üleliiduliselt põllumajanduse näituselt Moskvast. – Nädal Pildis, 1940, nr 13 (123), lk 354–356.

Üleliidulise põllumajandusnäituse avamine. – Õhtuleht, 3. august 1954.

Ülevaatus sotsialismi võitudest. 1941. a Üleliidulise põllumajandusnäituse avamise puhul. („Izvestija” juhtkiri). – Pilt ja Sõna, 1941, nr 10, lk 277.

Беликов, В. ВДНХ на продажу... – Известия, 5го ноября 1991.

Бузылева, К. Всякому времени своя выставка. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 30.

Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1936–1946 гг. Москва 1948.

Волков, И. Очередные задачи сельского хозяйства. Государственное издательство УзССР. Ташкент 1950.

Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1954 года. Москва 1955.

Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1939 года. Москва 1939.

Всесоюзная сельскохозяйственная выставка. Павильоны и сооружения. Москва 1954.

Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1939 года в языке цифр. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 15–16.

Выставке достижений народного хозяйства СССР – 10 лет. – ВДНХ СССР, 1969, nr 6, lk 2–3.

Хроника ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1989, nr 7, lk 15.

Николай Васильевич Цицин (1898-1980). Материалы и библиографии ученых СССР. Москва 1988.

Новое в деревне. Всесоюзная сельскохозяйственная выставка 1939 года. Москва 1940.

Осликовская, Е. Методика пропаганды научных достижений и передового опыта. Москва 1954.

Советская деревня и первые послевоенные годы 1946-1950. Москва 1978.

Сташевский, В. Организация выставок животноводства. Москва 1950.

Так начиналась ВДНХ. – ВДНХ СССР, 1969, nr 6, lk 10–11.

Internet:

Eesti põllumajandus 1940 – 1990. - <http://www.okupatsioon.ee/1940/pollumajandus.html> (22.01.2006)

How to spot propaganda? – <http://www.esrnational.org/whatispropaganda.html> (22.01.2006)

Lysenko's work in agriculture. – <http://en.wikipedia.org/wiki/Lysenkoism>. (26.02.2007)

Politische Propaganda. – <http://www.de.wikipedia.org/wiki/Propaganda/>. (22.02.2007)

Repercussions of Lysenkoism. – <http://en.wikipedia.org/wiki/Lysenkoism> (26.02.2007)

Ülevaade Eesti lähiajaloo 1939 – 1991. – <http://www.okupatsioon.ee/algus2.html> (23.01.2006)

Лебедева, Е. От ВСХВ до ВДНХ. – Неофициально о ВВЦ. – <http://www.fairs.ru/news/nooffic23.shtml> (23.01.2006)

Карта ВВЦ – схемы, проезда к павильонам, фотографии. – <http://www.fairs.ru/about/plans.shtml> (23.01.2006)

TÖÖS KASUTATUD LÜHENDID

AZPO – ENSV Põllumajandusministeeriumi Agro-zoopropaganda Osakond

EAA – Eesti Ajalooarhiiv

EAM – Eesti Ajaloomuuseum

EE – Eesti Entsüklopeedia

EFA – Eesti Filmiarhiiv

EKP KK – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

EK(b)P – Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei

ELKNÜ – Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing

ELVI – Eesti NSV TA Loomakasvatuse ja Verinaaria Instituut

ENE – Eesti Nõukogude Entsüklopeedia

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

EPM – Eesti Põllumajandusmuuseum

EPS – Eesti Põllumeeste Selts

ERA – Eesti Riigiarhiiv

ERAF – Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiariiv)

ETKVL – Eesti NSV Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit

ES – Ettevalmistamise Sektor

EVNK – Eesti NSV Vabariiklik Näitusekomisjon

LPTES – Liivimaa Põllumajanduse ja Tööstuse Edendamise Selts

LÜÖS – Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsietet

MN – Ministrite Nõukogu

MOPR – vn Международная организация помощи борцам революции (Rahvusvaheline Revolutsioonivõitlejate Abistamise Organisatsioon)

MTJ – masin-traktorijaam

NSVL – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit

NL – Nõukogude Liit

PK – Peakomitee

PM – Põllumajandusministeerium

PPG – põllumajandusliku propaganda grupp

PPV – Eesti NSV Põllumajandusministeeriumi Põllumajandusliku Propaganda Valitsus

PTRK – Põllutöö Rahvakomissariaat

RKN – Rahvakomissaride Nõukogu

SAJ – sordiaretusjaam
TEPS – Tartu Eesti Põllumeeste Selts
TK – täitevkomitee
TSEKS – Teaduse saavutuste ja eesrindliku kogemuse juurutamise sektor
TUI – Teadusliku uurimise instituut
VPN – Vabariiklik Põllumajandusnäitus
ÜK(b)P – Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei
ÜPN – Üleliiduline Põllumajandusnäitus
ÜPN PK – Üleliidulise Põllumajandusnäituse Peakomitee
ÜPNKK – Üleliidulise Põllumajandusnäituse Korralduse Komitee
RMSN – Üleliiduline Rahvamajaduse Saavutuste Näitus
СССР – Союз Советских Социалистических Республик (Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit)
ВДНХ – Выставка Достижений Народного Хозяйства (Üleliiduline Rahvamajaduse Saavutuste Näitus)
ВСХВ – Всесоюзная Сельскохозяйственная Выставка (Üleliiduline Põllumajandusnäitus)

LISAD

Lisa 1. Muutused Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitusetegelaste eraldusmärkide (rosetid, linnid) värvides aastatel 1938 ja 1940

Näituse toimekond	1938	1940
Peatoimekond, üldjuhatuse ja eritoimekond	sini-must-valge (rosett)	punane (rosett)
Kirjatoimekond	sinine	sinine
Osakondade juhatajad, ruumide jaotajad	roheline	punane
Korrapidajad	roheline	punane
Loterii- ja karbikorjandus	lilla	x
Auhindajad	valge	valge
Kassa	x	kollane

Allikas: Tartu näituse nimekiri 27.–30. august 1938, Tartu, 1938, lk 19; Tartu näituse nimekiri 24.–27. august 1940, Tartu, 1940, lk 12.

Lisa 2. Eesti NSV kollektiivmajanditele, asutustele ja organisatsioonidele algselt määratud autasude hulk 1954. a septembri seisuga

Auhinnadiplom/tk	Esemeline autasu/tk	Auhinnakandidaadid
I järgu diplom -16	Veo- ja sõiduautosid 16+16, raadioülekanadeseadmeid -3	11 kolhoosi, 3 sovhoosi, 2 teaduslikku uurimisasutust
II järgu diplom - 48	Veoautosid- 48, kolhoosi raamatukogusid-1	19 kolhoosi, 10 loomakasvatusfarmi, 6 sovhoosi ja 13 muud asutust
Esemelised autasud ilma diplomita – 39	Automaatjootjaid - 4	3 kolhoosi, 1 loomakasvatusfarm
	Elektrilisi lüpsiaparaate -3	3 kolhoosi
	Tuuleturbiine - 8	1 kolhoos, 7 loomakasvatusfarmi
	Raadioülekanadeseadmeid -8	6 kolhoosi, 2 sovhoosi
	Laifilmi kinoseadmeid - 8	3 kolhoosi, 2 sovhoosi, 1 loomakasvatusfarm, 1 maaparandusjaam, 1 kool
	Kolhoosi raamatukogusid -8	6 kolhoosi, 1 loomakasvatusfarm, 1 noorte naturalistide ring

Koostatud ÜPN Peakomitee 6. septembri 1954. a kirja nr 03-16 lisa järgi. – ERA R-1-17-1097, L 1–2.

Lisa 3. Eesti NSV kollektiivmajanditele 1954. a ÜPN-st osavõtu eest määratud autasude tegelik hulk. (Vastavalt ÜPN PK 3. septembri 1955. a määrusele nr 76)

Rajoon	Asutus	Diplom	Esemeline autasu
Keila	Koidula nim kolhoosi seafarm Riisipere Lastekodu noorte naturalistide ring		Kolhoosi raamatukogu Raadio Mir
Kose	Edu kolhoos Lauristini nim kolhoos Sotsialismi Tee kolhoos Zdanovi nim kolhoos Lembitu kolhoos Kehra sovhoos Peningi sovhoos Kose rajoon tervikuna Külvaja kolhoos	II II II II II II II II -	Veoauto Veoauto Veoauto Veoauto Veoauto Veoauto Veoauto Veoauto Kolhoosi raamatukogu
Lihula	Oiderma sovhoos	II	Veoauto
Loksa	Kolhoos Majakas Stalini nim kolhoos	II II	- -
Märjamaa	Kolhoos Ühisjõud	II	Veoauto
Orissaare	Valjala kolhoosi linnufarm		Tuulegeneraator
Paide	Kolhoos Õiguse Võit Udeva sovhoos Viisu sovhoos	- I I	Raadiotranslatsioonisea de Sõidu- ja veoauto Sõidu- ja veoauto
Põlva	Ahja keskkool	-	Laifilmi kinoseadeldis
Põltsamaa	Mitšurini nim kolhoos ETKVL -i Põltsamaa Põllumajandussaaduste kombinaat	II II	Veoauto Veoauto
Pärnu	Kolhoos Kommunisti Lipp (kalurikolhoos) Kolhoos Nõukogude Partisan (kalurikolhoos) Stalini nim kolhoos	II II -	Veoauto Veoauto Laifilmi kinoseadeldis
Rakvere	Kolhoos Viisnurk Rakvere Metsamajand	II II	Veoauto Veoauto
Rapla	Kolhoos Uus Elu Kolhoos Tee Kommunismile Kolhoos Punalipp Kehtna KEEP	I II II II	Sõidu- ja veoauto Veoauto Veoauto Veoauto ja kolhoosi

Rajoon	Asutus	Diplom	Esemeline autasu
Keila	Koidula nim kolhoosi seafarm Riisipere Lastekodu noorte naturalistide ring		Kolhoosi raamatukogu Raadio Mir
	Järvakandi kolhoos	-	raamatukogu Raadiotranslatsioonisea de
Suure-Jaani	Kolhoos Säde Kolhoos Stalinlik Tee Kolhoos Võit	II II -	Veoauto Kitsasfilmi kinoseadeldis Kolhoosi raamatukogu
Tapa	Kolhoos Kaardiväelane	II	Veoauto
Tartu	Ülenurme sovhoos Luunja sovhoos Tartu Maaparandusjaam	I II II	Sõidu- ja veoauto Veoauto Veoauto
Türi	Stalini nim kolhoos	I	Sõidu- ja veoauto, raadiotranslatsioonisea de
Harju	Viimsi kolhoos Kolhoos Rahva Võit Kostivere sovhoos Kolhoos Töösangar	- II II -	Raadiotranslatsiooni seade Veoauto Veoauto Elektriline lüpsiagregaat
Hiumaa	Kolhoosi Komnoor seafarm	II	Kolhoosi raamatukogu
Elva	Kobilo sovhoos Emajõe kolhoos	- -	Raadiotranslatsiooni seade Kolhoosi raamatukogu

Koostatud majanditele määratud autasude nimekirja alusel. – ERA R-1-17-1100, L 4–30.

Lisa 4. Kollektiivmajanditele, asutustele ja organisatsioonidele määratud ÜPN autasude hulk
1954. a sügise ja 1955. a kevade seisuga (algself ja tegelikult määratud)

Auhinnadiplom	Algselt määratud	Tegelikult määratud
I järk	16	5
II järk	48	36
Kokku:	64	41
Esemelised autasud diplomiga kaasnevad		
Sõiduauto I järgu diplomi juurde	16	5
Veoauto I järgu diplomi juurde	16	5
Veoauto II järgu diplomi juurde	48	32
Kokku	80	42
Esemelised autasud ilma diplomita		
Automaatjootja	3	-
Elektriline lüpsimasin	3	7
Tuulemootor	8	1
Raadiotranslatsiooni seade	8	6
Kinoaparatuur	8	7
Kolhoosi raamatukogu	8	8
Kokku	38	29

Koostatud ÜPN PK määruste alusel. - ERA R-1-17-1097, L 1-2, 22-27, 99; ERA R-1-17-1100, L 1.

Lisa 5. Kuldmedaliga autasustatud eesrindlased, keda autasustati 1954. a ÜPN-st osavõtu eest ja neile algselt määratud autasuesemed (1954. a 3. septembri seisuga)

Auhinnasaaja	Töökoht ja amet	Esemeline autasu	Algselt määratud autasu
Anni Mikomägi	Harju rajooni Rahva Võidu kolhoosi lüpsja	Sõiduauto Pobeda	
Erna Mihkelson	Türi rajooni Stalini nimelise kolhoosi lüpsja	Õmblusmasin	
Natalie Kaljas	Loksa rajooni Punalipu kolhoosi seatalitaja-farmijuhataja	Raadio	
Harald Olbrei	Rapla rajooni Uue Elu kolhoosi esimees	Raadio	
Viktor Tiideman	Rapla rajooni Tee Kommunismile kolhoosi esimees	Raadio	
Heino Marrandi	Türi rajooni Stalini nimelise kolhoosi esimees	Raadio	
Johan Eichfeld	Teaduste Akadeemia president		
Ivan Saar	Paide rajooni Udeva sovhoosi direktor		Kell
Otto Väinsalu	Viljandi rajooni Uusna sovhoosi karjabrigadir, sotsialistliku töö kangelane	Raadio	Sõiduauto Pobeda
Matilda Teider	Keila rajooni Saida sovhoosi lüpsja	Kell	Õmblusmasin

Koostatud ÜPN Peakomitee 6. septembri 1954. a kirja nr 03-16 lisa järgi. – ERA R-1-17-1097, L 30.

Lisa 6. Kuldmadaliga autasustatud eesrindlased, keda autasustati 1954. a ÜPN-st osavõtu eest ja neile tegelikult määratud autasude hulk

Auhinnasaaja	Töökoht ja amet	Esemeline autasu	Algselt määratud
Anni Mikomägi	Harju rajooni Rahva Võidu kolhoosi lüpsja	Sõiduauto Pobeda	
Ivan Saar	Udeva sovhoosi direktor	Sõiduauto Pobeda	Kell
Erna Mihkelson	Türi rajooni Stalini nimelise kolhoosi lüpsja	Õmblusmasin	
Natalie Kaljas	Loksa rajooni Punalipu kolhoosi seatalitaja-farmijuhataja	Raadio	
Heino Marrandi	Türi rajooni Stalini nimelise kolhoosi esimees	Raadio	
Matilda Teider	Keila rajooni Saida sovhoosi lüpsja	Õmblusmasin	Kell
Leida Vinkel	Tapa rajooni Kaardiväelase kolhoosi lüpsja	Raadio	
Johan Eichfeld	Teaduste Akadeemia president	-	

Koostatud ÜPN PK 3. septembri 1955. a määrusele nr 76 alusel. – ERA R-1-17-1099, L 2.

Lisa 7. Tööeesrindlastele 1954. a ÜPN osavõtu eest määratud autasude hulk 1954. a septembri seisuga (algelt) ja 1955. a kevadel tegelikult määratud

Eesrindlastele antud autasud	Algelt määratud	Tegelikult saadud
Suur kuldmedal	10	9
Väike kuldmedal	24	22
Suur hõbemedal	69	61
Väike hõbemedal	173	142
Kokku:	276	234
Sõidua autod	2	2
Mootorrattad	14	6
Jalgrattad	21	20
Raadiovastuvõtjad	35	34
Õmblusmasinad	17	16
Kellad	48	46
Kokku:	137	124

Lisa 8. ÜPN Peakomitee poolt Eesti NSV majanditele, organisatsioonidele ja üksikisikutele (tööeesrindlastele) eraldatud näituse diplomite ja medalite hulk aastatel 1955-1958

Määruse kuupäev ja nr	Autasustamise alus	Vabariigi rajoonide, majandite, osakondade jt diplomid					Eesrindaste diplomid ja medalid				
		Au-diplom	I järk	II järk	III järk	Kokku	Au-diplom	Kulmedal	Hõbemedal	Pronks-medal	Kokku
1955								suur/väike	suur/väike		
03.03.1955 nr 76-n	1952-1954.a saavutuste ja näitusel osalemise eest		5	36		41		9/22=31	59/141=200		231
12.05.1955 nr 204-n	1954. a saavutuste ja näitustel osalemise eest							0/4=4	9/12=21		25
						41		13/22=35	68/153=221		256
1956											
17.01.1956 nr 32-n	1955. saavutuste eest			20		20		8/23=31	66/162=228		259
21.12.1956 nr 441-n	1956.a näitusel osalemise eest		1	22		23		5/7=12	38/91=129		141
						43		13/30=43	104/253=357		400
1957	määrused puuduvad	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
1958											
19.03.1958 nr 67-n	1956-1957.a töösaavutuste eest	3	8	34		45	7	18/30=48	60/107=167	46	268
Kokku		3	14	112		129		126	745	46	924

Allikas: ÜPN PK autasustamismäärused 1955–1958 („n“= *nagrada*). Riigiarhiivis on järgmised määrused: nr 76-n 3. märtsist 1955; nr 67-n 19. märtsist 1958.– ERA R-1-17-1100, L 1, 4–30 ja S ERA R-1-17-1499, L 11–16. Lisaks on kasutatud põllumajandusministeeriumi propagandavalitsuse endise töötaja Ada Treumuthi töökaustas sisalduvaid määrusi. (Töökaust autori valduses)

Lisa 9. Põllumajandusnäituste arv Eesti NSV-s 1946–1958

Aasta	Näituste arv	Näitused liigiliselt			
		maakondlikud	valla	rajooni	vabariiklikud
1946	1	1	X		
1947	47	3	46		
1948	63	5	58		
1949	62	5	57		
1950	8	X	X		
1951	36			36	
1952	5			5	
1953	17			17	
1954	35			35	
1955	28			27	1
1956	31			30	1
1957	19			19	
1958	13			12	1
Kokku:	365	14	161	181	3

Allikas: Eesti Põllumajandus, 1949, nr 6, lk 467; ERA R-6-8-7, L 64–65, ERA R-6-8-20, L 24; ERA R-6-8-31, L 146; ERA R-6-8-78, L 37, 208; ERA R-6-8-135b, L 1–3, ERA R-6-8-158, L 26; L. Martinsoo, *op. cit.*, L 40, tabel nr 10.

Lisa 10. Üleliidulise põllumajandusnäituse Eesti NSV paviljoni kujundustööde eelarve

Teostamisele tulevate tööde loetelu	Kogus (tk/m ²)	Maksumus (tuh/rubla)	
		seisuga: 23.08.1952	seisuga: 07.09.1953
<u>1. Projekteerimine</u>		95,4	93,5
a) tehnilised joonised ja eskiisid	38 tk	71,9	75,2
b) montaažijoonised		23,5	18,3
<u>2. Stendid ja inkrusteerimine</u>		252,9	241,8
a) stendid	44 tk	239,0	
b) inkrustatsioon	8 m ²	13,9	
<u>3. Arhitektuursed dekoratsioonitööd</u>		248,0	242,3
a) kunstilised valgustid	10 tk	54,3	
b) lühtrid	12 tk	193,7	
<u>4. Pannoo ja maalid</u>		80,9	26,1
a) „Õnnelik Eesti”	42 m ²	62,0	
b) „Stalinlik looduse ümberkujundamise programm Eesti NSV-s”	17 m ²	18,9	
<u>5. Diagrammid ja tabelid, kaardid ja skeemid</u>		244,4	273,2
a) diagrammid ja tabelid	29 tk	32,6	
b) kaardid ja skeemid	1 tk	211,8	
<u>6. Skulptuurid ja bareljeefid</u>		69,1	29,5
a) J. Stalini kuju	1	47,5	
b) eskiisid sots. töö kangelastest	4	5,9	
c) eskiisid Stalini preemia laureaatidest	1	3,0	
d) vaasid	2	3,1	
e) bareljeefid	2	9,6	
<u>7. Maketid ja mudelid</u>		x	21,6
a) kalapüük mootorlaevaga			
b) püügivahendid			
c) sealaut			
d) karusloomapuur			
e) põrandaalune trükikoda			
f) karjamaa			
g)			
<u>7. Ekspositsiooni valgustus</u>	700 j/m	11,0	11,0
<u>8. Mehhanismid ja automaatika</u>	4 tk	14,0	14,0
<u>9. Fotografeerimine (ülesvõtted)</u>	350 tk	36,8	36,8
<u>10. Fototööd</u>	50tk/11,6m ²	17,4	38,5
<u>11. Albumid</u>	1 tk	3,0	3,0
<u>12. Naturaaleksponaatide paigaldamine</u>	216 tk	22,1	-
<u>13. Kunstipäraselt kujundatud mööbel</u>	40 tk	20,2	20,2
<u>14. Tähed ja etiketid</u>		61,2	53,4
a) tähed (kirjad)	40,3 tuh. tk	53,2	
b) etiketid		8,0	
<u>15. Abitööd ja muud ettenägemata tööd</u>		23,6	95,1

Kujunduse kogumaksumus: **1 200 000 rubla**

Allikas: ÜPN finantsplaanid 23. augustist 1952 ja 7. septembrist 1953.– ERA R-6-8-98, L 3; ERA R-6-8-116, L 1.

Lisa 11. Põllumajandusliku Propaganda Valitsuse struktuur 1950. aastal

I Juhtkond – PPV juht (ministri asetäitja), juhataja asetäitja, teaduslik- metoodiline nõukogu

II Propaganda osakond – sellesse kuulus 7 sektorit

1) teaduse saavutuste ja eesrindlike kogemuste töösse juurutamise sektor (TSEKS). Selle alla kuulusid vastavalt põllumajanduse harudele põllunduse, loomakasvatuse, mehhaniseerimise, planeerimise jt grupid

2) näitliku-, suulise- ja trükipropaganda sektor

3) kolhoosidele masskaadri ettevalmistamise sektor

4) mehhanisaatorite kvalifikatsiooni tõstmise sektor

5) põllumajandusspetsialistide kaadri kvalifikatsiooni tõstmise sektor

6) kolhooside katseasjanduse sektor

7) põllumajandusnäituste ja ekskursioonide sektor

III Teaduslike uurimisasutuste osakond

4. teaduslike uurimisinstituutide ja katsejaamade teaduslik-metoodilise juhtimise sektor

5. teaduslike uurimisasutuste katsemajandite ja -jaamade sektor

6. ehitus- ja varustussektor

7. redaktsiooni-kirjastussektor

IV Kaadrite sektor

V Plaani- ja finantssektor

VI Raamatupidamine

VII Arvestuse ja aruannete sektor

VIII Sekretariaat

IX Töökojad ja vabrik

Allikas: ERAF F-1-4-997, L 196–197.

Lisa 12. ENSV Põllumajandusministeeriumi Põllumajandusliku Propaganda Valitsuse ülesanded 1950. aastal

1. Põllumajandusministeeriumi teaduslike uurimisasutuste juhtimine ning nende uurimisplaanide koostamine vastavalt sovhooside-, liha- ja piimatööstuse- ning metsamajanduse ministeeriumide ja MN juures asuva Melioratsiooni Peavalitsuse soovitudele.
2. Teiste ministeeriumi alluvuses olevate teaduslike uurimisasutuste, sh TA alluvuses olevate põllumajandusinstituutide juhtimine.
3. Teaduslike uurimisasutuste aruannete läbivaatamine, uurimistulemuste tootmisse rakendamine
4. Eesrindlike kolhooside, sovhooside ja MTJ-de töö ning põllumajanduseesrindlaste töökogemuse süstemaatiline uurimine.
5. Riiklike plaanide koostamine põllumajanduses tähtsate küsimuste uurimiseks, teadussaavutuste ja eesrindlike kogemuse praktikasse rakendamiseks.
6. Kontroll teaduslike uurimistöde riiklikele plaanidele vastavuse üle, samuti kontroll uurimistöde saavutuste propageerimise üle.
7. Agrotehnilise õppe korraldamine kolhoosnikele; agrotehniliste kursustele õppeplaanide ja - programmide koostamine ja kinnitamine ning õppekirjanduse väljaandmine.
8. Koostöös vabariikliku lektorite bürooga loengumaterjalide, teeside ning loenguplaanide koostamine loengute korraldamiseks kolhoosides, sovhoosides ja MTJ-des; teadussaavutusi ja eesrindlaste kogemust propageerivate raadiosaadete tekstide koostamine.
9. Aastaplaanide koostamine, objektide ja spetsialistide-konsultantide otsimine põllumajanduslike õppe- ja populaarteaduslike loomiseks vastavalt sovhooside-, liha- ja piimatööstuse- ning metsamajanduse ministeeriumide ja MN juures asuva Melioratsiooni Peavalitsuse soovitudele. Kontroll nimetatud filmide kasutamise õigete võtete üle.
10. Valdade ja maakondade (rajoonide) põllumajandusnäituste organiseerimine, et demonstreerida teaduse saavutusi ja eesrindlaste kogemusi nende põllumajanduslikku tootmisse rakendamise eesmärgil.
11. Püsiva kontakti loomine kolhoositöö eesrindlaste ja novaatoritega, spetsialistide ja teadlastega nende kaasamiseks propagandatöösse.
12. Kolhoosi põllumajanduslike kultuurimajade ja nendes läbiviidava massilise katsetegevuse juhtimine.
13. Koostöös Polügraafia Valitsuse ja MN juures asuva raamatukaubastuga põllumajandusteaduse saavutusi ja eesrindlaste kogemust tutvustavate brošüüride, raamatute, plakatite väljaandmine masstiraažides, nende müük ja levitamine.
14. Kolhooside juhtiva kaadri kvalifikatsiooni tõstmine

Allikas: ERAF 1-4-99, L 181–183.

